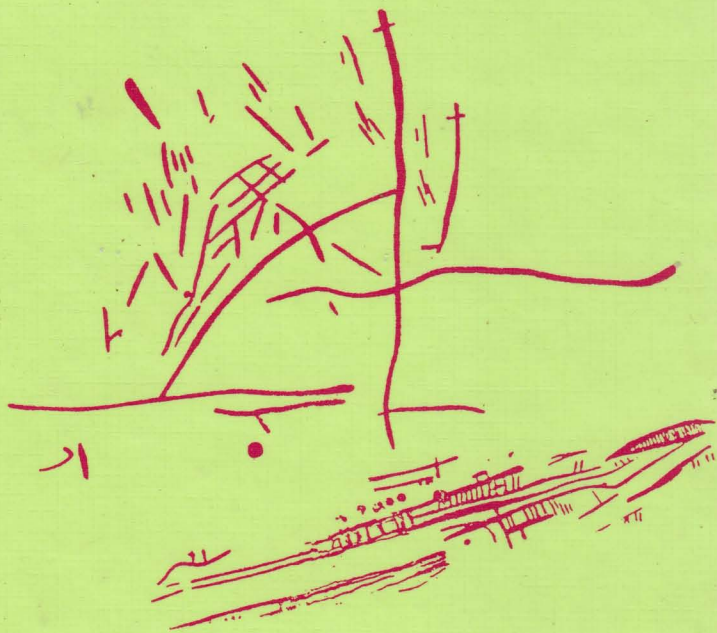

Докія Гуменна

Прогулянка
алеями
мільйоноліть

DOKIA HUMENNA

**A STROLL DOWN
MILLENNIUM ALLEYS**

Mini short stories

Published by

V. Symonenko Smoloskyp Publishers, Smoloskyp, Inc.

New York

1987

Baltimore

ДОКІЯ ГУМЕННА

ПРОГУЛЯНКА АЛЕЯМИ МІЛЬЙОНОЛІТЬ

Мікронovelі

diasporiana.org.ua

Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка

Нью-Йорк

1987

Балтимор

Бібліотека «Смолоскипа», ч. 54

Серія — СТП, ч. 2

*Обкладинка: фрагмент композиції ч. 37 у заповіднику
КАМ'ЯНА МОГИЛА на Мелітопільщині*

Library of Congress Catalog Card Number: 87-60430

Copyright © 1987 by Dokia Humenna

ISBN: 0-914834-76-2

Published by V. Symonenko Publishers,
Smoloskyp, Inc.

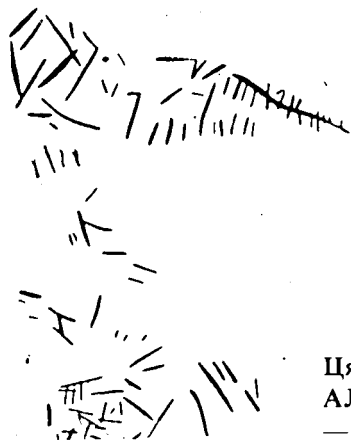
A non-profit organization

Smoloskyp, P.O. Box 561, Ellicott City, Md. 21043, U.S.A.

Smoloskyp Trust, P.O. Box 430, Sta. "E", Toronto, Ont., M6H 4E3,
Canada

Printed by UKRAPRINT, INC., 10902 Summit Ave., Woodstock, Md. 21163

Printed and bound in The United States of America

ЛУНА Й ВІДЛУННЯ

Ця збірка — ПРОГУЛЯНКА
АЛЕЯМИ МІЛЬЙОНОЛІТЬ
— справді прогулянка в забуте,

невідоме, занурене в глибинні царини, до яких свідомість уже не має доступу. Це — здивовання, чому ми проходимо в нашій свідомості повз нагромадження дивовижних скарбів нашого духа й не помічаємо їх. Розшук — де взялися в нас символи-слова, прислів'я, ходові вислови, прикмети, ціле сплетіння нашого думання.

Вихопити з потоку звичайности ці діаманти, пильніше приглянутися, пробувати зрозуміти закрути й вихори давніх подій на нашій землі, іншими словами — заглянути: звідки, з якого кореня ростемо, — це візерунок дум і мислі автора. Та й тих персонажів, що живуть у цій книжці, що саме так здійснюють потребу живого зв'язку з рідною землею... якщо не під ногами, то думкою.

Чи це кому потрібне? Потрібне. Чи є такі люди навколо? Є. Саме такої лектури вони жадають і навіть пишуть про це в листах. Ось один такий:

«Читав Вашу книжку з насолодою і чекав на момент, коли після восьмигодинного дня праці знову мав можливість і приємність вступити в світ антропології, етнографії і лінгвістичних теорій. Це надзвичайно цікава й збуджуюча праця,

якій вже давно був час появитися... Такий жанр потрібен, як для читача, так і для розвитку нашої літератури...»

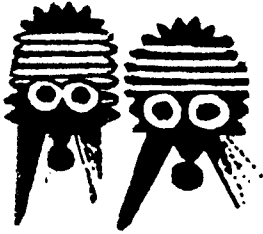
То йди, книжко-прогуляно, у світ — на зустріч із твоїм читачем.

Луна й відлуння.

Авторка

МАГІЯ І ЕЛЕКТРОНІКА

— От уявімо собі, що якоїсь
одної хвилини загинуло все
людство. Чи може таке бути?

Богдан мав, либонь, на увазі оце людство, весь мільйон нью-йоркців, що висипало на безконечний пляж Коні-Айленд. З цього помосту, виведеного перпендикулярно до берегової лінії далеко в океан, приятелям справді видно було ген-ген простори безконечного пляжу з насипаними, мов пісочком, людьми. На цьому ж помості влаштувалися рибалки всіх вір і гатунків і всі закидали свої вудки та вудочки в зелені хвилі океану.

Серед них і ці два приятелі, Богдан і Теодор. Тільки риба чомусь не цікавилася їхніми заманками і друзі розважались усякими такими розмовами. На океанському повітрі гарно думається. А почалася розмова ця згадкою, що минулого тижня океанська хвиля ринула стіною на весь пляж, аж до передпляжного помосту.

— Хоч практично я собі ніяк не можу уявити цього, — відказав Теодор на Богданове питання, — але теоретично, думаю, що може. І либонь не раз уже таке було. Летіла комета, зачепила хвостом плянету, все спалахнуло, згоріло, залишився тільки пил, що закрив сонце на сотні років. І жадного життя.

— Або раптом усі льоди Арктики й Антарктики розмерзлися, — уявив Богдан, — і всю сушу залляли води. Потонуло все живе. Ніяких слідів. Жадна археологія не має на чому будувати теорії про сліди якогось минулого життя на Землі. Може ж таке бути?

— Але... Якщо не залишилося жадних слідів, — раптом заперечив Теодор, — то де взяли перекази про отакі катаклізми?

— Десь таки може zostалися, — прикинув Богдан. — От уявімо собі, таке сталося. Не колись — тепер. Оці всі гори й долини з хмаросягами, морями й парками захопнула вода, як оце недавно цей пляж... І залишилися десь у горах лишень купка «адамів» і «єв». Вони починають нове людство. Нічого ж у них нема, тільки палиця й каменяк. Але вони, перше, вже не якісь «гвінеопітеки», не гуманоїди, а цілком викінчений «гомо сапієнс», людина розумна, стоїть на найвищому щаблі творчості архітекта Природи... А по-друге, хоч здичавіли, а щось таки знають, чули, деякі навіть бачили... Це ж ХХ-е століття. Їхні діти чують перекази (хоч самі вже того не бачили) про розмову на далекій відстані, про те, як людина дивиться на шматок паперу й знає, що діється за тисячу кілометрів у цей самий час, про вогонь і світло в руці людини, про таких великих птахів, у животі яких сидять люди... Що вони про це все думають?

— Не інакше, що це чудо. А про людей у животі птаха, що то — чародії, боги... Вони розкажуть своїм нащадкам...

Але Богдан не дає Теодорові сказати, що розкажуть-перекажуть...

— Вони хоч і дикуні вже, вірніше, здичавіли, але їм стелеться довга-предовга дорога, щоб такі дійти через яких п'ять тисяч років до того, що дійшла цивілізація ХХ-го століття. Я кажу п'ять тисяч, бо стільки приблизно й наша цивілізація налічує. Сім тисяч років тому — ще неолітики-

варвари, а вже сьогодні — атомово-електронна доба. Це невеликий час на тлі віку планети Землі.

Теодор додав:

— Може й перевищити нашу?

Богдан:

— А заким до вищої, то те, що пам'ятали пращури, обросте фантастикою і стане мітами, казками. А тоді майбутні вчені почнуть дошукуватися розгадки таємниць людського існування на цій планеті...

Теодора турбує щось інше. Звідки в людей узялася ідея про надприродні риси у тих істот, що фігурують у мітах?

— Міти жповідають про істот, що вміють раптово з'являтися, зникати, міняти свій вигляд, ставати птахами чи звірами. Вони вміють переноситися з одного кінця світу в другий умить, без часу. Вони можуть існувати одночасно в кількох місцях. Вони можуть зменшуватися до мухи (чи там бджоли) і можуть ставати велетнями понад уяву... Звідки все це?

Богдан додав:

— А ще крім того, у всіх цих мітах (чи то грецьких, чи скандинавських, чи ще яких) вони живуть не серед людей, а в своїх оселях... Олімп... Асгард у небі, до цього Асгарду треба добиратися мостом-веселкою, бачиш ти... У горах Гімалаїв, у підземних печерах, у глибинах океанів...

Теодор, хоч і згоден із Богданом, але пригадав ще одну деталь:

— І одночасно вони, ці боги, мають такі самі пристрасті й слабості, як і земні люди. Вони й хворіють, і старіють, і вмирають. Вони між собою сваряться, вживають різних хитрощів, підстроюють каверзи. А головне, вони потребують жертв... От, для чого вони людей створили. Щоб їх, богів, обслуговували та їм приносили жертви... Як це так? Боги ж усе мають, нащо їм? — Словом, це якісь окупанти, що вима-

гають обслуги завойованих. Звідки ж узялася ідея визиску, як не в цих переказах?..

— Які ти маєш на увазі?

— Найраніші, що дійшли до наших часів, шумерські.

Тут уже Богдан має іншу думку:

— Це все — з глиняних табличок, а писали їх люди з ментальністю їхнього часу. Значить, і були вже три тисячі років до Христа і царі, і раби...

— А я маю на думці інакше питання, — перебиває Теодор. — Звідки взялися на всій земній кулі — і то поблизу океанічних берегів — оці нестворені людськими руками мегаліти? Якою технікою вони будовані, коли навіть технологія ХХ-го століття не може такого? Я думаю про мегаліти в Англії, про колосальні руїни в південній Америці, піраміди Єгипту, про камінну плитформу в Баалбеку — 750 тони цілості... — про знаки на недоступних скелях і на ґрунті — їх можна бачити тільки з висоти, з неба... Це ж, безумовно, рештки якоїсь цивілізації, що була тут на цій планеті. Творцям цієї цивілізації зовсім непотрібна була наша двадцятого століття техника. Вони наче глузували з закону тяжіння, бо знали якісь інші закони, ніж знає наша цивілізація. Ці інші закони дозволяли їм переносити в повітрі камінні брили по сто тонн і укладати їх так, як потрібно...

У цю мить щось дуже потягло теодорову вудку, але він так захопився, що й не помітив.

— От чому я давно вже думаю, що на цій планеті відбулася не одна цивілізація. Зародилася, розцвіла, загинула. В мільйоні років скільки по десять тисяч років? І от та цивілізація, що залишила стільки загадкових пам'яток, мала час розвиватися, почавши з гуманоїдів, усяких там австралопітеків, у людей розумних, а потім і далі. Тільки пішла вона зовсім якоюсь іншою лінією, а саме витончених вібрацій, позасенсорних сил, закладених у кожній живій істоті. Навчи-

лася управляти нею. Ті найтонші вібрації, уміння переходити з матерії в антиматерію і навпаки, це й є вміння орудувати мистецтвом, нам незнаним...

Богдан розвеселився:

— О, то це ж говорять і містики-езотерики! Щось ми вже чули про єгипетських жерців, що мелодією на сопілці вели повітрям брили в сотні тонн і укладали так, як їм їхній плян казав... Може ти записався в якесь езотеричне товариство і не признаєшся?

— Не смійся! До чого я веду? А до того, що й наша цивілізація до цього доходить, але вже іншими шляхами, через лябораторію-дослід. Десь, на якихось точках, магія й електроніка зливаються. Адже, що сказав би твій гіпотетичний «гвінеопітек», якби побачив, як підїжджає авто до гаражу і перед автом двері самі відчиняються? Магія! Чудо! Або ось: стоїть склад із усякими припасами, ніхто не стереже, — а попробуй підійти! Він охороняється невидною огорожею, що вмить подасть сигнали... Як хочеш, назвімо їх вібрацією...

Риба була дуже рада, що ці двоє захопилися. Гарненько обїла заманку і ситенька втікла в зеленкаві хвилі. А вони говорять далі.

Теодор:

— У мене виникає ще одне питання. От значить ці, що переносили брили вібрацією звуків сопілки, обходилися без нашої техніки. А всі ці чуда електроніки, — все ж таки — продукт машини, дитини техніки. То, на мою думку, далеко нашій куцій машиново-лябораторній цивілізації до зайця. Це тільки — матерія...

— Звук — також матерія, — заперечив Богдан. — А електроніка створена все ж таки думкою, не машиною! Ось ти кажеш, що наш варіант «гомосапїенса» пішов дорогою матеріяльного лябораторного дослідження... а міг піти й якимсь іншим шляхом, нашими умами не відкритим. Я не вірю в це.

— Чому?

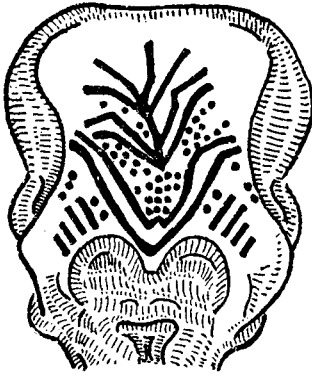
— Я не вірю в це, бо цей закон, що треба їсти, себто давати й брати взаємно жертви, це закон нашої планети. Універсальний. Може на іншій планеті якимось інакше... чи там у антиматерії... Але в нас — не можемо з цього вискочити...

— Так? — зрадив Теодор. — Оце ж саме я до цього й веду! З усіх цих питань, що ми тут понаставляли, найголовніше одне: КУДИ ЙДЕ ЛЮДСТВО? До яких висот (технікою чи позасенсорними силами, чи може ще як) йде людство в цілому? Не лише наша раса, а *ціле* людство. І не тільки наше, а й усі ті інші людства, що розцвітали й гасли протягом мільйонів років життя Землі. І не тільки гинули, а й відроджувалися — на складнішій основі — до якоїсь невідомої мети!

Тут уже потягла богданова вудка. Він витягнув її — у повітрі проти сонця затріпотіла всіма кольорами рибка. Богдан обережно відчепив її і жбурнув назад у зелені хвилі.

— Гуляй, моя рибонько! Не потребує твоєї жертви.

СТРИКИ — БРИКИ

Зустрілися в кафетерії на ходу,
під час перерви («кофібрейк»),
раді перекинутися словом.

Обидві працюють у цій колосальній бібліотеці, тільки в різних відділах.

— Ти знаєш? — промовила Ганна. — Вже мене замучив один тут читач-маніяк цим СТР. Коли не прийде міняти книжку, все торочить про цей звук. Він переконаний, що цей звук нам переданий від якоїсь іншої цивілізації... «Естафета, зв'язок»... та інші нісенітинці.

— Що, що? — перепитала Лада. — Про яку цивілізацію ти говориш? З іншої планети?

— Ні, він уроїв собі, що тут на Землі була якась попередня цивілізація. І хоч вона загинула, то лишила по собі деякі сліди, от і цей звук...

Лада вже уважніше:

— А-а-а... Це може бути...

— «Наша цивілізація, — каже той дивак, — налічує лишень шість тисяч років»... А я оце читала про відкриття найдавнішого протоміста в Малій Азії, як його... Ча...

— Чатал Гуюк, — підказала Лада. — Існувало дев'ять тисяч років тому...

— То якщо... — Нехай навіть дев'ять тисяч... То справді

напливає питання: а що ж було в попередні 491 тисячі?

— Ти помиляєшся, — м'яко заперечила Лада. — Це недавно вчені налічували п'ятсот тисяч років. Гаразд, пекінська людина... Канібал, до речі, — докинула, — дуже любив такі ласощі, як людський мозок. Гаразд! Але ось не так давно знайшли предка людини, що жив мільйон років тому. Австралопітек... так, здається? Ходив на двох ногах і вмів виробляти таке-сяке знаряддя. Рубила. А оце зовсім недавно я прочитала, що десь у Африці знайдено бедро-кістку людини, яка жила два мільйони років тому, ще й на додачу шістсот тисяч років... Я навіть боюся вимовляти ці мільйони-тисячі...

— То скільки цивілізацій по дев'ять тисяч років може відбутися за цей час? — почала лічити Ганна, помішуючи ложечкою каву, непомітно для себе надкусивши рогалика. — Так от цей дивак каже, що якщо людина вміла виробляти знаряддя, то був і процес мислення, а значить і якийсь звуковий вияв того мислення...

— А справді! — розвеселилася Лада. — Цікаво було б підслухати, як розмовляли всі оті пітекантропи, неандертальці, пекінці, австралопітеки! Мабуть, шипіли, свистали, фуркали, пищали... Тож у них голосові зв'язки були ще тільки в процесі формування, мова — це ж штучний людський витвір. Тим ми й різнимось від тварин.

— Отож мій знайомий про це вже й подумав. Він вважає, що перша мова виглядала так: ГП, ГТ, ТПР, ТВР і всякі такі незручні звуки. А на найпершому місці він ставить оце СТР.

— Чому?

— Бо цей звук, на його думку, є у всіх сучасних мовах, яку не візьмеш. Навіть не ім'я, не назва, а просто складова частинка... СТР.

— Справді! — чи то здивувалась, чи то ствердила Лада. — Цей звук об'єднує всі мови. Він є і в індоєвропейських, і в семітичних, і в шумерській, і на крайньому Сході, і на За-

ході... Еге?! Я починаю думати, що його вже вживали в неандертальській мові. Бо як би вони мали називати одне одного поміж себе? Та оце ж СТР! Се СТРА, се СТРИЙ. Еге? — здивовано відкрила щось таке надзвичайне для себе Лада, навіть забувши, що її кава вже прохолола.

— Рація! — не менш здивовано додала Ганна. — А якщо щастило приманити яку здобич, то треба ж було також якогось звука. СТРУСЬ, наприклад.

— А скільки є країн із цією назвою-звукот! АВСТРІЯ. ШТИРІЯ. АСТУРІЯ. ІСТРІЯ.

Ганна додає:

— А скільки є закінчень міст із СТР! ЛАНКАСТЕР, МЮНСТЕР, МАНЧЕСТЕР... Ой, важко навіть їх перелічити... А ще й ріка ІСТР, що тече через усю Європу і має ще іншу назву...

— Ну, я тут маю свою думку, — раптом блиснули Ладині очі і вона сьорбнула, нарешті, вже холодної кави.

— Яку? — здивувалася Ганна.

— Він помилився, той твій маніяк. Не СТР, а ТЕО — у всіх варіантах — перейшло до нас від попередньої цивілізації (якщо така існувала), — не проминула посміхнутися Лада. — От що! Я вже сама над цим якось думала. Поглянь! Це ж ДЕО, ДІО, ДУО, ТЕО, ТАО тощо-тощо є у всіх народів, від океану до океану. І в Китаї, і в південній Америці. Та все у значенні Вищої Сили. Як і в нас. А СТР... — задумливо протягнула Лада, наче знайомлячись із якимсь іншим звивом мислі. — Що таке, власне, СТР?

— Є така сама назва богині. Іштар на Сході, Астарта, — підказала Ганна, — Є слово стар — «зоря», є штир — «бик». Та, зрештою, і східня Іштар це корова, священна розуміється, що годує своїм молоком молодого героя-бога. Так кажуть месопотамські перекази.

— Ага! — проясніла Лада. — То це, значить, тільки до-

напливає питання: а що ж було в попередні 491 тисячі?

— Ти помиляєшся, — м'яко заперечила Лада. — Це недавно вчені налічували п'ятсот тисяч років. Гаразд, пекінська людина... Канібал, до речі, — докинула, — дуже любив такі ласощі, як людський мозок. Гаразд! Але ось не так давно знайшли предка людини, що жив мільйон років тому. Австралопітек... так, здається? Ходив на двох ногах і вмів виробляти таке-сяке знаряддя. Рубила. А оце зовсім недавно я прочитала, що десь у Африці знайдено бедро-кістку людини, яка жила два мільйони років тому, ще й на додачу шістсот тисяч років... Я навіть боюся вимовляти ці мільйони-тисячі...

— То скільки цивілізацій по дев'ять тисяч років може відбутися за цей час? — почала лічити Ганна, помішуючи ложечкою каву, непомітно для себе надкусивши рогалика. — Так от цей дивак каже, що якщо людина вміла виробляти знаряддя, то був і процес мислення, а значить і якийсь звуковий вияв того мислення...

— А справді! — розвеселилася Лада. — Цікаво було б підслухати, як розмовляли всі оті пітекантропи, неандертальці, пекінці, австралопітеки! Мабуть, шипіли, свистали, фуркали, пищали... Тож у них голосові зв'язки були ще тільки в процесі формування, мова — це ж штучний людський витвір. Тим ми й різнимися від тварин.

— Отож мій знайомий про це вже й подумав. Він вважає, що перша мова виглядала так: ГП, ГТ, ТПР, ТВР і всякі такі незручні звуки. А на найпершому місці він ставить оце СТР.

— Чому?

— Бо цей звук, на його думку, є у всіх сучасних мовах, яку не візьмеш. Навіть не ім'я, не назва, а просто складова частинка... СТР.

— Справді! — чи то здивувалась, чи то ствердила Лада. — Цей звук об'єднує всі мови. Він є і в індоєвропейських, і в семітичних, і в шумерській, і на крайньому Сході, і на За-

ході... Еге?! Я починаю думати, що його вже вживали в неандертальській мові. Бо як би вони мали називати одне одного поміж себе? Та оце ж СТР! Се СТРа, се-СТР и й. Еге? — здивовано відкрила щось таке надзвичайне для себе Лада, навіть забувши, що її кава вже прохолола.

— Рація! — не менш здивовано додала Ганна. — А якщо щастило приманити яку здобич, то треба ж було також якогось звука. СТРу с ь, наприклад.

— А скільки є країн із цією назвою-звуком! А в СТР і я. Ш Т и Р і я. А СТ у Р І Я. І СТ Р і я.

Ганна додає:

— А скільки є закінчень міст із СТР! Л а н к а С Т Е Р, М ю н С Т Е Р, М а н ч е С Т Е Р... Ой, важко навіть їх перелічити... А ще й ріка І СТ Р, що тече через усю Європу і має ще іншу назву...

— Ну, я тут маю свою думку, — раптом блиснули Ладині очі і вона сьорбнула, нарешті, вже холодної кави.

— Яку? — здивувалася Ганна.

— Він помилився, той твій маніяк. Не СТР, а ТЕО — у всіх варіантах — перейшло до нас від попередньої цивілізації (якщо така існувала), — не проминула посміхнутися Лада. — От що! Я вже сама над цим якось думала. Поглянь! Це ж ДЕО, ДІО, ДУО, ТЕО, ТАО тощо-тощо є у всіх народів, від океану до океану. І в Китаї, і в південній Америці. Та все у значенні Вищої Сили. Як і в нас. А СТР... — задумливо протягнула Лада, наче знайомлячись із якимсь іншим звивом мислі. — Що таке, власне, СТР?

— Є така сама назва богині. Іштар на Сході, Астарта, — підказала Ганна, — Є слово с т а р — «зоря», е ш т и р — «бик». Та, зрештою, і східня Іштар це корова, священна розуміється, що годує своїм молоком молодого героя-бога. Так кажуть месопотамські перекази.

— Ага! — проясніла Лада. — То це, значить, тільки до-

рогоцінний уламок доби тотемізму, коли рогата худоба була мамою-сестрою-братом-родичем, і цей звук еднав людей та їхніх родичів-звірів у звіриному вигляді?

— Пий свою каву! — прозаїчно нагадала Ганна, що вже давно справилась із роголиком.

Але Лада довго мовчала. Нарешті, після павзи прийшла до якогось висновку.

— Я не заперечую існування попередньої раси й цивілізації, — тільки при чому тут СТР, все таки? Таке звичайне наше слово... Навіть і досі бичка називаємо ласкаво «Стрики-брики». А числівник «штири» напевно походить від числа ніг цього «Стрики-брики». Штири тики, два патики, сьомий замахайло. Вгадай!

Лада, як звичайно, почала вже жартувати тільки їй при-
таманним, химерним способом. А слідом за цим додала:

— Як на мене, то я уявляю собі мову на зразок усіченої піраміди. Це в глобальному масштабі. В ній спресовано багато шарів різних епох. Коли знімати із самого вершечка, то виявиться така послідовність...

— А як із нашою?

— З нашою влаштуємось так: найпізніший шар, що збагатив нашу лексику, будуть слова, сприйняті від кочовиків. Вони досить довго товклися по наших степах і залишили деякі назви місцевостей там, де осідали. Ось є навіть ціле село — Велика Половецька. Або — Узин («довге»), справді дуже довге село, що тягнеться над річкою, як іти до Таращі. А сама Тараща! Чи це не осідок торків? Чи й Бердичів — берендіїв? Чи й Гумань — осідок куманів? Все це жило на обочинах Київської Русі, з ними князі то воювали, то уклали договори, то наймали для своїх походів... Ну, ще Ізюм, Харцизьк... А, всіх не перелічиш. На це треба компютера.

— Може навіть слово в у л и ц я? — запитала Ганна.

— Щось дуже подібне воно на а у л, у л у с...

— Може. Треба запитати у лінгвістів... Але нема сумніву, що в нашій лексичі залишилися такі слова, як кавун, філіжанка, кульчики...

— Ну, далі, — підказала Ганна. — Під цим шаром, звичайно, слов'янська?

— Слов'янські, — поправила Лада. — А під ними лежить грубим шаром протослов'янська... Либонь, не була вона дуже блискуча й мало що різнилась від сусідніх. Я це суджу по такому слову, як на в'є. Воно ж українське, а є у всіх мовах. І не ф'ю, і на пат, і непота, і непотизм. Навіть на ф, на п, — це у скитів.

Помовчавши:

— Але от від самих скитів, хоч скитська доба тривала на Україні мало чи не тисячу років, а щось небагато в нашій мові лишилося... Собака, сокира... Щось мало.

— Та й оце все? — не повірила Ганна, — Справді, щось мало. А скитатися, а сакви, а скотина?

Лада тут згадала:

— Ага, ще прізвища царського племені саїв. Нащадки його розкидані по всій Україні: Сайко, Саєнко, Саєвич, Сайчук, просто таки Сай... Я ще призначаюся, що як читаю деякі скитські слова, що дійшли до нас, то стає якось незатишно. Якись чужі вони мені. Екзампей... Гарне слово, але чуже, не прищепилося. Або, найбільша скитська богиня, Табіті. Скільки вчені вже б'ються над значенням, — не можуть розшифрувати.

— Як на мене, — скромно додала Ганна, — то звуково Табіті недалеко стоїть від імени індуської матері богів Адіті. Значить «безконечна» чи що. Та ти пий свою каву! Ну, далі?

— Далі? «Темна вода во облацех»! — знову пожартувала Лада. — Я маю одно габбі, словничок, куди записую всякі такі слова, що над ними трудяться вчені й не можуть дати з

ними ради. А почався він із мого власного імени. Що таке Лада? І знаєш, де я його знайшла в першозначенні? Серед групи цілком визначених трипільсько-геттських слів, що їх у мене призбиралося вже чимало. Ця мова лагідна, м'яка, широкоголоса. Лада, літо, леля, лелека, мавка...

— Може там є й Ганна? — напівжартома запитала Гануся.

— Уяви собі, є! Ганнаганна, дуже мудра бабуня, розумом перевершила всіх.

— Гаразд! Моєю бабунею може бути, — милостиво дозволила Ганна. — І вже нижче нема нічого у твоїй усіченій піраміді?

— Та й от ми дійшли до тієї мови, що нею так захоплений твій знайомий, дай йому, Боже, здоров'я! Скрипучої, свистячої, твердої, складеної із самих грубих звуків, як от: ПСКВ, СКР, ВРД, ЛФР, ТВР, ТПР... І СТР. Це — чи не мезоліт? А під тим уже ручна мова в супроводі цих звуків. Але все ж таки не губи з поля зору того твого маніяка-«СТРника», може він підкине ще які цікаві думки...

Лада зиркнула на годинника і рвучко підвелася.

— Бувай!

Кава її так і стояла невипита.

ПОСВАРИЛИСЬ ЗА ДІВУ

Лада ще здалека побачила Ганнусю «Ганнуганну» і жестом поманила до свого столика.

Відтоді, як вони зустрілися були в цій самій кафетерії, минуло чимало часу.

— Ну, як там твій дивак? — перше, що запитала Лада. — Щось нове цікаве почула?

— Посварились! — коротко відказала Ганнуся з легкою гримасою, — чи то гумору, чи то знеохоти.

— Маєш! За що? — всміхнулася Лада.

— За це саме слово. Я мала необережність сказати, що вважаю його диваком, а він гордовито відповів, що слово «дивак» — це тільки комплімент йому, бо воно «божеського значення».

— Е, це ще не виглядає на сварку, — заперечила Лада.

— Але він мені закатав цілий концерт-лекцію, так наче я ніколи в своєму житті не чула про грецького Діоса, індуського Діюса і про сонм дивів із іранської Авести. А тому він вважає великою честю почути про себе слівце «дивак»... і таке інше...

— Що далі? — підперла рукою підборіддя Лада.

— Я йому теж відпала, що цих діюсів, діосів, діо, дуо, тіо, тео, тао, тау — множество, що це — універсальна назва

у всіх народів, на всіх мовах, і в Європі, і в Азії, і в Америці... А він за це ухопився і почав мені доводити, що це — найдавніша назва Вищої Сили і що вона передана нам... — знаєш, від кого? Ти тільки не падай зо сміху! Від попередньої раси!

— Щось таке ти згадувала й минулого разу... — не падала зо сміху Лада, але твердіше вместилася на своєму кріслі.

— Так, від попередньої раси, що існувала на цій самій планеті задовго до появи перших людиноподібних гомінідів... Уже цілком розвинена цивілізація... а навіть дожила до появи примітивних людей — чи то пітекантропів, чи то неандертальців, чи навіть кроманьйонців... Їх кроманьйонці й називали богами — чи цими самими діяусами-діосами... тіо, дуо, тао і тому подібне...

— Гм!... — сказала тільки Лада й знову підперлася кулаком.

— Ну, я вже тут не витерпіла й почала розвивати свій погляд. Пам'ятасш? Ми не раз говорили, думали... Звідки пішло це слово — **Д і в а**, божество? Чому таке саме слово існує і в нас — **д і в ч и н а**? Ще й у такому пишному букеті варіантів: дівчина, дівча, дівочка, дівиця, дівонька, дівчинина, дівчук, дівега, дівуля, дівка... Чому таке саме слово і для богині, і для дівчиниська-підлітка? Ми тоді ще погодилися на тому, що це — спадщина від матриархального мислення і від часу, коли люди тямили свій суспільний стан, як згуртовання біля вогнища матері-диви, та й весь світ був **д і в а**. А про чоловічий рід у граматиці, взагалі, ні в кого не було жадного уявлення. І це все я йому казала, от хоч би й те, що в слові **ДІВА** закладено й поняття про **д и в и й-д и к и й**, не людський, а божеський стан.

Так, Лада пригадає ці їхні приватні-дружні розмови. Ще тоді вони прикидали, коли таке слово-тотожність — «дивий-дикий» — могло виникнути. Напевно в той час не було приручено ще жадної тварини, навіть собаки. Все навколо було

«диве-дике». Пригадала це Лада й перервала збуджену Ганну.

— І що? Розуміється, висміяв тебе? Це ж ми між собою говорили. Я, принаймні, ніде цього не читала.

— Він просто накинувся на мене! Так, висміяв, — але за що? За те, що я виводжу оцю саму ДІВУ з кінця палеоліту чи з раннього мезоліту, коли в Європі відступав льодовик, усе розмерзалося, води все заливали, потоки ринули, ставали морями, почали утворюватися ріки. А в уяві тодішніх ті ріки — діви-божества — здібні перетворюватися на дів-жінок... А що саме так уявляли, то й по назвах видно. Всі вони були д і в и - д а н и: Дівина (Двина), Дунай, Данастер, Данаприс, Дон... Однаково, лишень з варіаціями... І не тільки вода — діва, Діва має багато облич... Все це я йому сипала і ще багато чого, а він тільки стояв і поблажливо всміхався.

— Що ж він міг заперечити на це? Це ж факти! — Лада могла б ще більше фактів навести, якби була при такій розмові.

— Ого! Він тільки й чекав, що я передихну. А тоді з апльомбом почав, що все це для нього азбучні істини, а от я не знаю, що там, де тепер Середземне море, там колись була квітуча долина. Теперішня Африка там злучалася з Європою, був суцільний суходіл. А то було ще ген-ген попереду льодовикової епохи і ото тоді й там народилась, розцвіла попередня раса людства й дійшла до високих шаблів цивілізації. Попередня! І ото там, — уяви собі, — не було ніколи жадного чогось такого, як матріярхальний, чи матрілінеальний, чи матрілокальний уклад, ніяких дів-рік, а то було ідеальне патріярхально укладене суспільство. З царями, з жертвоприношеннями, із мисливсько-геройським минулим... Ага, ще з оцим ритуалом, де жерці убивають бика. Ага, оці еспанські бої биків на арені, де тореадор (колись — жрець) дровичь-знесилює тварину. Це вже стало розвагою, а колись то була така літургія чи що... І ото ті інституції, що так яскраво

характеризують батьківське право та понижене рабське становище жіночої частини людства, від тієї загиблої цивілізації й перейшли до нас...

Лада слухає все уважніше. У найпатетичнішому моменті обуреного ганниного монологу перебиває приятельку:

— А чи не здається тобі, що він має якусь частину рації? Бо де ж, справді, відразу взялися такі гострі патріархальні звичаї, якщо попередній етап розвитку людства був у лоні матріархату, а наші предки вийшли з глибокого шару, закарбованого в нашій свідомості, чи вірніше, підсвідомості? І де взялися ці — так раптом! — грецькі племена, ахайці й інші, з уже цілком виробленим патріархальним укладом, із гінекеями тощо?

Ганна закліпала очима. Вона заскочена. На мить.

— Ні, я з цим погодитися не можу! Ну, може й були в Азії якісь такі племена, де виробилося й закріпилося упослідження жіноцтва, з гаремами. Що таке в природі може бути, то бачимо у мавп. Мавпа-павіян має свій гарем, його родина — це він-володар і череда покірних самичок... Але бачимо й інших серед мавп: односімейних гібонів... Ні, я думаю, це — явище більш біологічного порядку, ніж соціальне.

— Гаразд! — подивилася вже на годинника Лада. — До чого ж ви домовились? Я хотіла сказати: досварились?

— Ні до чого. Дивак пообіцяв прийти другим разом із доказами, що його теорія має підставу. А я йому подам свої.

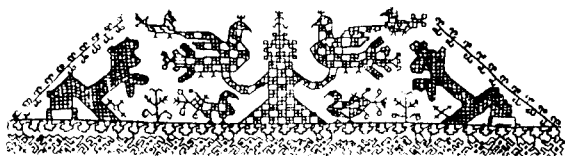
— Що ж ти пропонуєш? — запитала Лада, вже встаючи. — Той, хоч і дивак, а очитаний! Може ще й десь у якомусь езотеричному товаристві членом? Ой, зажене він тебе на слизьке!

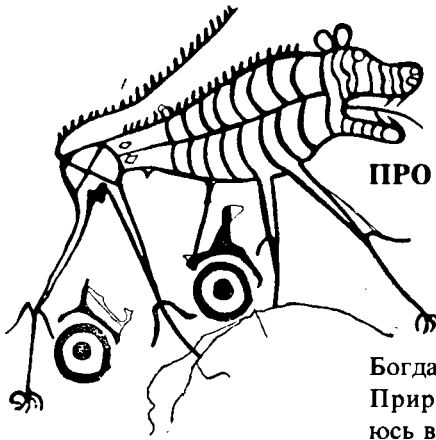
— Не бійся! А я йому скажу таке: «От пройшли віки, сони й юги, — як хочете назвіть. — Образ священного ритуального убивства бика, спорт-гра, став тепер диким огидним

анахронізмом. А от образ Покрови-Приснодіви із дитиною на руках, МАЙБУТНІМ ЛЮДСТВОМ, сяєв у віках, — егеж, егеж, і в палеоліті, — і тепер сяє, ще яскравіше!» Вітаю, Ладо, бо й я вже запізнилася!

Приятельки спішно розійшлися. Лада ще кинула на ходу:

— Але чому діва-божество і дівчина-людина однаково звучать? Спитай, — що скаже?

ПРО ВОВКА ПОМОВКА...

Богдан стояв у широкому фойє Природничого музею під якоюсь величезною мапою недалеко від турнікета. Тут він умовився зустрітися з приятелем. Чекаючи, зачепився оком за одне слово на мапі і придивився ще раз. Мапа Європи, перше століття... І здивувався.

— Глянь, куди забігли європейські вовки! — гукнув, замість привітання, коли підійшов Теодор. — Аж у Північну Африку! Ось читай!

— Де, де? Північний берег Африки? Та тут же написано в а н д а л и, не вовки.

— Вовки! — уперся Богдан.

— Нісенітниця! — Теодор уже знає парадоксальний нахил у складі ума свого друга. — Я читаю в а н д а л и, а ти торочиш в о в к и. Що з тобою?

— Я певен, що оці всі різноманітні назви доісторичних племен, розкидані на просторах Європи, оці всі вандалі, вінулі, венеллі, венети, венди, енеті, вініти, венеди-волкає, — все це різні відміни стародавнього тотему вовка, може навіть найдавнішого населення мезолітичної Європи. Потім усі ці клани й роди почали кристалізуватися навколо нуклеусів майбутніх народів, а стародавні назви позоставалися, отакі нерукотворні пам'ятники-монументи. А тепер науковці сушать собі голову...

Теодор не раз уже чув чудернацькі викрути думки друга, тому тільки запитав:

— Ну-ну, до чого ти ведеш?

— Та ми ж уже не раз говорили з тобою про школу тотемізму, цього університету, де людство навчилося говорити, співати, танцювати, початкувати спорт, медицину, різні інші науки, виробляти основи етики й моралі... Що я буду тобі тут повторювати? Я абсолютно протестую проти негації такого грандіозного явища, як тотемістичний склад думання первісної людини. Наші вчені чомусь уявляють, що от було в «дикунів» неправильне уявлення свого оточення, фантазійне, а так — відрубало! І людство вже почало мислити логічно, «правильно»...

— «Змінили віру»... — доточив Теодор.

— Егеж, заувага влучна, хоч і саркастична. А в дійсності це ж поступово відбувалися переходові процеси, що тривали віками... До нас дійшли пережитки, уламки, сліди... Щоб їх зрозуміти, то треба пройнятися головною рисою світовідчужання: все навколо — люди, звірі, птиці, рослини, дерева, каміння, зорі — рідне й рівне одне одному, нема вищих і нижчих, кожне може приймати образ інший... Всі — родина. Їжа, те, що їмо — це й є засіб того переходу...

— На мою думку, дикуни вже знали закон метаболізму, — недоречно вставив Теодор.

— Не перебивай! Так от я уявою опиняюся в тій холодній підльодовиковій Європі з якимись бідними кущиками рослинності. Вітри гудуть та вовки завивають, людське життя скупчене біля вогнища матері-вовчиці. Вовки — їхня пожива, тому вони також вовқи. Мати-вовчиця, Лето чи Лада, зветься так само, як і та пора року, коли сонце своїм скупим промінням на якийсь час прогріває цю тундру. Літо-Лада — в них синоніми... Я не фантазую! Археологи тепер знаходять пізньопалеолітичні курені з вовчим скелетом на самому вершечку

— у анатомічному порядку. Значить, будівничі куреня уявляли його і все життя в ньому, як ніби всередині праматері-вовчиці. Найчистіший прояв тотемізму...

— Картина підльодовикової Європи намальована досить вдало, хоч і наївно, — покепкував Теодор. — Але я не бачу тут зв'язку між різними іменами вовків-вінулів-вандалів і інших. Ще може й антів та індів сюди притулиш? І чи це до того часу треба відносити й Зевса-Лікайоса, себто Зевса-вовка? Аякже, й він умів перетворюватися на вовка, він носив на плечах вовчу шкуру, себто утотожнював себе з вовком, — вже поважніше додав.

— Ти на добрій дорозі, — всміхнувся Богдан. — Тепер ми можемо пригадати й іншого вовка, космічного, із скандинавських саг. Який то був вовк завбільшки, можна уявити собі з того, що він пожер не тільки богів, а й саме сонце, з місяцем на закуску... Звідки міг би взятися такий міт, якби не було вірування, що найвища Сила всесвіту має образ вовка?

— Ну, що ж, бачу, це діло треба роздзьобати! — погодився Теодор. Він, власне, й любив цю дружбу з Богданом на те, що все щось парадоксальне, не стандартно-прилизане виникне в їхніх цих розважаннях.

— Ось я справді бачу на цій мапі ще одних вовків, в о л к а е - а р е к о м і ч і, близько Піренеїв. А тут — в о л к а е - т е к т о с а г и. А що думати про венетів із їхнім містом В е н е ц і є ю?

— А що ти скажеш, що деякі народи, — сучасні, модерні, — і досі називають себе вовками? Не віриш? Що ж таке німецько-англійське слово ф о л к, як не «нарид»? Дослівно — «вовки». Від цього слова навіть утворилося інтернаціональне слово ф о л к л ь о р, «народознавство», — пригадав Богдан ще один доказ своєї «фантазії».

— А звідки то взялося дуже поширене прізвище В о л ф? Чи ці «волфи» не нащадки часом касти жерців або просто

таки чарівників-шаманів? — запитав, немов прокинувшись, Теодор. До цієї хвилини він досить скептично ставився в душі до нової вигадки друга.

— Тут же навіть і питання нема! Таж і слов'янське слово в о л х в — у такому самому значенні. Білоруси вимовляють навіть не «волхв», а «волф». Є це слово і в жіночій формі: в о л х в а. Були такі чарівниці-знахарки-пророчиці. Не віриш? Подивись у словник Срезневського. І в скандинавських сагах теж згадуються такі самі в о л в и-пророчиці.

— Хіба це не доказ спільного минулого протослов'ян і протоскандинавів? Колись вони були одним народом! — запитав Теодор, стверджуючи водночас. — Так от із якого часу йдуть наші зв'язки із скандинавами! З льодовикових часів, а не з появою на Русі варягів. За часів волхв-пророчиць це було звичайне явище — родичання, а за літописних уже — в душі якоїсь давньої традиції, з тенденцією згасання.

— Бачиш... — нерішучо протягнув Богдан, ще сам додумуючи якусь нову думку. — Ці скандинавсько-слов'янські зв'язки все таки найпізніші, коли взяти до уваги, що тотем вовка в різних варіаціях розкиданий по Європі ген-ген давніше. Імена ці з'являються всюди. Здається, — нічого не розбереш. Які це венети заснували Венецію? Які це вандали опинилися в Африці? Що це за венті в Німеччині? Що це за анти і що це за венеди? Чи те саме? Хоч, на мою думку, це тільки різні вимови. Але коли зрозуміти, що у всіх одне тотемне підложжя, то стане ясна й зрозуміла вся оця періста картина. Тотем вовка об'єднував усіх у якомусь глибоко далекому минулому.

Теодор додає:

— Це може потвердити етнографія. Вовк невідмінно фігурує в переказах і повір'ях усіх європейських народів. Він — податель врожаю і він же одночасно й ворожа сила, від неї треба боронитися. Ці обряди й повір'я по всій сучасній Європі

такі між собою подібні, що викликають думку про походження з одного джерела...

— Як уже дві з половиною тисячі років тому Геродот описує плем'я не в р'ів (здається, на нашій землі?), що раз у році на два тижні ставали вовками (себто справляли свої релігійні свята тотемного порядку), то що ж тут дивувати? — відповів Богдан. — А ось у поляків ще до недавнього часу відбувався обряд посвячення молодого косаря на дорослого вовка... Всі косарі при цьому виють по-вовчому... Етнографи описують цей обряд, як уже жартівливу гру, але...

Теодор перебиває:

— Але... Ой, скільки цих колишніх обрядів уже перейшли в дитячі ігри! Пам'ятаєш? «Гуси, гуси, додому! — Чого? — Вовк за горою! — Який? — Сірий-білий-волохатий, бі-і-гом до нової хати!» — Це ж інсценізація колишнього тотемного дійства. А діти в іграх зберегли...

— А оці всі казки про вовчика-братика, лисичку-сестричку... Це ж на цьому виховуються найменші. А приказки... «З вовками жити — по-вовчому вити». «Про вовка помовка, а вовк у хату». А безліч оповідань про вовкулаків, перевертнів...

Приклади якогось дуже близького співжиття з вовками наvertsалися, як настирливі мухи. Раз він добрий приятель, мало не родич, його закликають до святої вечері, — а іншим разом він — оскалений хижак із зелено-жовтими очима, що світяться в морозяну ніч серед снігів.

Тут Богдан заклопотано пошкрябався за вухом.

— А як би то й собі стати на час вовкулакою? Хотілось би спробувати... Як той князь Всеслав із «Слова...» чи...

— Та чого ж? Це дуже просто! — пожартував і собі Теодор. — Ось зараз: тільки три рази обернися колесом через оцей турнікет — і вже будеш не Богдан, а станеш вовком!

— То не штука... — так само заклопотано промовив Богдан. — А як же я назад стану людиною?

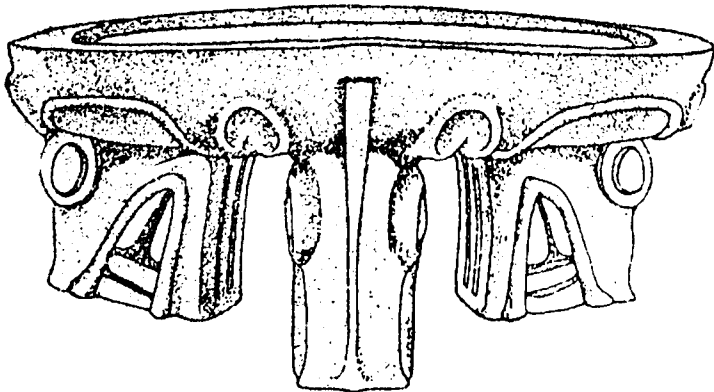
— Можна! Треба тільки сказати заклинання із трьох слів: «Перевесло, хомут, хрест!» — і знов обернешся на людину!

Приятелі розвеселилися вже зовсім, забули, чого вони прийшли сюди. Навіть анекдоту хтось пригадав:

— «Ото йде собі чоловік додому. Лісом, а вже смеркає. Дорога ще далека, сніг починає сипати, місяць зайшов за хмари... А тут почув — десь вовки виють. Все ближче, ближче... Вже бачить чоловік, що нема виходу, вже ціла згряя обступила навколо, біда! Що тут робити? Доведеться прощатися з життям! І в цю хвилину згадав! Вийняв із кишені блокнота й згукнув: «Записую до колгоспу! Ану, підходь! Хто перший?» Вовки, як почули слово «колгосп», вмить розбіглися, навіть не було кого спитати: Як прізвище?

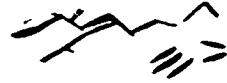
Та й пішов собі чоловік своєю дорогою».

— Гей, а чого це ми тут застрягли? — скаменувся перший Теодор. — Таж я хотів побачити скарби гробниці Тутанхамона!

КУНИЦЯ — КРАСНА ДІВИЦЯ

Другого дня після концерту Лада зустріла в кафетерії Ганну й запитала:

— Бачила тебе вчора. З ким то ти так розмовляла? Хотіла підійти і я, але ви обоє так розмахували руками, що я побоялася перешкодити. Може сварилися?

— Та це ж той дивак! Нахватаний всезнайко. Думає, що вже всі розуми поїв... Я вдала була, що його не бачу, — так він сам приступив... Тее-сее, а потім і на свою «зіпсовану платівку» зїхав. Цілий антракт торочив...

— Щось путне?

— Та де!.. Спочатку, ясна річ, пішла мова про Діву, а йому сказала ще раз, що думаю, а він...

І тут Ганна з мімікою почала переповідати все те, що їй дошкулило вчора. Лада мовчки слухала.

— «Ну, менше з тим, — каже цей Знайко з „ось то я” апльомбом. — Розповіли ви все про Діву, все, що знаєте... З цим можна погодитися: ріки — русалки — праматері... Гарзд, але чи маєте ви хоч приблизну уяву, коли ці процеси відбувалися?

— «Мезоліт, звичайно, — кажу. — Післяльодовикова доба. А коли ж?

«А про ностратіку чули? — з присмаком своєї вищости допитує. — Ностратична мова подає точніші відомості.

«Це ж яка мова? Від Адама?

«Від Адама чи не від Адама, а попередня, — давніша за індоевропейську. І ото з неї тягнуться парості мов, таких несхожих між собою, що вам і не снилося... (Знайко ще й перечислив із десятків мов, я вже не запам'ятала.) Ця мова подає образ якоїсь такої країни, де нема ні пальм, ні морозів, із дуже м'яким кліматом, у зоні південнішій, ніж тепер. І ця зона лагідного підсоння охоплювала такі простори, як нинішні пустелі Африки та Азії. Це і є час ностратичної мови. Ранній голоцен...

«А яке це має відношення до... — пробую перебити, але не дає.

«Як почало в Африці та Азії висихати, а льодовики в Європі відступати, то й зона помірного клімату пересунулася північніше, в Європу. Населення з півдня також сунулося й витиснювало давніших мешканців-мисливців. Ці, знов, ішли за стадами оленів, що посувалися на північ... Ото тоді й ваші діви та дани порозливалися...

«Як це ви мені доведете? Якими фактами? — питаю. — Лябораторій тоді не було...

«А то дуже просто. Лінгвістика вже досить добре вивчила ту попередню мову, що з неї, між іншим, формувалась і рання індоевропейська. Отож із тієї ностратичної мови й виявляється, що ця світова драма відбувалась 12-10 тисяч років тому.

«Я ж кажу: мезоліт!

«От саме! Тотемістичний лад мислення пронизує тодішнє суспільство.

«І по чому це видно?

«По чому? Лінгвісти дивляться, які назви є в тій мові, а яких нема. Про метал-ідустрію, наприклад, нема нічого, а от

термін «жінка» і термін «родити» є. Це одне слово.

«Подумаєш, яке відкриття! Світова тайна! — кепкую.

«І звучать ці два поняття однаково: приблизно к у е н а. („Жена”, „гена”). „Куене” в ностратиці означає не тільки „жінка”, а й „вовчиця”. Пізніше — „собака”...

«Як ви смієте? — обурилась я, аж рукою замахнулась, наче на захист. — Таке порівняння!

«Егеж, наша прамати, — махнув тоді й собі цей Всезнайко, але обома руками. — Еге, та, що запалювала й доглядала вогнище, щоб ніколи не згасало, вона була й вовчиця водночас. Бо й клан цей її — так само звався. Це ж той звір, що давав життя її нащадкам, вони ж жилися його м'язами й кров'ю... Або й навпаки. То — як удасться. Тому всі вони — і люди, і вовки — одна родина: к у е н а.

Лада, що цю інсценізацію вчорашньої перепалки уважно слухає, докинула тут і своє щось.

— А справді! Археологи дуже часто знаходять при доісторичних покійниках просвердлені вовчі зуби. То напевно обереги, священні амулети, талісмани чи фетиші. Ну, катай, Ганнусю, далі!

— Далі:

«Це суспільство мисливське, — каже Знайко, наче він там був. — У тій мові не видно жадних слідів обробітку землі, невідоме ні хліборобство, ні скотарство. Звірина була дика, „дивоє звір'є”, як у колядці каже. Ще навіть нема виготовленого з глини посуду, а посудом були черепи тварин (і до сього дня це слово із нами!) Або — плетені з лози коші, обмашені глиною...

«То виходить, — неоліт ще й не починався? — я вставляю. — Чи не час це Артеміди-Діяни, володарки дикого, ще неприрученого, звіра? Мати її була вовчиця, до речі...

«Ясно. Ми ж говоримо про 12-10-е тисячоліття до нас.

«І де ця нова лагідна зона постала? У південій Європі?

«Почасти. Але вірніше — у Східньому Середземномор'ї. Ото там на межі Європи й Азії, почали виникати перші хліборобські культури та й просуватися в Європу, все далі й далі — через Балкани вгору, до Буго-Дністровського басейну, а там і далі на захід... Ото тоді на основі ностратичної мови й розвиваються індоевропейські. І це потверджує таке слово, як *к у е н е* — „жінка-мати-вовчиця"... Все в одному слові.

«То, по-вашому, виходить, що англійська королева, *к в і н*, (*queen*), майже *к у е н е* — це та сама мезолітична вовчиця, що сидить біля вогнища свого клану? — запитала я, рада, що нарешті маю змогу підставити цьому зарозумілому Всезнайкові ніжку. Нарешті!

І дивно! Всезнайко не падає, хоч і перечеплений.

«Чому ні! Ясно! Це ж те саме слово. *К і н* (*kin*) це ж „рідня". Ну і далі можна згадувати: *к і н г*, *к о н у н г*, *к н е х т*...

«І *к і н ь*, — підставляю я ніжку ще раз.

«А що ж! Може бути! — незрушено відказує й на це Всезнайко. — Якщо *к у е н е* — „вовк", „собака", — то й „кінь", (тоді ще неприручена тварина) міг так зватися. До речі, на Чернігівщині й досі дифтонгують. Кажуть не *к і н ь*, а *к у і н ь*, *к у о н ь*, *к у и н ь*. Так там людність говорить і сьогодні.

Я вже й не знала, що на це казати. А тут згадала!

«Але ж *к в і н і к і н г* у нас звучить зовсім інакше: *к н я г и н я й к н я з ь*. Щось далеко від подібності.

«Вам здається? — на мить Знайко задумався. Раптом мало не підскочив — і ото тоді несамовито розмахався руками. — Ви зробили геніальне відкриття! Та це ж сватання! Пам'ятасте? А як не пам'ятасте, то пригадаю. Це ж закам'янілий образок із мезолітичних часів! Пам'ятасте? Оця сцена.

Отож прибувають до господи два поважні мужі із жезлами — старости. «Жезли» (це звичайні палиці) — ознака

їхньої високої місії. Стукають у ворота, просять відчинити. Господар (це сусід) за замкненими ворітьми питає:

— А хто ви такі будете? З якого ви роду-племени? А чого вам тут треба?

— Ми мисливці з далекого краю, ловимо тут усякого звіра, заблудили! Та бігла тут перед нами куниця, і бачили ми, як вона забігла у ваш двір! Віддайте нам нашу куницю — красну дівицю!

— Тут я вже не слухала, — додає Ганна, — бо сама не раз чула цю сакральну формулу сватання, приоздоблену всякими фантазійними придабашками, це вже залежить від красномовного хисту старост. Я була намірилася плести щось у цьому дусі далі, — так Всезнайко хоче тільки сам говорити.

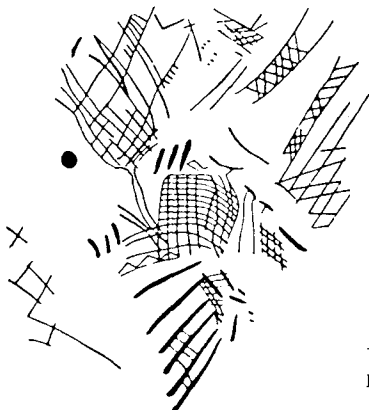
«К у н и ц я. Та сама к у е н а, і вона ж — „красна дівиця”. Цілком так, як було в мезоліті дванадцять тисяч років тому!

— Вже й третій дзвінок пролунав, вже й темно в залі, а ми ще вияснюємо справи дванадцятитисячолітньої давности. Так і не докінчили, — поставила Ганна крапку. — Отак, як бачиш.

Лада слухає все це з неослабним інтересом. Підсумувала так, як їй здалося вірно:

— Мисливці, куниця-красна дівиця... Весільна княгиня... Священне ритуальне дійство, що пройшло крізь віки-епохи в нерушеній цілості. А чому? Тому, що законсервовано в побуті-звичаю. Веди, саги й едди такої чести не мають, вони позабувалися, вийшли з ужитку, а ця наївна інсценізація з часів мисливських живе ще й досі. А що ж, може ні?

ТА САМА ПАРАСКА...

— Чому б нам не прогулятися паромом до Стейтен Айленд?
— запитав Богдан, коли вони вийшли з автобуса біля пристані Савт Феррі і вже скерували були кроки до Батері парку. — Це ж так доступно!

Справді! Замість переходити дорогу, повернули сходами вгору. І вже приятелі нагорі, чекають пароплава. Вже й на покладі, вже пливуть. Хмаросяги віддаляються, стають менші, ансамбль вирізьблюється, навколо — синя стихія. Повна ілюзія, що ми в далекому плаванні.

Теодорові пригадалося:

— Пам'ятаєш, у Києві?.. Аби тільки вільний день, то зараз і на Дніпро, на пляж... Там також був пароплавчик, перевозив, але я волів ходити мостом. Перемахнув — і вже на білому пісочку...

— А я любив не загальний пляж, а оті заводи, рукави старого Дніпра. Верболози, нерушений людською ногою пісок... От там — повна ілюзія, що ти на безлюдному острові. А обернешся — київський архітектурний ансамбль і наче в повітрі висить, наче злітає в небо Андріївська церква.

Богдан прикинув:

— Оце старе річище Дніпра... І коли сучасне річище перекочувало ближче до круч?

— А може річище було просто ширше, повноводніше? Під час повені, весною там справжнє море, таке, як оце навколо нас. Села затоплені, цілі райони евакуйовані...

— Я не раз бачив. З Володимирської Гірки аж до обр'юю — саме море, — пригадує й Теодор. — А чому це наш Дніпро мав ще й другу назву, Б о р и с т е н, як пише Геродот?

— Це греки перекрутили, — впевнено відповів Богдан, наче чекав такого питання. — Поставили задній склад наперед, з Д а н а п р и с у вийшов Б о р и с т е н.

— Данаприс? — перепитав Теодор. — Звідки ти взяв Данаприс?

— О, про це багато істориків писали в свій час. А зрештою... — подумав Богдан. — Усі ріки Європи зветься на один лад, всюди чується як не д а н а, то д у н, то д о н...

— Чому?

— «Чому, чому»? І дитині ясно. Значить — «вода» чи може «ріка». У осетинській мові, одній з індоєвропейських, «дон» і є «вода». Деякі знавці вважають, що це скитська назва...

— Ну, я маю тут свою думку, — заперечив Теодор. — По-перше, скити ніколи не були там, де тече Дунай чи, скажімо, Двина. То вже не скитська назва. Ріка Дон є також у Шотляндії, так що не дуже це в'яжеться. А вважай: це була однакова назва для води у односуцільного народу, який уже позначався діалектичними відмінами, але ще не розколовся на народності. Це на тисячі років давніше за скитську добу. Таке слово добрий доказ для захисту індоєвропейської доктрини. А по-друге... Був якийсь природний фактор, що дав усі ці назви...

— Ой, говори простіше!

— Був такий час, що ця вода (дана, дон, дун) розіллалася

по всій Європі. Це ж напевно тоді ці назви й творилися. Тоді, як простори Європи звільнялися з кількаве́рстної шапки льодовика, всюди розіллється води, потопа, формувалися оці ріки та ручаї, ставали Дуаями, Дністрами, Данами, Данаїдами, Донами та...

— Мезоліт? — прикинув Богдан. — 12 чи 10 тисяч років тому?

— От саме! Влучив. Але мене більше цікавить друга частина цієї двочленної назви нашого Дніпра. П р и с. Оце П р и с. Я прийшов до переконання, що це — ім'я якоїсь забутої богині.

— Таке сказав! Ні пришив, ні прилатав! — посміхнувся Богдан.

— Ні, з тобою часом неможливо говорити! — обурився Теодор. — Як я розтлумачу тобі це, коли ти неспроможен вийти за рамки раціонального мислення нашого ХХ-го століття? Як донести тобі до тямку, що людність ставилася до рік, озер, потоків, як до живих істот, здібних розуміти, відчувати й говорити людським голосом. Ти тільки поспробуй відчувати психіку тих людей: вони не розмежовували дійсного, реального від уявного, ну, як це буває уві сні. Та й самий сон вони вважали за реальність. То й ріки здавалися живими істотами, що могли перетворюватися на жінок, на химер, на риб... Словом, це були надприродні істоти — богині, нашою мовою. І от ця вода, вона — мати всього живущого... Навіть у одній сучасній російській пісні почуєш це саме вірування:

*Волга-Волга, мати родная,
Волга матушка река...*

— Ну, це метафора, — ніяк не переймається світовідчуженням предків раціоналістичний сьогодні Богдан.

— А де б вона взялася, якби люди так не думали? А чого

діти купаються й примовляють: «Мати-водиця! Мати-водиця!»?

— Просто. Люди з досвіду знали, що без води нема життя.

Теодор вже не слухає терпких реплік друга, а провадить свою думку далі:

— І ще третій можна зробити висновок: той час, коли творилися всі ці назви рік Європи, то була доба глибокого, повнокровного матріярхату. Все тоді мислилося в жіночому роді. «Вода», — не «вод». «Ріка» — не «рік». Сказати «дана» це так саме, що сказати «богиня»... Але от що воно за богиня Прис? Чому її іменем названо таку могутню ріку? Вона сама богиня Прис, чи вона мати ріки Прис?

— Але при чому тут твій улюблений матріярхат?

— Ой, мовчи! Це — ключ! Вся наша лексика рябіє словами, що малюють і той лад, і одночасно цей величний образ, Прис. Вона всемогутня і справедлива. В її руках все господарство роду-племени. Центром усього життя вона. Ти ж вдумайся: це вона ПРАвить, уПРАВляє, встановлює ПОРядки. Вона — ПРАВда. ПРАво. Її іменем ПРИсягають: Єй-ПРИС-ЄЙБО, ЇЙ-ПРАво! Свято також має її ім'я: ПРАЗник. Вона вічна: «Нині і ПРИСно, і на віки віків». Її будують храми. Про один такий говориться в «Слові о полку...» Свята ПИРОгоща на Подолі.

Вже пароплав підійшов до берега Стейтен Айленд, вже пасажери почали висипатися на пристань, але ці двоє й не помітили, так заговорилися.

— Вона, крім того всього, й невсипуща порадиця в хаті. Вона ПРЯтає. ПЕРе. ПРАжить. ПРЯде. І на це є загальне слово, її ж таки: ПРАця, — підшукує нові приклади Теодор. — Подумай, лише цих кілька навмання пригаданих слів змальовують її найвищий авторитет у якійсь дуже добре зорганізованій громаді. В ній правлять не примусом, не бездушним наказом, а моральним авторитетом. Це підтверджують такі

слова, як ПРИязнь, ПРИятель, ПРИхильний, ПРИємний. Це авторитет матері роду, іншими словами — маємо в цих словах образ матриархального устрою й ладу... Уважай: у цьому слові ДАНАПРИС зіллялися змісти: мати-жінка-господиня-надприродна істота-божество...

— Це слово є й у санскриті, — вставив Богдан. — ПРИ означає ЛЮБОВ.

— Це ти до речі згадав! — зрадів Теодор, не помічаючи, що пароплав наповнився вже новою публікою і почав відпливати від берега в супроводі цілої зграї галасливих мев. — Богиня ця є і в інших народів, а це *вже* означає, яке то давнє божество! У слов'ян-чехів вона так і звалася: П р і я. Її іменем названа й столиця — П р а г а. А от у германських народів вона звалася Ф р е я. З цього походить і ф р а у «пані», «господиня». Але це ще не всі її образи. У греків є та сама богиня А ф р о д и т а, — але вже не та. Легковажна красуня, спокусниця і грішниця, з численними романами... Така ж і її латинська посестра, Венера... Треба б покопатись, мабуть, в її імені теж захована ПРИС, — примовк Теодор, розжовуючи цю нову думку.

— Я знаю одну таку українську дівчину, — раптом вставив Богдан, переставившись на грайливу нуту.

— Познайом, — в унісон відгукнувся Теодор.

— Вона в пісні. Колись я співав у хорі і ми мали в репертуарі пісню «Ой, дуб-дуба-дуба-дуба»... Хочеш, заспіваю. Тільки перейдімо он туди, щоб не чули... Слухай:

*Ой, дуб-дуба-дуба-дуба, дівчино моя любя,
Набрехали на мене, що я ходив до тебе,
Хвиги-миги дарував, а витрішки продавав...*

Зверни увагу: «набрехали».

Тут і мати десь узялася:

*Попід тином біжить мати, свою дочку переймати:
Вернись, каже, чи не чуєш, куди це ти чимчикуєш?*

Наша Афродита відповідає:

*На вулицю, моя мати, з парубками жартувати!
По базару ходила, черевички купила
Сюди, хлопці, всі до мене, чорні бровки у мене!*

Сором'язливі парубки відповідають:

Нехай тобі лихо з ними, нащо маниш ти нас ними!

З чарівною одвертістю дівчина признається:

*Коли б вас я не любила, то до вас би не ходила!
Ой, дуб-дуба-дуба-дуба,
Ой!*

Теодор це слухає і з докором дивиться на Богдана.

— Ну, це ж жарт! А ми говоримо про світового значення речі. Адже її іменем зветься п'ятий день у тижні — «фрай-дей», «фрейтаг», — а ти із своїми дурними пісеньками!

— А хіба я що? Ти маєш свої приклади, а я — свої, — огризнувся Богдан, ще й припечатав:

*До роботи не я і до діла не я,
З хлопцями погулять то охота моя!*

Теодор вже й не слухає. Для нього важливо, що:

— Це ще одне підтвердження, що культ цієї богині зако-рінений у нерозділеному індоевропейському масиві.

— Тільки в нас її ім'я розплилося в безлічі побутових слів, а само її ім'я загубилося. Ото й тільки, що сховалось у назві ріки. Та й то — для істориків, — підсумував Богдан.

— Помиляєшся! Не згубилося, — вигукнув Теодор, аж сусід на далекому кінці балюстради озирнувся. — А наша П а р а с к а! Та це ж... Це та сама Фрея, Прія, Афродита,

Індуська Парваті. Ім'я П а р а с к е в а — наша слов'янська нимова. Українські голосові струни чомусь невідмінно із Ф роблять *П* або й *ХВ* чи *Т*, як ось моє ім'я.

О! Та сама Параска, тільки інша запаска! — вигукнув на весь паром Богдан. — А скажи якійсь нашій Парасі, що вона — Афродита! Чи ж повірить? Е-е, тепер ніхто такого імни своїй дочці не дасть. «Па-а-ра-аска! Як простацько, як інкультурно!» — недоречно перекирвляє Богдан якогось недотспу, чим викликав нову хвилю теодорового обурення.

Та як!? Параскева-П'ятниця абож П'ятінка-Дівонька в народніх віруваннях не відрізняється від Приснодіви-Пречистої-Богородиці. Це знайдеш у всіх етнографічних збірниках ще навіть на початку нашого століття. Вона так само регулює всі прояви життя, як і неолітична Прис, їй моляться, її благають допомогти... Етнограф кінця минулого століття, Терещенко, був присутній на такому Богослуженні в Стародубі на Чернігівщині, бачив хресний хід. Чий же образ винесли, обвішаний стрічками, намистом, квітами, замасний душистими травами? Параскеви-П'ятниці! До цього образу люди тиснулися, намагалися дістати хоч трошки зілля з образу, цілували, потім це зілля сушили, відварювали й давали пити невигойно хворим.

Богдан хотів був додати якусь репліку, але стримався.

— В інших місцях, — каже далі Теодор, — урочисто ввели живу жінку з розпущеним волоссям, живе втілення улюбленого народнього образу Параскеви. Це ж та богиня, що допомагає людям у всіх випадках — у праці, в хатніх нещастях, при хворобах. Неврожай — до Параскеви-П'ятниці. Дівчата посилають до неї гарячі молитви, щоб благословила щасливим подружжям. Людність ставила їй храми й каплиці...

Теодор пригадає все нові й нові докази, що така богиня, хоч і перейменована з Прис на Параскеву, й досі існує в народній уяві. Пригадав ще й таке:

— Ще недавно в народі існувало (а може існує й тепер?) повір'я, що П'ятниця живе, ходить по полях, по селах, заходить у хати і перевіряє, чи її шанують. У її день, у п'ятницю, не годиться братися до якоїсь важкої роботи: ні орати, ні рубати дрова, ні прясти. А хто не слухає її, того вона тяжко карає. Вона дуже добра, милостива, але як її зневажають...

— Так, дійсно! — здивовано аж тепер перейнявся Богдан. — Це ж по всій Європі давніше день відпочинку був не неділя, а п'ятниця! Про це я читав не раз, але не пов'язував... То це справді дана Прис захована під іменем Параскеви-П'ятниці? А ще дивніше — це ж і старовинне ім'я ріки Дніпра.

— Аж тепер до тебе дійшло? Егеж, — веде далі недокінчене Теодор. — Вона ходить межи людьми, худа висока жінка в чорній одежі, із розпущеним волоссям і с у м н и м и очима. Просить, щоб її шанували. Небагато просить, аби тільки шанували...

Тут Теодор замовк. Ще багато різних думок тиснеться, але якось не вдається йому їх уговтати й зробити словами. Богдан же вражений. Він ніколи про це не думав. А так, до купи взяте...

— Мені цей народній переказ про Параскеву-П'ятницю видається пророцтвом. Коли ті байки серед народу склалися, ще ніхто не знав майбутнього, того, що вже стояло перед порогом. Хто ж знав, що ми — напередодні нищівного розгрому, злочинного поламання основ українського життя, потрошення традицій, звичаю, обрядности, всього, що природно оформлювалося тисячоліттями. А мати Прис вже ходила, вже попереджала про грядущі нещастя, вже просила... Не господиня, гей, великого народнього організму, а ВИСОКА ХУДА ЖІНКА ІЗ СУМНИМИ ОЧИМА. Вона ходить і просить, але її авторитету ніхто не помічає. Прозьб її не слухають...

Теодор далі мовчить, щось нове перетравлюючи в своєму

мозку. А Богдан словами малює такий жах:

— Та й бачимо. Наприкінці цього століття край Дніпро-Прис скапцанів. Земля не хоче родити. Її заливають повені. Цілі області затруєні хемікаліями. Чорні бурі нищать її родючі ґрунти. Втручання в саморегуляцію природи — оті «каналі», «моря» — викликають ерозію та загнивання води. Цілковите знеохочення людности дбати про врожай «на нашій несвоїй землі». А що вродило, то так і гниє під голим небом. Люди розпилися, навіть жінки й діти... А тепер ще й останні страшні вісті про вибухи, радіацію... Хто дав право якимсь злочинцям-забродам «переробляти природу», там і те, що їм ніколи не належало?

Богдан, помовчавши, додав:

— Не я ж вигадав цей сумний образ сучасної України. Витворило само життя.

— І Параскеву-П'ятницю, худу високу жінку із сумними очима. Але... — струснув чуприну, розкуйовджену океанським леготом, Теодор. — Але... Над водою й землею, як бачимо, збиткуватися можна, можна їх так спаскуджувати. А от над сонцем — ні! Я ж не згадав ще одного обличчя богині Прис. В первісних віруваннях вона ще й с о н ц е...

— Звідки ти взяв? — здивувався Богдан.

— А так! Це дуже давнє вірування, таке давнє, що вельми трудно мені пов'язати ниточки, але вони є. У Фреї був ще брат Фрей, його й уявляли диким вепром із золотою щетиною, що символізувала с о н ц е. Тут збігається ціла купа питань. Чому — брат-вепр? Чому Афродита-Фрея їздить на вепрах? Чому в нашому ритуальному великодньому свяченому обов'язково має бути поросся, а кісточки з нього закупуються на полі, щоб забезпечити врожай? От це п о р о с я й розшифровують, як п р і є н я. Нам незрозумілі звиви у мисленні неолітичних предків, але з багатьох уламків колишнього вірування видно, що Прія-Фрея-Прис була й богинею

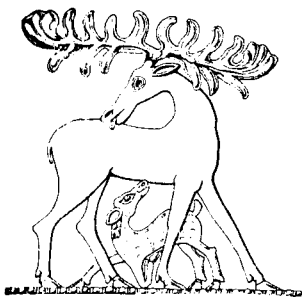
сонця... у вигляді...

Теодор подумав, наче не договорив і закінчив так:

— Над сонцем ніхто ще не мав влади й не може його «переробляти», а тому... будьмо оптимістами...

Пароплав уже наближається до нью-йоркського причалу. Ансамбль, що вирізьблювався пару хвилин тому, почав розпливатися в деталях. Публіка вже стоїть біля виходу, кому спішно. А наші глибокодуми, Богдан із Теодором, подивилися одне на одного. Чи виходити? Так же багато ще хотілося б обсмоктати думкою...

РИТА ПОТОРОКА

— Я своє ім'я не проміняю на жадне інше, — сказала Рита, вчителька Школи Українознавства, викладач математики. Я — богиня Рта. Математика мені цікавіша за всякі там романи...

— Ой, помалу, Риточко, — в тон жартівливо озвалася Дана, вигідніше вмоштуючись на оранжовій лаві сабвею. — Не задавайся так, я — теж богиня, ще й велика, із багатою біографією. Мої діти — ціле плем'я богів, моїм іменем народи звуться. Ти забула? Колись ми вже про це говорили. Але не чула я про таку абстрактну богиню законів математики. Це, либонь, якась незначна постать у індуській мітології.

— Незначна? — підперлася в боки Рита. Примружившись, відрубала: — Всі боги, також і плем'я богині Дани, чинять волю Рти, ніхто не може вискочити з законів Рти, ніже боги.

Вагон диркав і тарахкав, а тому їм довелося розмовляти трохи голосніше. Збоку виглядало, наче вони сваряться.

— Та як могло дійти до такої величі, коли ніхто не знає цієї богині? Звідки вона вигулькнула? — знову заперечила Дана, а вона також щось трохи кумекає, як заходить мова про стародавні вірування.

— Вигулькнула? — почала була Рита, але в цей час поїзд став, її сусіди вийшли, а Дана пересіла до Рити ближче. До

останньої станції підземки, Коні Айленд, ще далеко. — Ви-гулькнула? — перепитала Рита. — А Рось?

— При чому тут Рось? — не бачить зв'язку Дана.

— Це її інакше ім'я, — спокійно і впевнено відповідає Рита.

— На городі бузина, а в Києві дядько! — вигукнула Дана, — не тільки, щоб перекричати тарахання, а й із здивовання. — Ось що я тобі на це скажу: ти не годуй мене загадками.

— Жадних загадок! Я далеко не буду заглиблюватися, але ти напевно також знаєш, що на терені України вешталися племена «рос», «грос», «ргос», «аорс», «рух-ас»... Якись русяві чи що? А то ще в казках мовиться про таку собі дівчину-оленицю Ацирухс, — чуєш? Р у х с. — Дівчина-олениця та — неабихто, вона — дочка сонця, вовна її золота, а стріли не беруть, тільки вертаються назад. Цю дівчину-оленицю можна побачити й на наших писанках. Стоїть собі вона там — символ сонця, — і що ти їй зробиш? От тоді, як ці писанки писалися, якесь плем'я «рось»-«рухс» осіло на березі річки та й річка відтоді стала зватися Рось...

— Ну, гаразд! Олениця-дівчина, сонце-рухс... Де Рита?

— Хто спішить, той людей насмішить, — не переймається Рита. — Потерпи. Отже, забудьмо Риту і Рту, побудьмо з цими рос-оленими. Однакова назва для племен людського й для звіриного, дивого... Ну, ти вже втямила, що ми із ХХ-го століття перескочили в гущу тотемістичного суспільства, тисячі-тисячі років назад! У цьому спорідненні перебувають не тільки сонце та олені, а й інші сили природи. От і люди... Вони теж р о с. От і р о с а, р і к а, р у с л о, р у с а л к и... То який це час, так прикинь? Неоліт та ще й ранній, а мо' сам мезоліт, той час, коли розмерзалися льоди, розлилися великі води-дунаї... І вони могли вмить перетворюватися на дів, русалок, а як схочуть, то й на оленів...

Дана заслухалася, уявила, як тільки могла, той далекий час. І зовсім не дискусійним тоном сказала:

— Справді, звідки взялася в первісних людей ідея перетворювання, переходу з одної подоби в другу, іншу?

— Я сама не раз думала... Може вони бачили, як гусельня перетворюється на метелика? Або: твердий лід стає мокрою водою... Або: із зернятка стає зелений росточок. Або жолудь: як із нього виріс могутній дуб? Хіба це не перетворення? От і річка могла обернутися на дівчину із розпущеним волоссям. Такого в казках є багато...

— Зрозуміло. Вода — основа життя, мусить мати образ. А який? Такий самий, як і вони. Вони — матері, а хто ж їхні? Та оці самі русалки, це вони й праматері. Якщо це вірування з неолітичних часів і має сім тисяч років, — роздумує Дана, — то яке воно твердомічне! Рік-річно святкуємо Зелені Свята, або Русалчин Великдень. Надзвичайно гарне свято!

Забувши про богиню Рту, обидві почали згадувати, що самі бачили в дні Зелених Свят, а що від старших чули, як то колись святкували. Пропливали перед очима картина за картиною, такі контрастні до цього місяця, гуркотливого й задушливого нью-йоркського сабвею.

... Вже в четвер села на Україні перетворюються на зелені гаї. Все замаєне: хата, подвір'я, вулиця. Навіть долівка застелена пахучим зіллям та осокою. У п'ятницю приходять гості, русалки. Силою уяви наші матері й бабуні бачили їх, приймали дуже урочисто. Гойно і щиро частували, наділяли, чим могли. На всіх роздоріжжях ставили їм пиріжки, сметану й усяку іншу їжу, вішали на деревах сорочки, намисто, плахти й намітки... Тишилися ними... Дівчата йшли у гаї і там виводили плетениці-хороводи...

— Шкода, що все це зникає, — наче пробудилася зі сну Дана. — Гарні були неолітичні вірування, хоч і тотемні...

— Та вони в нас і тепер є, у повній силі, — всміхнулася Рита, — тільки переплелися з іншими. Моя мама до слова «вода» завжди додавала епітет «свята». Тотемне мислення.

— Але ж то був чисто жіночий культ, — поправила Дана.
— Вся обрядність у руках жінок та дівчат.

— Бо як же інакше? — здивувалася Рита. — Це ж і показує глибоку старовинність цього свята. Ще матріярхальні часи...

— А вчені ось уже сто років б'ються над питанням, звідки походить слово «русь». Та воно ж так просто! Це ж той самий первісний образ: «д і в а - в о д а». Д і в а - р у с а л - к а», Просто таки Р у с ь. А ще іншими словами — н а - ш а м а т и. Якщо ми привчимося мислити цими злитими образами, то що ж тут неясного? Можна тільки дивуватися, що цей образ десятків тисяч років міцно тримається, хоч ми вже далеко відійшли своїм логічним мисленням від первісного значення... Ой! — перебила сама себе Дана. — Та це ж і р і к с а, стародавня назва голови племені, матері-господині, чи, як ми розуміємо тепер, — «цариця».

— Може бути, — не дуже й здивувалася Рита. — Знайдено ще одне поняття.

— То чому науковці цього не бачать?

— А тому, — вже діловим тоном каже Рита, — тому! Вони ігнорують фундаментальний пласт тотемізму, що через нього пройшли й наші предки. А я бачу: з кожного другого слова нашої сучасної мови визирають ріжки тотемного мислення. Ось і тепер: як багато слів походить із цього зародка! «Водні слова» — прощу: р і к а, р о с а, р і ч и щ е, р я с к а...

— І не «водні» також, — в унісон додає Дана. — Ось — р і ч. Це ж колись була ручна мова, тому й „річ”. А ця р і ч — вже й магія, надприродна сила, закладена в силі слова.

Приклади на «рос» виникають та й виникають. Не встигає Рита, не встигає Дана. Забули вже й де вони...

— Сюди належить і слово р о с к і ш — «достаток», «безмір», «безліч», як і належить в господарстві матері-рікси. Р я с н и й, р о с т и. І р и х т у в а т и, р и х -

т е л ь н о. Значить — «по-господарському», «солідно».

— І ще абстрактніше: р а ц і я, р и т м, р и м а, р и т у а л, р і к, р у х, р а т и... Словом, усе, що належить до р а х у б и, — вже переможно додає Рита. — Оце ж тут і сховалось моє ім'я, Рита. Це ж уже домена математики. А закони математики — космічні закони. Навіть боги не можуть вийти поза закони зодіяку. Рта не дозволить. От чому я не промінюю моє ім'я на жадне інше!

До цього Рита додає ще й таке:

— Це ж уся ця мовна розмаїтість дихає часами рікс-матерів. Ця багата лексика вже існувала до поразки матірнього права. А із закріпленням батьківського права не зникло слово рік с, тільки вже набрало іншого змісту. З'явилися р е к с и, т а р а д ж і, т а р у а...

Вони довго мовчали, переварюючи усе це, що виринуло якось ненароком і навіть стихійно. Раптом Дана розсміялася на весь вагон.

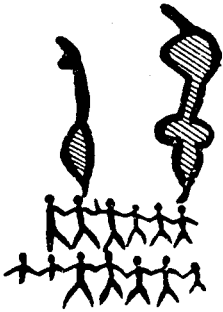
— Але якщо я піду цією стежкою, що ти протоптала, то до слів, похідних від рось-русалок, матерів-рік, належить і твоє прізвище, душечко Рито! Ти — П о т о р о к а! Не відмовляйся! Це ж один із образів тих мітичних дів, наших праматерів. Потороки, потерчата — нехрищені діти! Всі русалки, аджеж, нехрищені, бо це ж нарід дохристиянський!

Підземка, нарешті, довезла пасажирів до Коні Айленд. Виходячи, Дана додала:

— Ах ти Потороко моя дорога, вода-олень-дівчина!

Рита вже збирала думки, як відповісти. Бо й справді: вона — Поторока. Таке прізвище передали їй предки...

ГОРЮ-ГОРЮ, ПЕНЬ...

Дві вчительки Школи Українознавства, Рита й Дана, прийшли трохи зарано, гаївки ще не починалися, але вже чимало народу (переважно, мами) вешталось на шкільній-церковній площі. В чеканні було трохи нуднувати. Рита знечев'я згадала:

— Ти, Даню, теж напевно пригадуєш цю дитячу гру, «Горю-горю, пень»? Пам'ятаєш?

— О, аякже! На перервах... — ожила Дана. — Дуже розгонисто ми бавилися. Не вельми-то мудрована гра, — а як ми ганяли...

— Розкажи, Даню! — попросила Рита.

— Не знаю, як у вас, а ми гралися так: ставали у вервечку по двоє, а попереду ставало те, кому випадало «жмуритись». «Жмурило» заплюшувало очі й виголошувало таку співомовку:

*Горю-горю, пень!
Горю-горю, пламеню,
Кого люблю упіймаю.
Кому загориться —
Тому жмуриться!*

Після цих слів ми всі розбігаємося, а «жмурило» нама-

гається впіймати. Упіймати — це значить аби тільки доторкнутися гіллячкою або хоч рукою. Це треба розуміти, що «загорілося». Упіймане ставало попереду пар, жмурилося — і гра йшла далі... А як у вас, Рито, гралися?

— Та приблизно так само, тільки ми ще й зав'язували хустинкою очі, щоб те, котре жмурилося, не бачило, кого впіймає. Та й от ця деталь примушує мене задуматися: чого ж ми розбігалися? Від кого втікали?

— А що то за «пень»? Ніякого пня в цій грі я не бачила, — ще й своє докинула Дана.

— А ми його уявляли. Так само й запалену гілку (чи може розжевілу головешку?) в руці «жмурила»... Ге-ей! — раптом широко розкрила очі Рита. — Чи не виглядає це, що ми гралися в людське жертвоприношення на кострищі?

— Нонсенс! — відсахнулася Дана. — Чому тобі таке прийшло в голову?

— А тому... Якщо, замість пня, побачиш уявою величезне кострище, а замість десятилітніх школяриків — конгрегацію віруючих, а замість «жмурила» — жерця, який *мусить* зловити жертву на це кострище, то кращої ілюстрації архаїчної літургії з людським жертвоприношенням не можна ні створити, ні вигадати, ні уявити. Оце ж тому й зав'язують очі «жмурилові»-жерцєві, щоб на жертву вказав перст Божий. Це — доля.

Дана довго дивилась десь чи то в себе, чи то на Риту — і все таки мусіла, нехотячи, погодитися.

— Справді, подібно. То виходить — у дитячих іграх можна знайти цілу історію людства, яскравий відбиток образу минувшини?

Рита ж додає:

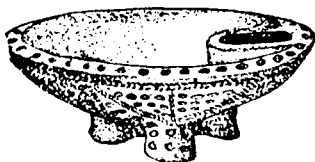
— Та й кажуть, що в слов'ян не було людської офіри. А де ж узялася ця дитяча гра?

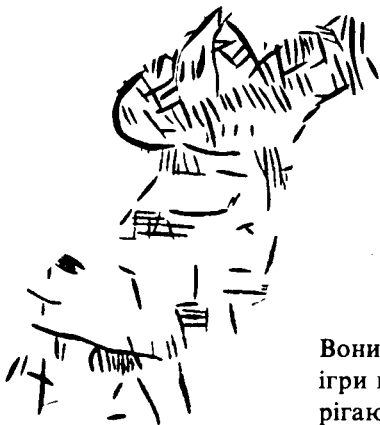
— А де взялося ходяче прислів'я: «Цур тобі, пек»? — в

унісон додала Дана — Це ж побажання: «Щоб тебе жертовно спалено».

Тут Рита озирнулась навколо себе.

— Коли б ніхто не підслухав, — вдавано заклопотано промовила. — Ще виженуть! А ми ж прийшли подивитися, як наші Катрусі й Юрки навчилися виводити великодні гаївки. Вірніше, — як навчила їх наша колега, Гаїна. А, ось і вона!

КУТЯ

Вони погодилися: егеж, дитячі ігри відбивають те, що спостерігають діти у житті дорослих.

Ця вчителька, що підійшла, Лада, включилася у розмову й пригадує:

— Колись ми, малі діти, гралися у весілля! Геть з усіма весільними піснями та обрядовими деталями. Нас наче й не видно було на весіллі, а ми все видивились...

А друга вчителька, Рита, каже, що гра «Горю-горю, пень» — інсценізація якогось справжнього ритуального обряду — жертвоприношення і молитовного поїдання жертви, спаленої на «пні». До цього Лада зненацька додала:

— Я помічаю не одні сліди канібалізму, не при хаті кажучи. Дуже давні. Тільки ж на такі теми в нас говорити не прийнято, «образя релігійних почувань». А якщо сказати ясно-просто: «Люди зарізали, підсмажили і зжерли одного з-поміж себе», — то це вже зовсім таки непристойно.

— А справді... Якось важко повірити, що таке могло бути, — сумнівається Гаїна.

Лада:

— Але було. Примушувала жорстока необхідність. Як не мали чого їсти. Це траплялося ранньою весною, коли ще не наспіла нова сить... То щоб не загинув увесь клан, свого ж

із-поміж себе рубали на шматки, смажили, з'їдали...

— Чи вони добровільно ставали жертвами? — роздумує Дана.

— Чи добровільно? Ой, либонь, ні! Ось бачимо, що гра «Горю-горю, пень» включає момент, коли всі вмить розбігаються. У грі нема таких, щоб наввипередки пхалися під ніж...

— Та-а-ак... — задумалася Гаїна. — Важкі іспити випали на долю раннього людства. Навіть дивно, як воно вижило. А я цікава б почути, які в нас *ще* є ознаки цього сумно-похмурого явища в минулому? В чому вони виявляються?

— У звичаях, повір'ях, прислів'ях і, насамперед, у мові, що нею ми щодня говоримо, — каже Лада. — А ми цих слідів не помічаємо.

— Чому? — в один голос здивувалися Дана й Гаїна.

— Бо перші незауважовані практики перейшли через горнило кількох етапів, що змінювали й віддалювали справжній сенс. У нащадків тих людоджерів уже виробився ритуал, який вони виконують, не знаючи та не розуміючи його суті й початку. Цей ритуал це, власне, закарбований у психіці спогад про ті ранні важкі часи. У всіх релігіях, давніх і сучасних, не важко помітити релігійний момент жертви-поїдання. У релігіях стародавніх цивілізацій був цар, його після сімох чи дев'ятох років царювання ритуально вбивали для добра всього народу... Він — жертва. Потім навчилися підставляти заміну, жертвопринесли підставленого «царя». Ще пізніше — замінили твариною.

— А-а-а, це із «Золотої гілки» Фрезера, із історії світової культури, — перебила Ладу Гаїна, наймолодша тут, студентка. — А я цікава почути про *наше*, як ми *самі* себе бачимо.

Лада подивилась на Гаїну, всміхнулася, похвалила:

— О, вам довго розказувати не треба! То пошукаймо в себе. Обмежимося нашими прикладами і залишимо на мар-

гінесі світові. Отже, візьмімо таки це саме слово *ц а р*. На мою думку, це те саме, що й *ж е р т в а*. *Ж е р т и* — це й є «їсти жертву», «причащатися». Ну, а це слово у нас же на устах сьогодні, щодня. Наприклад: ми широко працюємо там, де ніхто не оцінює, — значить, ми приносимо себе в жертву. Близько цього стоїть і слово *ї ж а*, та сама жертва. І те, без чого людина сама стає жертвою. Скажімо, мінеральним солям чи червам...

— Ой! З вами говорити... — обурилась Гаїна. — Ви все звернете на щось неприємне!

— ... що не відповідає нашим канонам естетики, — еге? — добродливо засміялася Лада. — Гаразд! Підемо далі. Отож, настали ліпші часи, неоліт, жіноцтво навчилося культивувати зерно і людство вже перестало залежати від випадковости вловів чи збиральництва. Але образ *ж е р т в и* так глибоко закарбувався в людській психіці, що ніяк не зник. Він тільки змінився. Як? А от — *к а ш а*. Бо чим можна пояснити наш похоронний звичай? Всі родичі, що прийшли на похорон, вкушають ложку каші — *к о л и в а*. І зветься ж як цікаво! Це, іншими словами, всі символічно причащаються часточкою рідного небіжчика... у вигляді зерна-каші.

— То й *т р и з н а*, поминальний обід, — те саме? — запитала Гаїна.

— Атож! Скотарські племена тризну по небіжчикові відбували на могилі, також символічно. Замість самого... склали жертву. Як? А різали коней та биків чи, може, курей. Там справляли тризну. Археологи навіть дуже зацікавлені кістками з'єдених на могилі тварин, бо по цьому складають уявлення про кількість учасників тризни, значить, племені...

Народу на шкільній площі набралось вже й багатенько, а вчительки ані турають. Все щось пригадують. Згадала й Дана.

— А от я завжди задумувалася, — чому це на Великдень ми ритуально їмо *б а б у*?

— А ще й як урочисто її виготовляють! — підхопила Лада. — Пекти великодню бабу — це велике таїнство, священне дійство, найбільша в році урочистість для господині. Це — сам по собі релігійний акт! Господиня на цей час виганяє всіх із хати, скидає з себе всю одягу й священнодіє
г о л а.

— Чому — гола? — хором перепитали вчительки.

— Та хіба ж ви не знаєте? — Лада забула, що зійшлося тут три покоління. Вона — найстарша, ще в Україні зформувалася. Рита й Дана вже тут доростали, а Гаїна — зовсім молоденька, недавно сама скінчила Школу Українознавства, тепер у коледжі, захоплена хореографією і вчить малечу гаївок, тих, що сама тут навчилася. Згадавши це, Лада почала вияснювати молодшим колегам.

— Всі священні дії наших прабабунь пов'язані з її голим тілом, бо то саме воно насажене могутньою надприродною, магічною силою. Така то вже була віра. Одяга тільки завжала. От, чарує господиня, щоб у неї все в городі добре росло. Вона оббігає вночі грядки гола. А от збирає вона лічничке зілля. Не буде мати воно сили, якщо та жінка збирала його одягнена. По тому, як удасться великоднє печиво, вже ворожать, який буде врожай, а значить — екзистенція родини. В тому й суть її голої священності при печенні пасок...

— Але чому саме така назва: б а б а? Могло ж бути й «калач», і «паляниця»? — все таки допитується Дана.

— Ах, Боже мій, та це ж споконвічна назва! Це ж той магічний світ, де в полі живуть житні баби, колоски-дівки, хлібні дівки. Зерно — це перетілення предкині. З великодньої баби навіть кришки мають магічну силу. Ці священі кришки, разом із лущинням свячених крашанок та кісточками свяченого поросяти, закопують у полі. На врожай...

— А чому вони все це робили? — наївно перепитує Гаїна.

— Чи ж не ясно? То ще раз скажу: вони виконували дав-

незний ритуал, вже не розуміючи первісної суті. Так треба. Закарбований у психіці закам'янілий звичай. Їм зрозуміла була урочиста поява пра-прабаби, втіленої в зерно, яке щороку відроджувалося... Так вони тямилі, відчували... — додала Лада, не певна, чи щось зрозуміли її молодші колеги.

— Отак... — сказала Рита задумливо. — Все це було. Вчора. Тепер — етнографія. Сьогоднішня дійсність: Україна — жертва на канібальській сковороді.

Але Гаїна не хоче виходити з поетичного світу польових дів і житніх баб, колосків-матерів хліба, дів жнив, мавок. Вона знову наївно питає:

— І не жалко було їм, нашим предкам, свою бабу їсти?

— Думала я й над цим, — глянула в її бік Лада. — А вірніше — над ще одним словом. Що таке к у т я? Також ритуальна страва, як і каша, коливо, баба. Кутя святá і на велію, і протягом усіх різдвяних свят. Також звичай із незабгненно глибокої давности. Це й ви знаєте: кутю треба варити з «неупиханої» пшениці, незмінено так, як це робили ті, що не дуже-то вміли обробляти зерно («упихати»). Ось із якого часу наша кутя: ще з раннього неоліту.

— Егеж, рік-річно святкуємо велію із кутею на столі, а й не знаємо, з якого часу походить вона, — зідхає Гаїна. — Але яке це має відношення до нашої прабаби, що ми зарубали й нею причастилися?

— Жаль... Ви ніколи не були на Україні... В кожній селянській хаті є таке місце п ó к у т ь. Це там висять образі, там, у тім куті під образами, на столі ставиться оця сама кутя, сама божество. І от що головне... — чи ви, дівчата, слідкуєте за ходом моєї думки? — там так само кладуть небіжчика, під образами на столі, бо це ж — хатній вівтар. Жертовник.

— Аж тепер розумію! — блиснув спогад у Дани. — Ось чому мама завжди каже: «Не клади подушок на стіл, бо буде

в хаті покійник».

— Магія уподібнення. Подібне викликає подібне... — встала Рита.

— Оце ж ми й підходимо до відповіді на ваші питання, — веде свою думку далі Лада. — Чи мучила нащадків совість? Мучила. Це видно із ще одного спорідненого слова: п о к у́ т а. Що ж у цьому слові? Почуття вини перед тими, що собою пожертвували для добра всіх. І цю провину треба с п о к у т у в а т и, облегшити своє сумління. Тільки ці три слова, — к у т я́, п о́ к у т ь, п о к у́ т а, — кажуть нам про якийсь вийнятоково важкий грізний час у житті народу-клану. Якась криза, біда, скрут, на порозі загину...

— А потім настає радісний час віднови! — докінчила Дана. — Палеолітичне людство пережило канібальський час, — переживемо й ми! Після глупої ночі завжди настає ясний, радісний день!

— І ми вже не раз переживали скрут на нашій землі, — висловила ще одну еретичну думку Лада. — От скільки віків боролися побожні отці з «поганством», а воно й через тисячу років існує, — оці всі наші звичаї, повір'я, обряди, мова... А знаєте, дівчата, чому? Бо всі вони в гармонії з природою і Богом.

Гаїна:

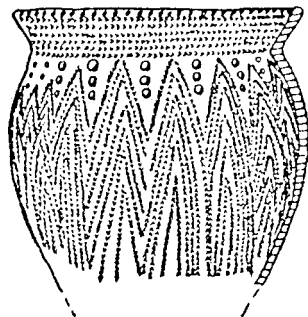
— А в мене є ще одне заковичне запитання. Чому кутя — в е л і я — прив'язана до Нового року?

— Оце! Говорили-говорили — й таке питаєте! — не стямилася Лада. — Та це ж свято палеолітичних часів. Іменини Сонця! Дивились тодішні любомудри на світило, бачили як воно щодня підупадає на силі, все нижче спадає, вже й не світить, а то й не з'являється. Чому сонце вмирає? Як не допустити до такого нещастя? — Ну, як? Магією заклинань, — це наша коляда, — чарівничими плясами...

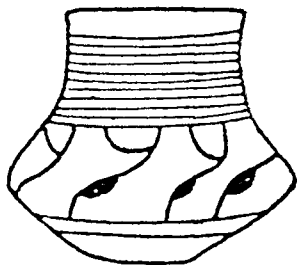
От тут Гаїна й має що сказати, бо тепер у коледжі студіює

про примітивні ритуальні танки. Але не довелося: прибіг
школярник і приніс Гаїні естафету:

— Ви там дуже потрібні.

ДЕСЬ ТУТ БУЛА ПОДОЛЯНОЧКА

Спостерігаючи, як дівчора виводить ПОДОЛЯНОЧКУ, Дана зауважила:

— Така сама легенда є і в грецькій мітології. Там мати шукає свою дочку. Також загубилася дівчинка, Коре, і мати її розшукує. «Десь тут була подоляночка, десь тут була молдесенька, тут вона стояла, до землі припала, личка не вмивала, бо води не мала...»

Дана співала ці, з дитинства знайомі їй, слова, а Лада додала:

— Зрозуміло. Це ж гаївка про зерно, що падає в землю і потребує води. А це вже вона росте: «Ой встань, ой встань, подоляночко, обмий личко, як ту шкляночку, візьмешся у боки, покажи нам скоки...» Це вже зернятко росте, стає колоском...

— Хоч ми щороку чуємо ці гаївки, але ніколи не задумалися над... Чому така схожість із Грецією? — мізкує Дана. — Де Греція, а де Україна...

Лада заперечила:

— Чого тут задумуватися? Я гадаю, всі знають, що це — обрядові пісні, магія чарування нового врожаю. О, зараз вони нам і мак посіють, і огірочки, і горошок, і...

Дана ж не перестала задумуватися... Вона все знайде щось запитати, коли б не зустрілася з Ладою.

— А от у мене є таке питання: чому це дійство тільки дівчаче? Вже ми погодилися, що дитячі ігри — відбитки колишніх ритуалів, стародавніх обрядів. Але — діти всі разом. А тут — самі дівчатка.

— Це також мені ясно. Я думала, що й всім, — аж здивувалася Лада. — У минулому, в неоліті, це були магичні обряди, що забезпечували урожай. А ця магія була тільки в силах жіноцтва. Так вони думали. І це — найяскравіше свідчення, що первісне хліборобство було ділом жіноцтва. Та ще показує час народження гаївок: чистої води неоліт, себто сім-шість тисяч років тому. Оці діти виконують обряд, що колись був обрядом усього жіноцтва... а став забавою дівчаток.

— То в мене є ще й інше питання, — не вгаває Дана. — Якщо і в нас на наших землях, і на грецькому терені відбувалися такі самі релігійні учти, і там вони збереглися в переказах про матір Деметру...

— ... землю і господиню колосся... — вставила Рита.

— ... то чому вони в нас звуться г а ї в к а м и?

— Це ясніше ясного, — засміялася Лада. — То жінки засобом магичних дій і співів зверталися до найстарішої богині землі Г а ї, великої матері перших богів. Ще й досі почуєте звертання до неї...

— Вже не почуєте, — вставляє Рита.

— Але в піснях, особливо весільних, таки почуєте, — не відступає Лада. — «Ой, Гоя, Гоя, тепер я, матінко, не твоя...»

Дана:

— Ну, добре, вже дійшло до моєї свідомости, що наша Параска то та сама велика богиня Прія-Фрея-Афродита. Ну, гаразд! А тепер ви мене запевняєте, що була ще така богиня Г а я чи Г о я...

— Є і в Шевченка: «Ой, Гоя, Гоя, Гоя, що зі мною, що я»?

— Але ж крім цих висловів «гоя-гоя-гоя», що можуть бути звичайним вигуком на зразок «Гей!» чи «Гой-єси!», крім оцієї назви г а і в к а, нічого ж більше нема! — сумнівається Дана.

Ні, Лада таки не погоджується:

— Помиляєтесь! Є багато «гоїних» слів. І я думаю, що це ще трипільські слова, такі вони якісь життєрадісні, веселі. Ці «гоїні» слова малюють світ добробуту й доброти. Г о й н о — значить щедро, розкішно. Г а й, — отож у гаях і відбувалися учти матері землі, Г а і. Г а я т и час — значить святочно розважатися, без примусу роботи. Г о і т и. Знову ж, як ви захворіли, то Гоя вилікує своїми травами. Є ще такий ходовий вислів: г о й н о х а. Це кажуть про жінку, що дуже щиро, «по-гоїному», щедро все роздає.

Тут і Рита додала свою думку:

— Чи вірно було б, якби я сказала, що само ім'я Гая-Гоя розпливлось у мові, а цим самим твердила б, що це дуже-дуже старовинне, архаїчне, найстарше божество? Старше за Деметру, чи, скажімо, Перуна...

— От шкода, що наша Гаїна не чує цих наших відкриттів! — засміялася ніби іронічно, ніби заздрісно Дана. — Це ж її ім'я...

— Які відкриття? — відмахнулась Лада. — Вона це знає краще за мене.

На шкільній площі діти вже виводили «Ой, так-так сіють мак...» Руками відтворювали всі процеси: сівби, росту... Потім пішли «Мости», «Кривий танець», «Воротар»...

— Чи діти... От хоч би й старші дівчата... Чи знають, що вони відтворюють велику філософську ідею: перехід із цього життя до потойбічності, і навпаки прихід із потойбічності до нашої скороминущості? — питає Лада, — хоч кого тут було питати? — Ця ж гайка, «Воротар», — ілюстрація, що саме в цей день, на Великдень, ворота до того світу відчинені

навстежень. Потойбічні предки приходять до нас у гості, а ми легко йдемо «туди», бо ворота для всіх відкриті. Всі мости з'єднують минуше й вічне...

Саме переводили по сплєтених руках «мосту» маленьких хлопчика й дівчинку. «Міст» же ніколи не кінчався, — так майстерно провадили діти свій хоровод.

Дана підхопила:

— О, а я ж це повір'я знаю! У нас кажуть, що коли хто помре на Великдень, той відразу йде до раю...

— Не тільки «у вас», — поправила Лада. — По всій Україні. На сході й заході, від Карпат до гір Кавказу є таке повір'я...

Дана трохи задумалася. Одне питання вже давно її муляло, тільки ще не вміла оформити його в слова. Нарешті, запитала:

— А хто в кого запозичив? Чи грецькі легенди запозичені від нашого Трипілля, чи наші гаївки — відгомін грецьких мітів? Ви кажете, що це з неоліту, нової кам'яної доби. То де раніше починалося?

— Не знаю! — щиро призналася Лада. — Я думаю, що не було жадного запозичення. Хліборобські племена поволі, непомітно для бігу часу, освоювали клаптики суші біля невеликих річок, ручаїв... Рух цей ширився з півдня, з Малої Азії, з Балкан — на терени західньої Чорноморщини та й далі, до Буго-Дністровського басейну. А одночасно складалися ці вірування, — так, як бачили світ люди неоліту. Якщо навіть і доходили відгомони з інших країн, то вони тут перероблялися на свої...

Публіки довкола набралось вже чимало. Вчительки за своєю розмовою не помітили, що між ними й ігровою площею вже виросла густа стіна глядачів, довелося заглядати поміж голови. Тут Лада щось згадала:

— А побачимо, чи будуть ці гаївині школярочки виводити

гаївку «Кострубонько». Мабуть, заважка для такої малечі... Та й зміст її вже зовсім незрозумілий. Правда, в етнографічних збірниках ця гаївка щоразу згадується. Зміст її... Ага, починається вона так: «Ой, що ж бо то я наробила, Кострубонька та й не злюбила...» Далі Кострубонько вмирає, дівчина за ним журиться, шукає його, обіцяє стати з ним до шлюбоньку...

— А згадую я цю гаївку тому, що в ній є відгомін плачу за Таммузом, як описано це в Біблії. Пророк Іезекиїл так описує цей лемент, називаючи його «гідотою»: «І повів мене (янгол) до входу в ворота дому Господнього, аж там сидить жіноцтво, голосючи по Таммузові». Це ті самі жінки, що «кадять богині небесній і виробляють її книші з її образом», а все це пророки називають «плюгавими мерзотами». А чому? Бо ті ерусалимські жінки дотримувалися своєї старої віри, тієї самої (хліборобської), що панувала там до гебрійської окупації...

— О-о-о?! — вирвалося в Рити, а Лада бачить по очах, що до неї не доходить...

— А це ж та сама ідея про вмирущого й воскреслого бога, себто — поховане і через три дні воскресле зерно...

— Але якщо Біблія ці вірування описує в першому тисячолітті до Христа, то це ж уже тисячі років пізніше від нашого Трипілля, — розмірковує Рита. — Якщо я не забула, то Трипілля перестає існувати в кінці третього тисячоліття до нової ери, а існувало не менш, як дві тисячі років. Як же ж так?

Тут Лада поправила Риту, свою молодшу колегу:

— О, так! Хоч це вірування й записане в Біблії в десятому столітті до народження Христа, воно, проте, сягає корінням у глибину ген-ген до мойсеєвої окупації. Ця віра ще шумерська, сягає в глибину шости тисяч років, а то й більше, як показують розшифровані шумерські глиняні таблички. Це в

пnumерських оповіданнях богиня Інанна «не злюбила» свого чоловіка Думмузі й запроторила його в царство мертвих, а потім побачила, що зробила дурницю, голосить за ним (як ото й наша гаївчана дівчинина) та намагається його повернути...

Дана вражена:

— Яким же це чином такий далекий від нашого часу й терену міт опинився в репертуарі наших гаївок? Це ж страшенно глибока давність! І от вона, у вигляді дівочої гаївки, пережила неодноразову зміну суспільних устроїв, вірувань, пережила заглади, катастрофи, катаклізми... От, що мене безмірно дивує!

— І от чому, — додає Рита, — от чому радянський уряд зліквідував усі обряди й люто їх викорчовує, навіть оці дитячі ігри! Щоб заглушити пам'ять народу про його невмируше існування, про минуле.

— Але їм це не вдасться! — відкілясь набравшись певности, вигукнула Дана.

— І я знаю, — чому! — розговорилась Рита. — Бо основи глибокого коріння їм не досягнути. Це коріння маніфестується й зблискує многолико: то в цілій плеяді слів, що походять від якогось одного поняття, втіленого в імені богів, то в оцих іграх, відбитках закам'янілих обрядів, хоч уже й незрозумілих... то в повір'ях, казках, ба навіть у вигляді прикрас, іграшок...

— А як глибоко це коріння заховане? В яких тайнощах, куди злочинцям зась?

— А я хіба знаю? — з веселими блискотками в очах гумористично розвела руки Лада. — Може в цих самих найвних гаївках, що пережили не одну загладу, що, як символ нашої живучости, не забуваються?

(Гм!.. Лада, власне, мала б що розказати цим жадібним знань колегам: про тяжкі іспити й заглади. І вже не дожи-

даючи нових запитань даниних, вона розкрила була уста...) Та Дана без усяких запитів сказала:

— А хіба це не символіка? Оці гаївки на тлі нью-йоркських хмаросягів. Треба подякувати Гаїні, що, хоч і вчиться модерної хореографії, а знайшла час муштрувати цю дітвору.

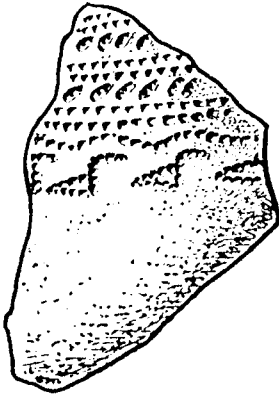
— І мамам цієї дітвори, що приводять своїх дітей до Школи Українознавства, — додала Рита.

А тут якраз підійшла й Гаїна, — вся розчервоніла, усмінена.

— Ну, як? Не нудились?

А якби вона чула всю оцю розмову, як ще більше розгорілись би її щокі!

ГЕЛ-ГЕЛ-ГЕЛ...

Ганна навіть не помітила, як підійшла Лада, так була заглиблена в читання.

— Що читаєш? — заскочила Лада, заглядаючи в книжку.
— Про кельтів?

Ганна не відповіла відразу, стараючись дочитати останні рядки речення, так несподівано вирвала її з іншого світу приятелька. Дочитала, оглянулася, — а то вони на пляжі Коні Айленд, умовилися ж зустрітися тут.

— Кому потрібні тепер кельти? — здивовано допитується Лада.

— Потрібні! — завзялася Ганна. — З них вийшли такі народи, як ірландці, шотландці, велзи... Та й французи... колись Франція звалася Галлія (це інша назва кельтів)... Та й у Іспанії є якась провінція Галісія. Чи не родичка нашій Галичині?

— Ну, то нехай собі буде Франція з Іспанією разом... але хто тепер цим цікавиться? Ай, не суши собі цим голову, подивись, яка краса навколо!

Справді! Прозоре повітря пронизане сонцем, білогриві хвилі котяться під ноги, далекі береги аж наблизилися, он навіть видно Рокафеллер пляж, а то ж далечінь яка! Тільки дихай!

Проте, що каже Ганна?

— Е, ні! В цій книжці я довідалася, що кельти якимсь незрозумілим чином наближені й до нас... То хочеться розгризти цей горішок, кортить довідатися — як і що...

— Що то за горішок? — зизом подивилася на книжку Лада, вже перетворившись на пляжну фею і присівши на пісок поруч.

— Спочатку здивували мене незначні деталі, оці закінчення племінних імен, дуже подібні на слов'янські: *белювачі*, *кантиячі*, *коритані*, *аквітані*, *ісені*, *рутені*, *венеті*, *тревері*... Так і чуєш: *CI, NI, PI*... А ці ж імена записані в першому столітті нашої ери. Римляни з ними воювали, то записували їх імена сумлінно.

— Цього мало. Ще що?

— Ще? — Чому вони *г а л л и*? Виявляється, їхня відзнака — пташине перо, застромлене в шапці чи капелюсі. А мені слово *г а л л и* видається дуже близьким до наших українських «пташиних» слів: *г а л к а*, *г о л у б*, *г о г о л ь*, *г о р л и ц я*, *г а в а*... Не кажу вже про звернення до гусей: *г и л я - г и л я*...

— А зрештою й самі гуси розмовляють, наче вони *г а л л и*: «гел-гел-гел...» — додала Лада, вже включившись у гру, що затіяла Ганна.

Проте, Ганна зовсім не вважає це грою.

— Тоді я почала думати: а чого це і в нашій мові «гал», оце наслідування пташиної мови, — таке призвичаєно рідне? Ти ж послухай! *Г л а г о л*, *г о л о с*, *г л а с*, *г а л а с*, *г а л а л е й*, *г у к*, *г о м і н*,... І навіть десь близько тут слова *г о в о р и т и*, *г у д і т и*. Виглядає — і в нас був культ птиці чи, сильніше сказавши, святість птиці? Не випадково ж так багато цих звукозмістів у нашій мові.

— То виходить, що й моє прізвище *Г а л а г а н*, також святого (тотемного) походження? — вже трохи серйозніше

запитає Лада. — Галаган у нас значить «породистий півень».

— А що, як я тобі скажу, що точнісінько таке прізвище існує і в Ірляндії?

— Як воно туди попало? — здивовано вигукнула Лада. — Жадних родичів у Ірляндії я не маю!

— А ти кажеш: «Кому потрібні кельти?» І тобі, може...

— Але в Ірляндії? Галагани в Україні, Галагани в Ірляндії... Як вони туди забігли? Про кельтів я колись читала (забула, де) — то вони згадуються в писаних джерелах уперше в п'ятому столітті до Христа і осідок їхній десь у Північних Альпах. Але Ірляндія?

Виглядає, що Ладу більше зацікавили кельти Ірляндії, ніж ганнині мовні вправи.

— П'яте століття до Христа? То це приблизно тоді, як у нас у преріях Причорноморщини верховодили скити... з їхніми царськими могилами, золотою розкішшю та звіриним стилем... — прикинула Ганна.

— То може ті самі? І назви ж подібні: к е л ь т и — с к о л о т і...

— Обережно з порівняннями, — застерігає Ганна. — Ті самі — та не ті. Ось мені відчувається, що кельти чи то галли ближчі якісь до мене, ніж оті розреклямовані скити. Але де? В чому? Коли була та близькість? Тому й прихопилася до цієї книжки...

— А чим тобі не вгодили скити? — прискалила око Лада, велика прихильниця скитського мистецтва. — Наша гордість! Всі інші хотіли б похвалитися скарбами, що залишили скити...

— Проживали ці скити на Україні майже тисячу років, — а зникли — зникла й мова їхня, і мистецтво. Жадного пересемного зв'язку. Навіть імени їхньої Табіті ніхто й досі не може розшифрувати. А з кельтами ми зв'язані невидними ниточками давньоминулої цілості, хоч гай-гай, як важко їх прослідити. Щось мерещиться: нерозділений масив... прото-

кельти, протослов'яни. Може це протокельти й була ота культура лінійно-стрічкової кераміки, західніх сусідів трипільців?.. Чомусь однакові назви річок у всій Європі... — роздумує вголос Ганна.

— Ой, Ганнусю, чи не могла б ти людськими словами це саме сказати? — благає Лада. — Якийсь масив, якась лінійно-стрічкова...

— Гарзд! Таки вернемось до цієї «пташиної» частинки «гал». Не знаю, як ти відчуваєш, а мені приходить на думку й споріднене слово, всім відоме, — к о л я д а. Означає «кликати», «заклик». І воно є у всій Європі. Хтось видумав нісенітницю, що слов'яни запозичили його у латинян. Ні, воно нам спадщина від спільної прамови. Мовляни, що це слово створили, так і думали: «Приходить час, що сонце втрачає свою потужність, треба рятувати грізну ситуацію, треба допомогти йому магією слова і співу, треба витягти із прірви, що в неї воно безнадійно падає...» Оце в тому й сенс коляди.

— Переконливо! — прийняла Лада. — Катай далі!

— Наша коляда закінчується закликком: «Ой, дай Боже!» — звертанням безпосередньо до відомого колядникам доброго бога, що все дає. Д а ж д ь б о г, ну, ти ж знаєш... І от уяви собі моє здивування, коли я дочиталася, що і в архаїчних кельтів, тих, що жили ще в центрі Європи (це тепер Чехо-Словаччина, Австрія, Мадярщина, Богемія, Швейцарія і південна Німеччина) — той добрий бог, що все дає, звався так само: Д а ж д а!

— Неймовірно! — вигукнула Лада. — Звідки він там узявся?

— З ще давніше минулого. А от з якої глибини? Це тобі не бундючні царі-скити, що звідкілясь вигулькнули, побули в Причорноморщині й невідь де поділися, розплилися. Це така глибока старовина, що ми й не впізнаємо споріднености, хібащо, снуємо здогади по таких скалочках-блискотках. А

який цей бог Дажда, то видно з деяких деталей, що збереглись у ірландських-кельтських переказах. Ось, як його малюють...

Ганна перелистала книжку і знайшла їй потрібне.

— Читай! «Дажда був одягнений у якусь хламиду й ніколи її не скидав. Мав він такого дубця, що його треба було возити на колесах. Той дубець вбивав відразу дев'ять ворогів... Мав таку арфу, що примушувала людей сміятися чи плакати, чи спати. А ще мав такого казана достатку, що постачав їжу для всіх. Ніхто-аніхто не відходив, не наївшись „від пуза“. А сам Дажда! От уже їв, то їв! Невпоїд. Та й надумали вороги взяти Даждя на сміхи. Наварили у величезній ямі каші, поклали перед ним ложку-лопату із такими словами: „Ото виїж, а не подужаєш — вб'ємо!“ І що ж? Дажда все виїв, ще й пальцями вишкрябав те, що лишилося на стінках ями».

Ганна на цьому книжку згорнула й додала:

— Свідчення надзвичайної цінності. Це діялося ще тоді, коли жадних казанів не було, а кашу варили в ямах, обмазаних глиною. Ця деталь завертає нас до раннього неоліту, ще й глиняного посуду люди не мали. Це значить, — до тієї цілоти, коли ще не було ні протокельтів, ні протослов'ян, а вже вишліфовувалися ті граматичні форми, що тепер дивують нас схожістю...

Лада на все це тільки мовчить. Бо й що казати при такій очевидності? А Ганна все щось нове докидає, почерпнуते, либонь, із цієї книжки.

— А я ще думаю, що не тільки ширий добряга Дажда-Дажбог із того часу, (раннього неоліту), дійшов до нас, але й велика богиня Дана. Могутність її універсальна. Це її ім'я закарбоване в назвах усіх великих рік Європи. Це її нарід вважав матір'ю, себе — «дітьми богині Дани». Це вона, Діана, була господинею дикого звіра, і богинею мисливства, вловів. Я й не дивуюся, що тепер є країна Данія.

— Може бути, може бути! — згоджується Лада. — 3

усього так і віє матриярхальним способом мислення, часом...

— О, так, час був підходящий! Вогкий, насичений туманами, льоди розмерзалися, льодовик відступав... Але чекай, ще не все! — додала Ганна. — Тут у цій книжці цього нема, але я думаю, що й слово б о г у цього протонароду центральної Європи вже існувало.

— О, нове щось? — знову здивувалась Лада. — Звідки це ти взяла?

— А з того, що країна їх початкового поселення, принаймні, одного племені, так і звалася: Б о г е м і я. Члени цього племені — б о г и або б о і. Еге, засвідчені в писаних джерелах навіть у першому столітті. Наші карпатські б о й к и, — може то якась одна з цих галузок?

— А-а-а! — пригадала Лада. — От чому мій один знайомий все зводить до кельтів! Зайде мова про якісь карпатські чи галицькі риси-звичаї, — у нього на все одна відповідь: «кельти. Колись це була земля кельтів».

Як уже зійшла мова на сучасне, то й Ганна теж щось ізгадала:

— Рація! От у чехів тотемною ритуальною їжею на Різдво, — подумай! — г у с к а. В кожному домі гуску цю кілька місяців відгодовують для святої різдвяної учти. Чи не яскравий доказ старовинного культу птахів? Тепер бачиш? Скільки різних питань — непочатий край! От чому я розгризаю цю книжку. А ще треба мені знайти, де ці протокельти взяли в Богемії, Австрії, Чехо-Словаччині...

— І знайшла?

— На жаль, ні! Але я маю одну думку... Неспроста ці кельти-галли мали такий сильний тотем птиці. Їхні перекази й легенди рябіють образами діви-птиці, що плаває у водних просторах. Ну, і звичайно герой стає теж птахом, одружується з лебедицею-дівою, перевтілення відбувається двосторонньо. Підемо далі: є універсальне вірування, властиве вже всім наро-

дам, що світ походить від птиці-прародительки. Вона знесла світове яйце, — і то з нього постало все-все, увесь Космос.

— Великодня крашанка... — почала була щось Лада, але Ганна ще ж не докінчила.

— То виходить, що це вірування зродилось ще до неоліту? А коли ж? У кінці мезоліту, як водні стихії заливали терени Європи? Тоді, може, водоплавна птиця була найважливішим джерелом життя? А тому й праматір'ю всього живущого, святістю, божеством? Чи, як тепер модно казати, тотемом?

— Ой! — підскочила Лада, ніби вжалена. — Як це я досі не бачила?

— Що сталося? — озирнулась навколо Ганна.

— Тепер вже знаю! Таж уся ця наша розмова, починаючи з «гел-гел-гел», стосується безпосередньо моїх думок про різьби у гротах Кам'яної Могили під Запоріжжям, біля Озівського моря! Там на скелях так і зображено: птиці, що одночасно й образи дів-прародительок, — я вже й не знаю, як їх назвати... Але чого це ми тут у цім піску загрузли? Гайда до води!

Та й аж у океані згадала Лада фразу в кінці монографії «Кам'яна Могила» М. Рудинського: «Ці композиції — мистецький вияв світогляду частини індоевропейських племен у їх просуванні на захід...» Здається, так? От і Ганні відповідь: «на захід до Богемії»...

— Знаєш, що, — крізь плюскіт хвиль гукнула Лада. — Ти ж нікому не давай цю книжку. Я думаю, що вона й мені знадобиться.

ЯРИЛО

Ця розмова виникла ненароком. Дивилися на телевізії фільм «Янки при дворі короля

Артура», екранізовану повість Марк Твена. Теодор раптом запитав:

— Як ти думаш, чи є що спільне між британським королем Артуром п'ятого століття, палестинським біблійним геттійцем Урією... та слов'янським старовинним божищем Ярилом?

— Звичайно, нема! — здивувався Богдан. — От, ти все якесь таке закручене питання поставиш! Безумовно, нічого спільного між цими трьома нема.

— Не можу з цим погодитися. Нічого нема спільного в часі й оточенні, це так. Але — та й годі. Велз у Британії п'ятого століття й Палестину часів біблійних царів поставити поруч не вдасться, але Ярило... це...

— Ну, попросту бик-відтворець чи що... Бугай...

— Помалу, Богданку, не поспішай із готовими наліпками. Ярило якраз найцікавіший із них.

— Не бачу, що там цікавого. Я оце перечитував праці етнографів минулого століття. Там цього поганського божка досить докладно висвітлено. Вельми примітивний культ... До того ж, тільки в етнографічних збірниках можна щось дові-

датися про Ярила, бо в наш раціоналістично-атомово-електронічний вік ніяких слідів культу Ярила вже не помічається...

Теодор розсміявся, показуючи пальцем на екран, де саме з'явилися маєстатичні колони національної англійської гордості й всесвітнього дива, Стонвгендже:

— А я оце вчора читав у газеті, що з усієї Англії в ніч Ярилиного святкування збираються до цього монументу для поклону богові Ярилі багатотисячні маси.

— Е, — зневажливо махнув рукою Богдан. — Насміяться там, нагадять, а після них рік доведеться чистити. Я цих гіппі до Стонвгендже за десять миль не допустив би.

— А до речі, є в мене ще й таке питання, — пригадав Теодор, — пожираючи очима кадри на екрані, тисячолітній загадковий ансамбль камінних велетнів. — От, — чому назви віддалених одна від одної країн зуться майже тотожно? І р а н — в Азії, І р і є (Ірляндія) — на крайньому заході, а зуться майже так само. А ще одна народність, на Кавказі, зветься так само: І р о н. Хочеш у Середній Азії? І там є, прошу: А й р ' я н е м Веджо...

— Також не бачу жадного зв'язку. Айр'янем Веджо — міт, — уперся Богдан. Він був сьогодні в настрої заперечувати все, що почує від свого друга. — Все це просто випадковий збіг.

— А от навіть у найдавніших грецьких легендах про створення світу є бог із таким самим іменем: батько перших богів-олімпійців зветься У р а н. Той самий У р і я, І р, Я р...

— То може з цього треба й починати, — оживився Богдан. — Хто ж це вони такі, ті, що цю легенду створили? Оцю про батька Урана й матір Гаю...

— Не чужо нам Гою, богиню землі... — вставив Теодор.

— Напевно не самі греки, а їх прадіди. Але які? Та й греки мають свого А р е с а, він у них вояк. А взагалі, це

слово універсальне. Ет, ця словесна гра в м'ячик Ар-Яр мене зовсім не захоплює! — підсумував Богдан недоречно дискусію, позіхнув і почав уважніше стежити за кадрами на екрані.

— Ну, ні, я так не граюсь! — запротестував Теодор. — Ще багато чого є неказаного, невиясненого. І це зовсім не гра. Ще ж не згадали ми закавказьких геттів. І в них був свій Я р р і с, бик. Його показано на барельєфі: Ярріс і біля нього в молитовній позі стоїть геттський цар, — пам'ятаєш? А про геттів же відомо, що вони також індоевропейська гілка суцільного колись народу. Дуже давня, може одна з найперших, що відчахнулася від основного стовбура. З бігом часу і в схрещенні з іншими їхня мова вже набрала цілком іншого вигляду, але ще чимало слів зосталося в ній, незмінних із первісних часів, нам зрозумілих. Ось У р і я. Хіба ж це не Ю р і й?

Аж згадка про геттів вивела Богдана з його напівсонної байдужности. Він підхопив:

— Та про цей відхід якоїсь частини від ще суцільного масиву є навіть згадки у стародавніх сагах, лишень їх не розуміли та ще й досі не розуміють. Я маю на увазі скандинавську, де згадується, що «цар асів мав свою посілість у Закавказзі...» Аж тепер, коли виявилось, що геттська мова — дуже рання гілка індоевропейських мов, стає зрозуміло, що то за «володіння за Кавказом».

— Отже, коли ми проведемо пунктирну лінію країни Ар-Тура до країни Ярріса, то можемо вважати, що це й будуть відноги одного стовбура... — почав був Теодор, але Богдан перехопив:

— Відноги? А де стовбур?

— У стовбурі я вбачаю степи, трав'янисті прерії-пасовиська. Причорноморщина аж до Каспію. То що ми тепер тут бачимо? Суцільну слов'янщину. А тепер послухаймо, що зберегли етнографи про поганського бога Ярила. — Не кривись,

Богданку, я по пам'яті, — Ярило це якесь божество весняного світла й тепла, юної, напористої, до нестями збудженої сили, любовної пристрасти плодороддя. Ярилині ігрища, гульбища, ярилині гучні свята з кулачними боями, забавами, ярмарками...

— ... зборищами многотисячних орд гіпні біля Стовнгендже, — насмішкувато вставив Богдан.

— ... І все те відбито в нашій мові, — удав, що не почув репліки Теодор. — Подивимось, що каже словник Грінченка.

Теодор устав і зняв із полиці цього словника. — А, ось: «Яр — весна. Ярий — весінний, той що розвивається. Ярий — палючий, молодий. Ярітися — палати. Яріти — виблискувати, променіти. Яркій — пристрасний. Яркість — чоловіче сім'я».

— Та це ж Ерос! — вставив Богдан.

— Так, ще один аспект цього поганського бога... — А ось як білоруси уявляли собі Ярила. Це — молодий, гарний бог, роз'їжджає на білому коні, в білих шатах, на голові вінок із весняних польових квітів, у лівій руці жменька житніх колосків... босоногий! — згадав Теодор про інший образ Ярила.

Він уже вийняв з полиці другу книжку, із словами:

— Це, мабуть, той геттський цар, жрець Ярріса, промовляв від імени Ярріса, стоячи в молитовній позі, так: «Я той, що вдягає поля зеленню, а ліси листям, у моїй владі плоди нив і дерев, приплід стад і всього, що на користь людям. Все це я дарую тим, що шанують мене, і відбираю від тих, що відвертаються від мене...» Це я читаю з «Переяславського літопису», додав Теодор. — Так виглядала, либонь, поганська літургія.

— Високомудро, що й казати! — криво всміхнувся Богдан. Ні, сьогодні з ним рішучо не можна говорити.

— А ось як етнограф Терешенко пише... — виймає Теодор третю книжку. — В середині минулого століття він сам був

на Ярилиних ігрищах. «Жінки й чоловіки сходилися до шинку, там співали й танцювали до заходу сонця. Потім виносили чоловіче опудало і клали його в домовину. Жінки підходили й ридали: „Помер! Помер! Який же він був хороший! Не встане він більше! О, як же нам розставатися із тобою! І що ж це за життя, коли тебе нема? Піднесись хоч на часиночку! Ні, він не встане, не встане!” Так довго голосили жінки, а потім відбувався похорон. Після цього — закуска й пиятика...»

— Це також поганська літургія? — ще більше скривився Богдан. — Яке це все примітивне! І це ще сто років тому таке діялося?

Тут уже Теодор розсердився.

— Але ж ці живі картинки не видумані, вони показують, де стовбур, звідки пішли відноги і до Атлантики, і до Закавказзя. Прості люди оплакували образне завмирання продуктивних сил природи, а в королівських дворах любили себе називати Яр-Турами, Яромирами та Буй-Турами...

На цьому обірвалася ця розмова, бо й фільм уже давно скінчився.

От, шкода!

ВОЛОС І ЙОГО РІДНЯ

— Ну, то вип'ємо, Василю, за твоє здоров'я! Вітаю тебе з днем народження і з Новим

Роком! Тебе й твого тезка, Аполлона! — підніс чарку Славко.

— Що я — Василь і що сьогодні під Новий рік, і що сьогодні мені п'ятдесят років, то це так. Але при чому тут Аполлон? — здувався Василь. — Таке дивне привітання!

— Що ж тут дивного? Ми ж святкуємо сьогодні народження нового сонця. Аполлон — бог сонця у греків...

— Але не Василь. Ну, ще міг би бути моїм родичем Волос, воно й подібно звучить, — напівпогодився Василь.

— Та ще додай Уласа, скотарського бога, — докинув Славко, щось собі маючи на умі, але не поспішаючи...

— Це діло треба розжувати, — сказав Василь, накладаючи в тарілку закуску до чарки, знаючи свого друга: між жартівливими заувагами щось і путне скаже. — Бо як узяти до уваги, що скотарський бог — Улас чи Волос, чи то може Велес, то тут може й є якась рація. З усього видно, що це був якийсь дохристиянський простонародний божок, дуже популярний між скотарями, бо чого ж би то його божниця стояла в Києві на Подолі ще в історичні часи? Так і звалася: Велесове капище. Але при чому тут Аполлон?

— Як можеш ти так звисока казати? «Божок!» — обра-

зився за Волоса Славко. — Таж побут і звичаї наших предків переплетені й насичені присутністю культу Волоса.

— Наприклад?

— Наприклад, хоч би й наші колядки, магічне закликання нового сонця. Адже ж сам Волос, себто його представники, воли, стоїть при народженні молодого сонця, що чомусь... ні, не чомусь, а точно народжується в *яслах*, у стайні, як і випадає богові-бичкові...

*А над тим дитятком сірі воли стояли,
На святе дитятко своїм духом дихали...*

навіть проспівав свою улюблену колядку Славко.

— А ще приказка каже: «Сонце — це білий віл!». А ще в цю ніч, як ти сам знаєш, воли говорять людським голосом і обмірковують, що діється навколо, пророкують, що має бути.

— Ну, це забобон, повір'я, — відмахнувся Василь. — Ніхто ніколи не чув їхньої людської мови.

— Звичайно! Такі безвірники, як їх тезко, Василь!

— Е, е, чекай! Я ще не назвав Волоса своїм тезком, — образився й собі Василь. — Кажі, що далі? Яку гармату тримаєш ти за спиною на доказ, що Василь-Волос-Аполлон-воли мають між собою щось спільне? Які такі інші приклади культу Волоса, скотарського бога, маєш ти на думці?

— А ось у весільних піснях весь час проходить утотоження: бик-сонце-коровай. Ось приклади: «А я богатий, а я рогатий, у піч не влізу!» — співають коровайниці. «А піч наша та бичка привела!» А ще ясніше:

*Де ж ти бував, святий короваю?
Бував же я у чистому полі,
Стояв же я ярою пшеницею,
А тепер стою на тисовім столі,
А тепер стою на ляннім обрусі,
Видав же я місяця з зорею...*

Хочеш ще прикладів? Ось:

*Ой, Бог нам дав,
Наш коровай удавсь,
Ясний коровай, як місяченько,
Як яснєє с о н е ч к о...*

Василь незрушено на це каже:

— Ці пісні — живі кадри з мислення неолітиків. Нема межі між бичком-сонцем-короваєм. Нема бар'єрів логіки, що перешкоджала б переходити одному явищу в інше.

— Але бог у цьому мисленні цілком конкретний. Ось, як пісня каже про присутність Волоса... не тільки на весіллі:

*А в полі-полі
Плужок ходить,
А за тим плужком
Сам бог із ріжком...*

Себто рогатий.

Василь уже нетерпляче перебив:

— Але ж це все з етнографії... Спресовані згустки колишніх світоглядів, та й годі. Я можу додати ще до образу: бог не тільки за плугом ходить, йому посвячується й майбутній урожай. Від нього все залежить. «Волосові на бороду» залишають жниці жмут незжатого урожаю в час обжинок. Це теж належить до культу. А на нашій мові це — «дикий засів», ритуал, що походить із ще нижчого шару вірувань, коли взагалі ще не вміли сіяти, а тільки приходили на те саме місце збирати та почали здогадуватися, що треба на розплід залишити, «Волосові на борідку».

Розворушившись, сам же Василь і додає:

— А скільки приказок, що вияскравлюють цей культ волів-корів! Не кажуть «світанок», а кажуть «Сірий віл у вікно заглядає». Не кажуть «день», а кажуть: «Білий віл усіх людей підняв».

— І зрозуміло. А як уявляли ці наші предки, що створили приказки, світ. «Світ це якийсь велетенський віл. Очі його — це озера, а щоб перелетіти від хвоста до спини, ластівці потрібно було цілої доби. А як він ревноу, то чутно було на сто гір, на тисячу городів, за сто річок...» Сестри його, віли, — це хмари в небі...

Славко задоволений, що, нарешті, розворушив приятеля.

— Я думаю, що цей віл-всесвіт і був громовержець в уяві творців культу з таким образним грандіозно-поетичним мисленням. А ти так зневажливо відмахуєшся...

Вже давно минула дванадцята. Вже годинник побіг вперед, а розмова точиться далі.

— А як ти, Славку, відтворюєш складання цього культу? Я сам не раз про це думав, — раптом запитав Василь. — Чому така асоціація? Могутня звірина — сонце. Якими шляхами цей культ з'явився у нас?

— Як уявляю я? Може... може, упритул до вірувань наших предків стояли єгипетські? — замислився Славко. — Єгиптяни зображували небо, як корову. Ну, корова привела теля. Це й є молоде сонце. От яку суть можна вбачати в колядці: вони стоять біля ясел при народженні молодого дитятка-сонця, члена свого роду і одночасно **СОНЦЯ ПРАВДИ**, як співаємо в тропарі: «Рождество твоє, Христе, Боже наш...»

Василь подумав і перефразував щойно сказане:

— Поєднання давніх вірувань із космічним образом у вигляді людському... А в слов'ян Волос уявлявся красним молодим чоловіком у білій кереї із сопілкою. Він ходить у небі по своїх пасовищах, пасе незчисленні отари, грає на сопілці... Дуже добрий! Через плече висить калита, а в тій торбі — повнісінько усякого добра! Роздає, хто тільки що попросить. Отож і пішла приказка: «Над сиротою і бог з калитою». Цей бог — Волос.

Славко докинув:

— І бояни, народні співці, — його, Велесові, внуки.

Василь вигукнув:

— О-о-о! Аж тепер мені розвиднилося! То ж у греків бог сонця, Аполлон, також так виглядає. Він у білих шатах, грає на лірі, їздить по небі, дуже добрий, і... і патрон музик та поетів, як і наш Волос. А справді... Зміни *В* на *П* — вийде той самий Аполлон. У латинян — Палес. От тільки німці цілком позбавлені поезії. Там пельц — «шкура». Дуже прозаїчно. Ніякий не добродій, не бог мистецтва, поезії й музики...

Помовчали.

— Тільки я ще не дійшов до тямку, — чому Велес — В а с и л ь? — додав Василь все таки.

Славко, пригубивши вже якусь не третю чарчину, почав здалека.

— Твій день народження — день народження сонця? Так? Так. А сонце, згідно з архаїчними віруваннями, — Волос, віл? Цього мало? На мою думку, вистачає. Волос — Велес — Василь — лише переміна складів. Вистачає, — підсумував уже трохи підхмелений Славко.

Василь знову не погодився:

— Ні, не вистачає! Якщо в стародавніх людей віл асоціювався із сонцем, то мали б бути й археологічні підтвердження.

— Є вони! Ти забув? У трипільців улюблений сюжет на кераміці — букранії, роги. Цей священний для них знак широко представлений саме на ритуальному посуді. Ти це знаєш!

— І правда, — згадав Василь. — На одному навіть зображено дві жінки, що танцюють у рогатих масках.

— Ну, а що усатівські кургани під Одесою, самі круглої форми, себто коло-сонце, — це тобі нічого не каже? А знайдені в могилах голови волів, покладені разом із покійниками? А знайдені в могилах статуетки волів? Хоч стародавні й бузувіри, — а все таки наші предки.

— А як ти гадаєш, — підхоплює Василь, — крім цих Велеса-Аполлона-Палеса, є щось подібне в інших народів Європи?

— Уся неолітична Європа святкувала день сонця, щороку першого травня. Б е л т е й н, себто день Бела, Белінуса. Того ж самого рогатого бога-сонця, тільки трохи інакше названого. Тут — якесь наближення до східного Ваала, теж по-суті вола-бика, сонячного божества. Я не зовсім твердий у прикладах, але міг би щось навести...

Василь перебив:

— Ні, ні, не треба! Бел, Ел... це інша казань. Мене все ж таки цікавить, як це з Волоса вийшов Василь.

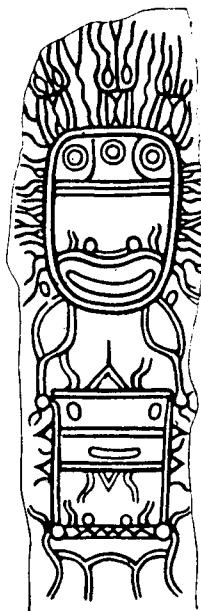
— Як? Ти ж знаєш, що по-грецькому б а з и л е в с, значить «цар». А в ще давніших віруваннях ц а р був той самий, що «жертва». Жертву клан плекав, викохував, а потім релігійно заколював. Таки цю рогату. Ото із тієї інституції жертви-базилевса і виросла модерна парость: царя-влади. Це також цікава тема. Цар — не патріярх! Походження цих інституцій цілком різне. Але менше з тим... Отже десь тоді й народилося ім'я Базіль, В а с и л і й... Одне нашароване на другому, пізніше на давнішому. — Славко подумав. — Це вже ми досягли мало чи не палеолітичного шару...

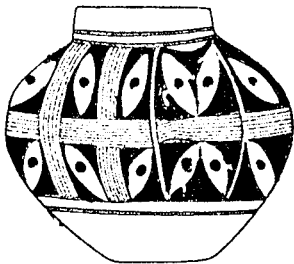
— Але ж це все, що ми перевернули, покищо, не виходить за рамки... Ну-у... неоліту, коли вже усвідомлена вартість цього доброго друга, — не більше, як реманент, аксесуар орно-плужного господарства... Як би так краще сказати? — поправився Василь. — Коли уява про Всесвіт не виходила за рамки зооморфного образу велетенського тотемного звіра... Палеолітом тут і не пахне...

— О, ще й як! А ти забув історію Аполлонової мами, вовчиці Латони?

І Славко вже намірився був ускочити в новий тур дискусії про ім'я «Василь», як ненароком зиркнув на вікно.

— Г-е-й, а нам у вікно вже заглядає сірий віл! — вигукнув.
— Як же це ми не помітили, що проговорили цілу ніч? Де й час подівся! Ну, то дай, Боже, здоров'я, Василю! З Новим роком!

СІЙСЯ, РОДИСЯ...

Справді. Світає!

— У селі на Україні вже бігають по хатах хлопчиська, посипають... Чи ти колись посипав? — мурмотів дрімотно Славко. — Читав «Економічні монологи»?..

— При чому тут що? «Посипав»... «Монологи»... Прокинься! Одне другого не стосується...

— Чому ні? Стосується! — вже притомніше відказав Славко. — Хлопчаки на Україні в цей час роздають «додаткову вартість». Безкоштовно всім! Так і кажуть: «Сійся, родися жито-пшениця... усім людям на здоров'я...» З Новим роком, Василю!

— А-а, ти про це! «Монологи»... Читав, аякже! І з захопленням! — відказав Василь. — Тільки трохи складно. Треба, читаючи, думати. А що мене дуже здивувало, то це відкриття, що думки марксиста-філософа цілком збігаються з моїми, безпартійного аматора-етнографа.

— О, це щось нове! — зовсім прочумався Славко. — Я ще не чув цього від тебе.

— Тільки в Миколи Руденка вони впливають із сухих розчислень та прозаїчних статистичних таблиць і формул. А в мене цими справами клопочуться богині неолітичних часів. Вони знали, що сонце — головний продуцент додаткової

вартости... От чому ми це сонце (колись то була ВОНА-СОНЦЕ) й досі святкуємо так, як веліли ті наші праматері, що поробилися богинями Гасю, Параскою, Ладою, Дівою, Даною...

Славко поклав руки на коліна й підпер ними голову, наготувався слухати. Але додав:

— Може справді легше мовою сухих викладок економічної науки говорити, ніж мовою забутих богинь, яких ще треба відгребувати із туманів минувшини.

— Я знаю, що ти чоловік скептичний, — легенько відвів убік дружню шпилечку Василь, — але всі вони живуть у нашій таки мові. Та я тепер не про це... В «Монологах» ще не все сказано. Якби я був літописцем, то почав би так:

От жив собі народній організм, тисячоліттями вирізьблований, з виробленими звичаями й обичаями на всі аспекти життя. Весь побут цього народу пронизаний славою хлібові. На це є коротке визначення: **к у л ь т х л і б а**.

— Почекай, куди поїхав? — перебив Славко. — Ідолатрія? Ні, голубе, не підходить!

— Ажніяк не ідолатрія! — всміхнувся Василь. — Навпаки, стрункий світогляд, сплетений із циклами хліборобської праці, із найважливішими моментами в житті кожної людини, із святами. Пройшов школу неоліту, трипільської епохи, пізніших нашарувань...

Славко знову перебив:

— То ти вважаєш, що трипільці — наші предки? Оті носаті статуетки?

— Я не знаю, як там із генами, але ідеї їхні, світовідчуження — вони ж і наші: вода свята, сонце святе, земля свята, хліб святий. Це знає кожна українська людина. Не перебивай! — нетерпляче додав Василь, боючись загубити думку, як начебто він і справді літописав. — То отже із такими традиціями прийшли ми до ХХ-го століття, із викристалізованими

звичаями. Ці звичаї в дійсності — зашифрована історія народу. За ними можна реконструювати цілі епохи. Але помовч, не перебивай!

Справді, Славко вже розкрив рота додавати: кутя, Святвечір, коляда, коливо, новорічні посівання, великодні писанки-гаївки, гостювання русалок, весільні обряди... І скрізь у центрі цих обрядів — святий хліб... Славко думкою проминув усе те і тільки додав:

— Звичаї ці нікому не шкодили, вони — вияв одуховленого життя... Вже не раз цей організм-нарід зазнавав заглади, розгрому. А десь є в ньому сила, що через деякий час організм відновлює структуру і знову розцвітає... Знаходить у собі живло відновитися...

— ... і я думаю, що саме в епосі Трипілля заховані ці корінчики, сили постійної віднови. Дуже глибоко. Недосяжно для окупантів... — додав Василь, а одночасно грізно блиснув очима на Славка. — Не перебивай!

Славко не перебивав.

— І от хтось, ажніак непричетний до буття народу з його сімтисячолітньою практикою мистецтва обробляти землю, якись зовсім чужі людці-маніяки збираються десь у Лондоні чи Стокгольмі і змовляються учинити погром. Записали й програму: все знищити, розтרוщити, повалити, здавити, задушити, викоринити. Ще до народження тих, яких заплановано знищити, 1903-го року, злочинна групка змовників вирішує долю тих, до кого вона не має ЖАДНОГО права. Вони ухвалюють загарбати добро, яке їм ніколи не належало. Вони постановляють розвалити зернове господарство, згноїти на каналських роботах майстрів-хліборобів, потворити «трудови армії». Себе поставити поганяйлами.

І що з того вийшло? А от, що: через чверть століття ця скажена мрія, ці розполітизовані міщухи, які не мали уявлення про хліборобство й його внутрішні закони, допавшись до

влади, обрушуються смертельним гураганом «декретів» та «директив», та «указів», та озброєних комісарів, та «разв'орсток», та «викачок», та «продналогів» на нарід, який нікому ніякого зла не зробив, а тільки своє щедро дарував своєю працею, своїм хлібом. Яким правом? Хто це виганяє хлібороба з дідівської хати в мороз на загибель у Зауралля, заполярне Архангельське, на канальські «стройки»? А це здійснюється програма злочинців-змовників, вона трощить цілий нарід, нічого не минає на своїй дорозі нищення. Безжально розтросує тисячоліттями творений уклад.

— Мені здається, що тоді автора «Монологів» ще не було на світі, — знову встряв у василів монолог Славко. — Він не бачив, як заганяли в товарняк, наче бидло, статечних майстрів землі, як насаджували «зернові фабрики» і там добивали голодом. Скільки виморили — ніхто не знає. Ніхто досі й не полічив. Шість, чи вісім, чи десять мільйонів?

— То до цього ж я й веду, почекай із своїми коментарями, — досадливо відмахнувся Василь. — І так: цей досконалий, у гармонії з внутрішніми законами природи, живий витвір сімтисячолітнього шліфування, український організм — зів'яв, завмер. Виморочні села. Хабаззям позаростали дворища. Бур'ян на порозі хати. Навіть стежечки до криниці позаростали. Забиті дошками двері й вікна. А далі? Заглада.

— Ну, це Руденко вже бачив. Читав Маркса і шукав у «Капіталі» відповідь.

— Бо цей несамовитий катаклізм, це торнадо справді спочатку несила була охопити розумом. По кожному пройшла чавунна потвора. А кого не задавила, — не здавав собі справи, що сталося. Бачив лише свою і свого роду особисту кривду, уразу, біль, нещастя. Погром був такий приголомшливий, що не тільки розтросив поверх ґрунту, а й вгризся в материк. Пройшло пів століття — аж тепер почали виступати контури злочину народовбивства у всій грандіозній монструозності.

— І оце тоді Руденко прочитав чотири рази «Капітал», — знову вставив Славко.

— Так, Руденко вже міг запитати, який результат цієї макабричної «операції» над народом, який наслідок вправ непроханих експериментаторів на землі, що їм ніколи не належала.

— Та кажи прямо: бан... — Славко рукою затулює рота.
— Ні, шкода ображати перший день року...

— Ми знаємо, бачимо... Наслідок перший: вже всім відомо, що «зернові фабрики» не слухаються директив і програм, надуманих у кабінетах мішухів, і не хочуть видавати зерна-хліба. Земля виявилася ЖИВОЮ ІСТОРОЮ. Вона — в інтимному зв'язку любови із своїм майстром, досвідченим хліборобом. За любов до неї вона віддавала сторицею.

— І справді, — додав знову Славко. — Найінтимніший зв'язок. Ось такий простий приклад. Збирається чоловік у поле. Ще як сходить сонце, вийшов надвір, подивився туди-сюди, прислухався до прикмет, що тільки він один бачить, вже знає: сьогодні не їдемо в поле... Хіба це не якийсь понадчуттєвий зв'язок?

— Не перебивай мені думки, — знову блиснув очима Василь. — А тепер, коли господаря знищили на засланнях-біломорканалях, коли решту загнали в колгосп-панщину, — то й земля не хоче підлягати бездушним статистикам-указам.

— Це раз, — загнув Славко пальця на руці.

— Наслідок другий, — не дає перебити себе цим разом Василь. — Молодь тікає з такого неодоховленого села. Котрі ж мусять у селі жити, — заливаються горілкою. Навіть жіноцтво! Де вже тут згадувати про звичаї, про любов до землі, як *саме* першого дня Великодня, найурочистішого свята Землі, голова колгоспу виганяє людей на працю, на «дурноді»? Найсвіжіші очевидці сучасного українського села, що недавно опинилися тут, кажуть: «Того села, що ви знали 50

років тому, вже нема». Може де затрималися які рештки старовинного звичаю — їх переслідують, бо це ж — «буржуазний націоналізм». Ну, й забуваються. Замість — матюк і горілка.

— Два, — загнув Славко другого пальця на руці.

— І нема хліба. За буханкою хліба треба в район іти в пекарню, бо господиня не має права хліб пекти у власній печі. От, на що перевівся к у л ь т х л і б а.

— Три, — незрушено загнув пальця на руці Славко. І додав. — Мене огортає тривога, як я про це все думаю. Неоптимістичні думки...

— Не тільки тебе... Аж тепер огляділися ті, що розвалювали печі з недопеченими перепічками, виливали недоварену юшку, горшки розбивали, замітали мітелкою послід із комори, ті, що здирали стріху над головами дітей, ті, що руйнували природно згармонізований уклад народу. Аж тепер погромники згадали, що «хліб треба шанувати», він «святий». І таке слово згадали! Ті, кого ви, безумці, знищили, знають це сім тисяч років! І не тільки хліб, а й земля, що його родить, і сонце, головне джерело енергії, «чистого прибутку». Ага, «додаткової вартости».

Василь чекав, що Славко загне й четвертого пальця, але не дочекався.

— Аж тепер я підходжу до «Економічних монологів», до Руденка. На відстані півстоліття чесні уми намагаються зрозуміти: як же це воно таке, небувале в історії людства, могло статися? Щоб у центрі Європи, у ХХ-му столітті, у щедрій і плодючій країні забито голодом десять мільйонів, щоб видерли шматок хліба з рота саме в тих, які той хліб продукують?

— Так от злочинці ще й не признаються до злочину! Вони й слово «голод» викинули із своїх словників, — знову докинув невгавучий Славко.

— В чому тут таємниця? Тоді Руденко читає «Капітал» ще п'ятий раз і там знаходить... так! Широкий учень марксової теорії почав шукати вияснення теоретичної підоснови того, що сталося. Почав із зав'язлої у всіх межі зубів «додаткової вартості». Після довгих шукань прийшов до висновку, що марксова «додаткова вартість» — безсовісний світовий обман, диявольська штучка, яка тягне все людство до загибелі. Шахрайство. Так, Руденко цей свій висновок обґрунтовує, але я — коротко: **ДОДАТКОВУ ВАРТІСТЬ ТВОРИТЬ ЕНЕРГІЯ СОНЦЯ І ЗЕМЛІ**, продукуючи з одного зернятка 25 зерен...

Тут знову вліз Славко із своїми репліками:

— То це ж сказано і в гаївці: «Ой, ти сонечку, засвіти, засвіти, землю-матінку пригорни, пригорни...»

— ... а не машина, яка нічого не продукує, а тільки переробляє. Хлібороб же продукує **БІЛЬШЕ**, ніж споживає, він збільшує енергію сонця через прирост зерна... Так от тут і вся таємниця. За марксовою теорією держава «законно» оцю додаткову вартість, створену сонцем+землею+людською працею, відбирає у продуцента, замітає під мітелку. Так я переказую? — озирнувся Василь до Славка.

— Приблизно так, — потакнув Славко. — Треба буде ще раз прочитати цю мудру книженцію...

— Отож ще раз: на основі цієї теорії відбирається від продуцента-хлібороба «чистий прибуток» для пельки ненаситної держави. Не тільки чистий прибуток, а й голодна пайка, — поправився Василь. — А чому? За марксовою теорією хлібороб зарахований до кляси буржуазії. І це застосування марксової теорії на практиці привело до колгоспів, сталінізму та гулагів. Руденко довго мучився шуканням, поки розкрив ця помилку, а може й шахрайство, от чому назвав він цю працю «Прощай, Марксе!» Наслідок відомий. Сам у гулагу.

Цим разом навіть і Славко замовк. Нарешті, Славко вголос подумав:

— Тривога бере, що вже й до корінців добираються, тих, досі недосяжних.

Вже й дуже розвиднилося, вже й електрика непотрібна, а приятелі ніяк не закінчать розмови. Щоб відсунути гіркоту недоброго на Україні, згадують, як самі колись бігали по засніжених вулицях, від хати до хати, посівали... «Роздавали додаткову вартість», за влучним славковим висловом... Чи й тепер?

А що воно за шерех за дверима? Тоненький голосок. Що б то могло бути? Так рано?

Відчинив Василь. За дверима показалася мала постать і всунулася завихрена русява чуприна. А-а, це внук свахи Лади, Юрасик.

— Що тобі, синашу?

Юрасик, замість відповіді, жбурнув на них жменю зерен пшениці й гороху та скороговоркою, як бабуся навчила, прощебетав:

— Сійся, родися, жито-пшениця і всяка пашниця, на щастя, на довгий вік, на Новий рік, усім людям на здоров'я!

Побіг. Він має ще тут на вищому поверсі декого, там наказала бабуся теж віншувати.

Приятелі приголомшено-радісно подивились один на одного і вже нічого не казали.

ДЕ СВІТЬОД, ТАМ І СВЯТЬОХА

— Як дивно! Я оце вчора прочитав, що Україна колись, за часів оних, звалася Світьод.

Славко і Василь щойно зустрілися на автобусній станції і, як звикли вже, запустилися в свою давню, нескінченну розмову.

— Це із скандинавських саг? — обізвався Славко. — Читав! І вже забув! А чого це ти про це згадав? Там говориться про Швецію, Свіден, а не Світьод. Що мені до того? Де ти бачиш тут Україну?

— Але ж самі шведи називають себе С вер і же, — не здається Василь. — А в сазі ясно сказано, що йдеться про Північну Чорноморщину і названо її Світьод. Ти читав у недосконалому перекладі. Події ж відбуваються на тому терені, де тепер Україна. Біля ріки Дон, що вливається у Чорне море. Дон «відділяє Європу від Азії». Таке тоді було уявлення про географію.

— «Тоді»? Коли було це «тоді»? — все ще недовірливо питає Святослав. — Щось я забув. Неуважно читав...

Василь терпляче пояснив:

— Добре, Славку, нагадаю. Ці саги записані у XII-му столітті, у Ісландії. А склалися вони ще давніше. І про час

ще давніший, оповитий легендою... Отже, саги повідають, що скандинави (шведи, норвежці, данці) не живуть там споконвіку, а примандрували. І свій рух на захід почали з-над Дону, з Північної Чорноморщини. Цей нарід-боги рушив з-над Дону в напрямку Гардарікі... Гардарікі це якась країна, густо заселена укріпленими оселями, «гардами»...

— Городами? — нетерпляче перебив Славко. — То це ніби про ті городища, що ними всіяна Україна, еге?

— Ні, це було значно раніше, судячи по слову «г а р д», «город». Це ж було слово і протослов'ян, і прото... ну, цих скандинавів...

— А стривай! — перебив сам себе Василь. — Гардарікі... На початках першого тисячоліття, г о т и, германське плем'я, Данапрастадт...

Автобус не приходив, десь затримався, а друзі цього не помічають. Вони навіть втягнулися вже в дискусію, так наче десь на вченому засіданні.

— Еге! «Гардарікі із столицею Данапрастадт», — перекинув когось Славко. — Ти читав тенденційну інтерпретацію, явну самохвальбу... Мовляв, «скандинави-вікінги створили руську імперію» — і подібні нісенітниці. «Прийдіть правити й володіти нами», — покепкував він.

— На жаль, візьми першу-ліпшу книжку західнього видання про вікінгів, там про це прочитаєш, — розвів руками Василь.

— Ці вікінги-варяги, найманці, пірати й купці «із варяг у греки», із новгородської Ладоги до середньоазійського Самарканду... Все це стосується тільки дев'ятого-одинадцятого століття... Яких три століття розгулу вікінгів. А готи ж на яких сім століть давніші. Прошу не змішувати...

Василь підхопив:

— А ось ті, що їх оспівують ісландські саги, окутані серпанком чотирьох-трьох тисячоліть, як не більше. Ні вікінгів,

ні Русі, ні слов'ян, ні готів тоді ще не було, а був один одностайний суцільний масив. Де він зформувався? Десь у Північному Причорномор'ю, у розлогому просторі аж до Каспію. Західне крило його просувалося в західньому напрямі, то мені думается, що цей напрям і втілений у образі чарівника-царя, Одіна. Може цей процес розтягався на довгі віки, але в сагах-переказах ущільнився до подій одного покоління.

Славко вже пригадує:

— Та то ж про богів і велетнів...

Тут підійшов автобус і друзі всіли, навіть знайшлося їм місце поруч. Тоді Василь не полінувався витягнути з течки книжку і знайшов у ній те місце, що шукав.

— На, читай! Це уривок із ісландської саги.

— ... «Про три континенти. Земля, що на ній живе людство, округла, але береги її дуже зазублені. Ми знаємо, що море виходить із Гібральтарської протоки просто на Йорсланд (Єрусалим-землю). З цього моря довгий рукав виходить на північний схід, що зветься Чорне море. Воно розділяє три частини світу. Частина світу на схід зветься Азія, а та, що лежить на захід, дехто називає Європою, а інші — Енеєю. На північ від Чорного моря лежить Світьод Великий, або Холодний»...

— Тут можеш пропустити, — повів пальцем по рядках Василь. — Це для нас несуттєве, а читай далі звідси.

— ... «Там тече через Світьод ріка, правильне ім'я якої Танаїс (Дон)... Ріка впливає в Чорне море. А земля навколо цієї ріки звалася краєм народу Тана чи Вана. Ця ріка розділяє три континенти. На схід — Азія. На захід — Європа...

— А-а-а, — тепер я пригадав! — перервав читати Славко.

— Далі тут описується мітичне місто Асгард, столицю народу Асір та їхнього царя, Одіна. Далі тут описується, як вибухла війна між народом Асір, і народом Ванір (Це

автохтони, то вірніше було б називати їх Донір, Доні). Втомилися Асір і Ванір воювати, помирилися, утворили один нарід...

Василь устряв:

— Ці Доні (Ванір) були хлібороби, з багатшою, ніж скотарі-асіри, культурою, заможніші. Аж тепер, як Асіри забезпечилися міцною матеріальною базою... Ну, читай далі!

— ... «Один залишив у столиці Асгард своїх братів, Вілі та Ве, а сам із жерцями і всім іншим народом вирушив... Спочатку рушив на захід до Гардарікі, а звідти на південь до Саксонії. Мав він багато синів. Оволодівши землями, посадив своїх синів обороняти краї, а сам попрямував на північ і осів на острові...»

— Отак, як бачиш! Все ясно й зрозуміло. Точний маршрут. Із Північної Чорноморщини до Скандинавії, — задумливо пробурмотів Славко. — А як це воно так, що ці саги збереглися і дійшли до нас? Та ще й у найкрайнішому заході, в Ісландії.

Василь має відповідь.

— Це також повчальна історія. Ісландія християнізувалася в десятому столітті. На тім острові поганські вірування трималися найдовше, оці самі перекази про богів, велетнів, Асір-Ванір. Тоді, як у інших країнах середньовічної Європи огнем і мечем винищували все поганське, у Ісландії розумні голови домовилися так: «Ви — погани, а ми — християни. Не перешкоджатимемо одні одним. Нема наказу, хто як має вірувати». А через два століття один мудрий чернець, Сноррі Сюрлюсон, все це позаписував, рунами. І так воно лежало кілька століть у монастирі, аж поки прийшов час оцінити цей скарб і перекласти на сучасні мови. Тепер відомо, що і як думали пращури... Все це можна прочитати в передмові до цього видання, — постукав Василь пальцем по книжці.

— От, здорово! — блиснув очима Славко.

— Егеж! — погодився Василь. — Здорово — і ми вдячні. Тепер дослідники ламають голову, як відділити легенду (боги-велетні) від реальних подій, описаних у сагах. Який час вони описують? І чи справді з Північної Чорноморщини добиралися до Скандинавії пращури? Якщо так, то розсипається варязько-вікінгська версія про походження Русі із Скандинавії. Русь-нарид із праматерями-русалками були вже в Північній Чорноморщині, коли прибулець із пограниччя Азії, Одін, надумав вирушати на захід...

— Тільки як встановити, коли той рух був?

— Ото ж то! Як ти думаєш? — запитав Василь. — Про яку епоху йдеться? Світьод-країна, боги з надприродними здібностями... тотемний лад мислення... Бог — вовк... Егеж, у їхній уяві сталося й таке: Бог-вовк ізжер сонце й місяця, ніби то були млинці! Що то за вовк такий? Ні, в моїй уяві цей космічний образ не потовплюється!

— Скитська доба? — припускає Славко.

— І не пахне. Копай глибше. Скити знані на Україні в часи раннього залізного віку.

— То може це йдеться про їхніх попередників, кіммерійців?

— Копай глибше. Підкажу. Бачиш, у сагах зберігаються такі деталі, які властиві й індуським мітам, що збереглися у Ріг Ведах. Та й і грецьким мітам із тими їхніми титанами... і Олімпом, столицею богів. Асір мають також свій «олімп», Асгард. То і в індусів також є таке місто богів... забув у цю хвилину назву, — подумав мить Василь. — Сага оповідає про час ще нерозділеного народнього масиву, із однаковими віруваннями. І ці вірування-міти кожен відлам цілоти поніс із собою в далеку дорогу. Одні опинилися на крайньому заході над Атлантикою, другі — близько Тихого океану, а треті — біля Середземного моря...

— Греки?

— Хай і греки. Але я думаю про геттів, тих, що в Малій

Азії на півдні Чорного моря створили могутню імперію, дбайливо записали свою історію і увічнили себе в монументальному мистецтві.

— Ну, це вже якісь твої фантазії! Де скандинави, а де гетти! — не погодився Славко. — То якісь зовсім іншого крöю.

— Не фантазії! Я довго думав, шукав підтвердження своїх здогадів. Ця книжка і ці саги тільки підказали. І знайшов! Не все знайшов, правда... На це треба праці мізків цілої академії, але головні пунктири все таки протягнуто.

— Я палаю бажанням побачити ці пунктири, — чи справді «палаю», чи насміхався Святослав.

— А хоч би й сама назва — С в і т ь о д. Чи вона тобі нічого не каже? Мені — багато! В нашій рідній мові є великий урожай слів із коренем СВ — і все з позитивним, божеським значенням. Далеко не ходити: с в я т о, с в і т л о, с в і т... Одночасно це й родина: с в а т, с в е к р у х а, с в е к о р, с в а т а н н я, с в і й... В цих словах відчувається, що закладання родини не якийсь там комерційний контракт, а релігійне дійство з божеством у центрі. А що кажуть оці С а в у р-могили, розкидані про всій Україні? А С в а р о г — найвище божество слов'янського пантеону, предок? А С в я т ь о х а — предкиня-русалка?

— Де Світьод, там і Святьоха, — не проминув нагоди пожартувати (доречно чи недоречно) Славко.

Але Василь, не помічаючи «блискучих дотепів» друга, веде далі:

— В індуському епосі також є СВ. С в а м і — те саме, що й наше с в я т и й. Там — С в а р г а, у нас — С в а р о г. А ось і закавказькі гетти: у них поняття «бог» звучить так: с в я т (siuatt). Якої ще треба ниточки, щоб бачити, що всі ці (віддалені тепер) народи колись були одним, нерозділеним?

— Та воно щось на те скидається. От же й літописець називає шведів так само: с в е о н и, — непевно смикнув свого вусика Славко.

— Друга ниточка-пунктир, що з'єднає скандинавів і слов'ян, підказує, що ці групи розійшлися найпізніше...

— Колір прапора? Жовте й блакитне? — поспішив здогадатися Славко.

— Може... Але я маю на увазі граматику. Чому це скандинавське закінчення прикметників буває точно таке, як наше: с в е н с к а, н о р д і с к а... Не ми ж запозичили у шведів це «ска» (наше «ський»). Хіба це не уламок спільної архаїчної форми, що там у шведів якимось тяж затрималась?

— А Русь? — підступно запитав Славко, хоч знав відповідь наперед.

— Русь? Та такого словозвука не зустрінеш у скандинавських мовах. Швидше — в кельтських, там навіть було плем'я р у т е н і, — але то знов інша пісня. Зате нехай мене повісять, як я заперечу, що слово к в а с подарували нам нормани. Так от напій квас і навіть герой Квас грає велику роль в цій старовинній сазі. І от це саме слово, квас-напій, виготовлений із садовини, можна почути й тепер у глухих селах Ютланду. Теж залишок колишньої, ще нерозділеної, мови без зміни. У них. А в нас? Хто не знає, що таке квас?

— Подібно ж і в індусів. У них — м а д а, а в нас — м е д, — докидає Славко.

Василь же каже:

— Як я обдумую наші зв'язки із скандинавами... варязькі дружини, родичання княжих родин із скандинавськими королями... Угода гетьмана Мазепи із шведським королем Карлом ІХ-м... то бачу в цьому звичні старі зв'язки, давнєзну традицію. Колись були рідні брати. Потім — лише двоюрідні. А тепер — чужі-невідомі. Імена Рурик, Олег, Аскольд, Ігор, Рогволод, Свенельд — все це імена з давніших спільних

часів, коли зв'язки були свіжі й зрозумілі — і в скандинавів, і на Русі.

Славко мовчить, щось думкою перетравлює. Він узяв розкрити досі книжку, ще раз перечитав одне місце й запитав:

— А чи ти звернув увагу на цю фразу: «На півдні кавказьких гір, недалеко Туреччини, Один мав великі посілости»? Чи ісляндець Сноррі знав у XII-му столітті про закавказьких геттів?

— Звичайно, ні! — мотнув головою Василь, не зовсім розуміючи, до чого веде Славко. — Він тільки записував ходячі в народі перекази.

— Та це ж про геттів мова! «Посілости на Закавказзі», це ж ота найперше відчакнута галузь... Але мене ще більше цікавить от що: чому це те, що я щойно прочитав, чому воно в геттів яскраво засвідчене на барельєфах у горах на скелях урочища Богазкой? Тут у книжці: «Воювали Асір-Ванір, потомилися, уклали мир, злилися в один нарід»... І цю ж зустріч-замирення двох народів бачимо й на наскельному геттському монументі. Там зображено процесію чоловіків-воїнів на чолі з царем по одному боці. А з протилежного йде довга процесія жінок, на чолі в них цариця. У руках — чари з квасом. Це ж сцена замирення! Оця, найголовніша, то напевно Фрея, богиня хліборобів Ванір (чи Донір?) а голова воїнів-скотарів — сам чарівник Один...

Василь вражений.

— Ти диви! А я й досі не пов'язав! Справді — замирення хліборобського народу з воїнами-скотарями. Та сама подія, тільки в Ісляндії у словесному вияві, а на Закавказзі — образно. Та це й так монументально!

— А ще додай до своїх «пунктирів», що Ф р е я це, по-слов'янському, П р і я. І що ріка, яку ми тепер звемо Дніпро, це її ріка — Д а н а п р и с. Так ми й не доберемось, коли ж ці події відбувалися?

Василь — напівжартома:

— Либонь, доведеться запитати в пророчиці зі скандинавської саги, в о л в и!

— О? Ще й волва якась? — поморщився Славко.

— Я не жартую. В о л в и, скандинавські пророчиці, такі вішунки, що ходили по селах і ворожили людям. Їм приписували мандрівки в потойбічний світ, як і волхвам чи шаманам. Так от: не лишень у скандинавських краях, а й у слов'янських існували чарівниці в о л х в и. Ото за їхнього часу все воно й відбувалося, — не знати, жартує чи ні Василь.

Він уже ховає книжку в течку, коли ж Славко поцікавився:

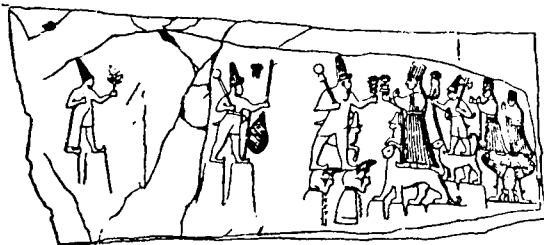
— До речі, не подивився, хто автор.

— Автор — Жорж Думезіль. Назва книжки «Боги стародавніх скандинавів» (Gods of the Ancient Northmen). Тепер усі, хто вишукує спільне коріння в мітологіях світу, озираються на цього французького дослідника... А мене він навів на ще одну думку. Стверджує, що тільки після злуки скотарів-вершників із заможними хліборобами — рівні з рівними — виявив нарід силу руху вперед. В моїй голові майнула така думка: у ХХ-му столітті діється навпаки: «Перетворювачі природи» знищили хребет хліборобського стану, а тепер кояться у свою власну яму без хлібної бази...

— Але ми відхилились від теми, — нетерпляче перебивав Славко. — Хто ж вони, ці Асір-Ванір (Данір?)

— Я думаю, сміливо можна підставити вже знайдені археологічні культури. На місці Асір я поставив би стародавньоаямників, а на місці Ванір (о, напевно то були Донір!) — трипільців. Підходить?

Але тут довелося урвати цю пекучо цікаву розмову. Автобус уже зупинився на останній зупинці, всі пасажери виходять.

ГЕТЬ!

Другого дня друзі зустрілися знову, на тому самому місці, біля автобусної зупинки. І знову ненароком зав'язалася в них розмова. Про що ж вони розважають сьогодні? Про таке незначне словечко, як **геть**.

— Як це воно так, що таке наше відоме українське слово, **геть**, цілком подібне на англійське слово **гет** (*get out*) — роздумує вголос Славко.

А Василь в унісон:

— Я також дивуюся. І вже давно. Ці **гет**, **гет**, **геть** поширені в різних народів варіантно. І в різних епохах. Як із цим усім впоратися?

— А справді, — розвиває свою думку Славко. — Почнімо з переліку народів і племен із таким самим іменем у часи писаної історії. Ось на заході Чорного моря у Дністровсько-Карпатських землях в IV-му столітті до нашої ери проживали якісь **гетти**. Інші якісь, **готи**, (*остготи*, *вестготи*) присунули з півночі...

— Перші — тракійці, а ці, бач, германського кореня. А звуться майже однаково, — додав Василь.

— Можна ще згадати **масагетів** у Середній Азії. А в Малій Азії були свої **гетти**... А ось я недавно мав у руках Тацита, автора з першого століття нашої ери, то він

згадує кельтське плем'я к о т и н и, германське плям'я х а т т і. Світ тоді був повний цими іменами.

— Але чому ти думаєш, що всі ці імена зв'язані з нашим словом г е т ь!? — зненацька запитав Василь.

— Вірніше я думаю, що це г е т ь зв'язане з рухом. А що так репрезентує рух, як не кінь? І от у масагетів, каже Геродот, великим божеством вважався білий кінь, він же й сонце. «Єдиним богом масагети вважають сонце і йому приносять у жертву коней», оцих самих г е т і в. Та й західночорноморські г е т и хоронили, разом із своїми воїнами, коней. Словом, де є це загадкове г е т, там і коні, рух... Культ коня з тотемістичним забарвленням...

— Ну, про «тотемістичне забарвлення» ще треба поміркувати, — не зовсім погодився Василь. — Ось мене більше цікавить, чого це на всьому європейському обширі ці гети-гети-готи позалишали свої сліди у назвах населених пунктів, міст, твердинь і замків. Я сказав би, цими назвами просто засипана уся Європа. Ти ж поглянь! На Україні: городище Хотове під Києвом, села Гатне, Хотешів, Хотянівка, Хотомель, Хотилів, Хоцьке, Хотів... У Білорусі — Катинь... У Польщі й Чехо-Словаччині, Німеччині — свої Хотини в різних варіаціях: Хотиня, Хоцім, Хотинів, Хоцінов, Хотініц, Котце тощо-тощо.

— А я додав би ще й еспанську назву, Каталонія.

— А я додав би й середньовічну назву столиці Дакії в першому столітті нашої ери, Серміцегатузу...

Всі ці назви так звідкілясь і сипалися, так і виринали в свідомості друзів. От уже Василь ще щось згадав:

— Тепер стає зрозумілим ще й таке: світ повний різними назвами укріплених замків, наче й відмінними, а в дійсності з тим самим коренем. Оті всі французькі ш а т о, англійські к е с т л і, німецькі к а с т е л і, польські к о с т ь о л и, еспанські к а с а... Вся Європа рябіє назвами укріплених

осель із подібними назвами. Ну, можемо додати ще й український х у т і р. Не сумніваюсь, що хутір також був укріпленою оселею...

— І х а т а теж, — озвався десь ізнизу тоненький голос. Славко аж здригнувся. Звідки воно?

— О, а це що за пущівірінок?

Приятелі й не помітили, що поруч них стоїть якийсь хлопчина з великим ранцем за плечима та жадібно прислухається до всієї цієї розмови.

Василь засміявся:

— Та це ув'язався зо мною небіж, моєї сестри синашко! Школяр. Він цим автобусом доїжджає до своєї школи. Ну, й що ти розумієш у нашій розмові? — звернувся до хлопчика.

— Все розумію! Ось ви говорили про Серміцегатузу, а я знаю, що в Малій Азії також була Х а т у с а, — відказав школяр.

Василь повчально:

— Тільки не забудь, що між цими двома «хатусами» стоїть три тисячі років. Ну, й ще що ти знаєш?

«Синашко» відповів із великим апльомбом:

— Тепер у школі ми саме проходимо: «Хатуса Малої Азії, у теперішній Туреччині, була колись укріплена твердиня. Була вона столицею народу, що так колись і звався — г а т т і. Учителька нам пояснила, що в підручниках пишуть г і т т і т е с (Hittites), але мені легше вимовити г е т т и і вчителька не заперечує.

В цей час підійшов автобус. Всі сіли. «Синашко» — поміж друзями. Василь, дивлючись новими очима на свого небожа:

— А чого це тебе має цікавити?

— Бо дуже ж захопливо! — сяючи очима, відказав небіж. — Цей нарід зник був із лиця землі навіки, здавалося б. Ще сто років тому історія про них нічого не знала, вони як би не існували. І воскресли! Так нам казала вчителька і я так кажу

вам, — упевнено торохтів хлопчина, відбиваючи всім своїм виглядом недовірливі презирання Василя із Славком, — Інтерес до них почався вже відтоді, як у єгипетських архівах було знайдено переписку фараонів із невідомим народом х е т а. З тих записів і листів виявилось, що це не якийсь там незначне плем'я, а могутня імперія на півдні Чорного моря із неприступною Хатусою межі скель...

Славко:

— А нічого не казала твоя вчителька, як фараонівна сватала собі за чоловіка якогось із синів геттського царя?

— Ні, цього ми ще не проходили, але проходили про війну із єгипетським фараоном Рамзесом Другим у 1269-му році до нашої ери геттського царя Гатусіліса Третього. Війна ця закінчилася в нічию. Фараон прославляв свої перемоги в переліку його великих діл, а Гатусіліс у своїх рекордах пишався, що переміг фараона *він*...

— Ну, добре, це ти знаєш... — почав іспитувати небожа Василь. — Але цього мало. Далі?

«Синашко» не розгубився.

— Далі: аж тоді дослідники і в Біблії побачили якихось г е т і в, давніх мешканців Палестини. Як прибув тоді Авраам із своїм народом, вже там гетії були і...

Славко договорив за хлопчину:

— ... і як померла Авраамова дружина Сарра, то Авраам купив для похорону в гетія Ефрона печеру, для гробівця... Чи так?

Василь доповнює:

— Там у Біблії часто згадуються ці гетії. Там ще розкажуться, як цар Давид відібрав у гетія Урії (Юрія, звичайно) жінку, Варсавію, що стала матір'ю славетного царя Соломона...

Славко вражено:

— Цікаво! Чому ж це досі ніхто не обіграв факту, що

біологічно мудрий Соломон все таки нащадок індоєвропейської матері?

Школяр, почувши, що мова зайшла вже десь убік, хотів пересісти ближче до виходу, але дядькові Василеві самому було цікаво, як там у школі вчать. Запитав:

— Що далі було з тими геттами?

— Далі — так: перші відкриття спонукали дослідників пильно розшукувати згублений нарід, цілу імперію. Де вони поділися? Обеліски і стели на терені Туреччини й Сирії з якимись письменами були, але читати їх ніхто не вмів. Аж от у 1932-му році в гірському урочищі Богазкой біля села Ясілі-кая археологи виявили приголомшливі барельєфи та скульптури, вирізьблені на поверхні природних скель. Поблизу був і палац-фортеця, а в ньому — дуже багато клинописних таблиць. Відтоді знання про геттів зростають, таблиць вчені знаходять щораз більше, їх уже вміють читати спеціалісти. А в цих таблицях розказано про весь побут і історію новознайденого народу. Державний устрій, закони та інституції, мову, релігію...

— Дякую тобі, синашу, за докладну лекцію, — пожартував Василь навздогін хлопчині, бо вже той зірвався і спритно вискочив на потрібній йому зупинці.

А приятелі, посміявшись, далі провадять ту саму розмову. От уже й у шкільних підручниках вчать про геттів, а ще ж багато чого невиясненого. Про мову їх уже відомо, що це — одна з гілок індоєвропейського мовного дерева, найдавніше відірвана від стовбура. Близька вона й до слов'янських, і до італіко-кельтських, і латинської, й до грецької. Але от... Як ці індоєвропейці опинилися в Малій Азії? Коли?

Василь пригадує, що є два погляди в науці. Один погляд: ці гетти, — може якісь далекі родичі тракійських гетів чи германських готів, чи кельтських племен — малими групами сміливих зухвальців на конях напливали до Малої Азії через

Дарданельську протоку з Балканського півострова. А інші думають, що гетти — вихідці з-за кавказьких гір, із Північної Причорноморщини. Ой, багато цілком подібних слів, спільних із слов'янськими, у геттській мові. Та й не тільки слів...

— А є ще третій погляд, — пригадав Святослав. — Нізвідки вони не прибували до Малої Азії, а вони — найдавніші там автохтони, носії тієї галузі індоєвропейської мови, що розвивалась серед племен, які проживали в четвертому тисячолітті до нашої ери *навколо* Чорного й Каспійського морів. Навколо — значить і на північному, і на південному боці. То може *звідти* розходились радіусом і на європейський континент, і на Азію?.. Мовознавці виділяють у цій мові виразних п'ять діалектів. Це про щось теж може казати...

— А все таки ще безліч загадок у цій геттській абракадабрі, хоч і багато чого розказали глиняні таблички. Не диво, що мій небіж так захопився... Ось ми говорили-говорили, — а так і не дійшли до чогось певного. То як же бути з тотожністю українського слова *геть* і звертанням до коней *г е т т я!* Зовсім як би ці наші коні — самі гетти.

Славко піддав:

— Хіба тільки це? В нашій мові є багато більше таких слів. І всі вони зв'язані з кінською справою, з рухом вперед. *Г а й да*. *Г а т а л а*. *Г а т а л а й*. *Г о п*. *Г е п*. *Г е ц*. *Г у ц*. *Г и ц*. *Г е т ь к а* (коняка). *Г а ч а́* (молоде лоша). *Г а ч і* (штани, одяга верхівця). Подивись у словник! А проте: чи є яка відповідь на наше невторопне питання? Як це так, що наше рідне «геть-геття-гайда», воно ж одночасно й назва тих славетних геттів?

Василь, здається, й має на це відповідь. Ось що він непевно каже:

— Ех, погано знаємо ми археологію! Та останні досліді молодих вчених виявляють, що в той час, як у всіх частинах світу ще й не снилося нікому культивування свійського коня,

то в Середній Подніпрянщині та на Подонні конярство набрало небачених для тієї пори розмірів. Коли то було, питасш? У четвертому тисячолітті до нашої ери, от коли! Науковці навіть мають точну дату, виявлену модерними лабораторними методами дослідження кісток із розкопів... Здається, як не забув, — 4.250 років до нашої ери.

Славко аж стрепенувся:

— Думаєш, шість тисяч років тому до коней, уже приручених, теж зверталися: г е т т я? І так це слівце пішло гуляти по світі?

Василь додає:

— Разом із зображенням верхівця, із символом, конем-сонцем.

Та Славко має свою думку:

— Але ж, якщо ці символи формувалися в четвертому тисячолітті до нашої ери, то населення мало далеко позад себе тотемне мислення! Як це так? Це ж уже енеоліт, на порозі бронзової доби.

Василь знає, що каже. Усміхнувся:

— І все таки в сучасній українській пісні ясно висловлено: «Сивий коник то мій брат!» Цілком тотемічний вислів.

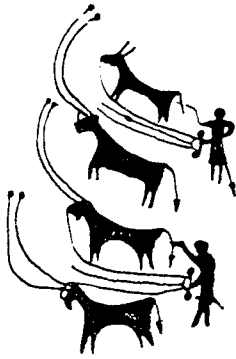
Тоді й Славко згадав:

— А як виглядає гуцульське весілля! Молода іде вінчатися на коні, хоч би то було три кроки від її хати. Як я розумію це? Святість найурочистішої хвилини її життя і святість коня тісно сплетені в її розумінні.

— Отож то! — киває головою Василь. — Таких звичаїв, «із тотемним забарвленням», навіть і в наш час можна назбирати ще багато...

Тут, на жаль, розмова урвалася, бо довелося виходити з автобуса. А вони ж тільки, можна сказати, зачепили скраю...

ВЙО!

Як зав'язалася ця розмова? Може тому, що ці два студенти, Юрій і Яромир, їхали рівною польовою дорогою, і то не на конях, а самокатами. То які тільки думки не приходять тобі в голову на дозвіллі під час літніх вакацій у рідних полях... А як стали «на попас», полягали горілиць, — от тоді й почали клубочитися всі оці думки, неначе білі хмарини в небі.

— Чи бачив ти коли зв'язок між словами шлях, шляхта, швидко, шлея, шлятися, шалатися? — зненацька запитав Юрій, студент інституту археології.

— Та якийсь ніби є... Щось «кінське», «їздове»... Не знаю тільки, при чому тут «шляхта». Як я розумію, то це назва панівної верстви в суспільстві, — відповів майбутній медик, Яромир.

— Так і треба розуміти. Шляхтич — той, що належить до панівної верхівки і той, хто на коні. Неясно? Ага, краще це видно в французькій мові. Там слово шевальє означає і наше «шляхтич», і наше «верхівець».

— Це зрозуміло. Ляшевальце і є «коняка»...

— Ну, от! Шевальє-шляхтич пригнався чвалом на коні, підкорив місцеву безкінну людність. Він хвалько,

х в а л ь к у в а т и й, зарозумілий зверхник над цими замурзаними автохтонами. В цих словах (теж із тим самим коренем) його повна характеристика.

Юрій молів те, що несподівано налетіло в голову. Але Яромир заперечив:

— Знову не бачу зв'язку.

— А як я тобі скажу, що Каспійське море колись мало ще іншу назву — *Х в а л и с ь к е* море, — то ти ще не побачиш зв'язку? Але воно так. «Хвалиське» — це те саме «Шевалійське». *ХВ* замість *ШВ*, дивлючись, як хто вимовляє.

— То при чому тут, все таки, «Каспійське»? — допитується Яромир.

— Бо всі ці варіанти обростають навколо дуже давньої назви коня: а ш в а, а с п а. Скити казали а ш в а, інші — а с п а. Я думав, що ти це знаєш! Тільки в нас це слово загубилося. Як тільки не називаємо: кінь, коняка, кобила, жеребець, лошак, — лишень не ашва, не аспа, не асва.

— Чи загубилося? — здивувався немало Яромир. — Та ти ж сам щойно навів десяток слів, похідних від кореня «ашва». Я тільки не вловив зв'язку між цими трьома: ш е в а л ь є, к а с п і ї, х в а л и с и... «Це в лісі, а те в стрісі...»

— Бачиш... Щодо «шевальє», то й тепер на Кавказі поширене закінчення прізвищ ш в і л і, це значить — «власник коней». А ті племена, що проживали навколо Каспійського моря, так і називалися — к а с п і ї, к а с с и т и. Чому це море звалося ще й Хвалиське? То значить там десь проживали й х в а л и с и чи може х в а л и...

— Стривай! — перебив Яромир. — *Х в а л а і с л а в а* — синоніми. То це ти й слов'ян залічуєш до «коней»?

— Я цього не казав, — знітився на мить Юрій. — То не будемо смикати цього шнурочка думок, — безтурботно додав слідом за цим. — Я не знаю. Поміркуємо про інше. Про Деревку ти напевно вже чув? Про це вже багато писали. Там

ото, в Деревці, й знайшли археологи найдавніше стойбище освоенного коня. Лабораторні дослідження кісток з цього стойбища виявили, що це кістки коней, які жили 4.250 років до нашої ери. Шість тисяч років, це тобі не жарт!

— Де вона, та Деревка?

— На Середній Подніпрянщині. Ця дата — чуєш? 4.250 до нашої ери! — вважається найдавнішою, якщо йдеться про приборкування коней, на всьому глобусі. Вони перші додумалися, як укоськати норовистих тварин і підкорити своїй волі...

— А чи можна дійти, як ці перші приборкувачі коней називали самі себе? — запитав Яромир.

— Я думаю... — помовчав Юрій. — Здогадуюся, що й це можна б'є в'єяснити, якби ми вжили «тотемного ключика», якби на час вийшли з нашого логічного мислення та перейнялися їхнім світовідчуванням. Вони ж відчували себе невіддільними від оточення. Що їли, тим себе і вважали. Давали взаємні жертви. Офірували й офірувалися. Так воно й у мові відбилося. Є в нас вислів: «Спаси, Боже!» Кінь пасеться — він спасає траву. Я їм коня, то спасаю його, він стає мною... Так приблизно думали мешканці Деревки, що залишили кістки, покидьки свого харчу, коней, і таке ім'я мали, як і їхній харч.

— Якщо це так, то зрозуміло, чому всі ці «каспи» мали назву свого тотему, — підхопив думку Яромир.

— От-от! — зрадів Юрко. — Ти на певній дорозі. Як ми почнемо розбирати слова з цим коренем, то їх виявиться дуже багато. Вони витворені з цих первісних *СП, СВ, ШВ* тощо. Це було напевно й мовою людства, як воно ще вчилос'я говорити.

Юрій розбалакався. Він не раз намагався увійти в триб почувань та уявлень давніх людей. Часом це йому вдавалося.

— А недавно оце я читав, що в Східньому Туркестані, на

кордоні з північним Китаєм, знайдено ще одну індоєвропейську мову. Письмена лише, бо жива, на жаль, уже вигасла. Ця мова має збіжності не тільки із слов'янською, а й з литовською, германською, грецькою, геттською, ще якимись. Тому дослідники вважають, що починалась вона... Ті люди, — тохарами їх називають, — почали свою мандрівку з тернів України...

— Може з Деревки? — вставив Яромир.

— Може... Але тоді, як була тільки одна нерозділена мова. Тохарська випала з цієї нерозділеної одности ще в четвертому тисячолітті до нашої ери. Опинились ці тохари десь у Туркестані, не знаю, чого їх туди понесло! То в них є й назва коня. Яка? З в ' я з а н и й. У ю к. Вони приборкували, путали й зв'язували ноги своїм лошатам і кобилицям, так їх і називали. Ні більш, ні менш. Уюк. Дуже прозаїчно.

— Уюк... Справді, жадної асоціації, — погодився Яромир.
— Може тому це слово в нас загубилося?

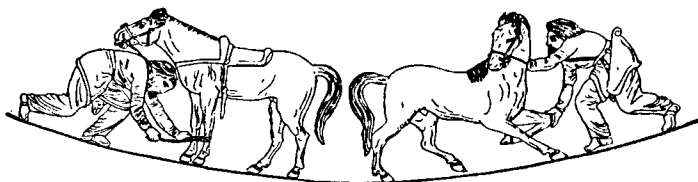
Юрій докірливо подивився на Яромира.

— А як твій дід казав до коней, коли треба було рушати?

— Ну, в й о!

— То це ж те саме! В й о, в ' ю к, у ю к... І подумай тільки! Таке непомітне слівце, а живе вже сім тисяч років! Та й не тільки воно самé. Має воно ще цілий хвіст похідних. Бо що ж таке в ' я з а т и? В ' ю к (пака)? В ' ю ч н а т в а р и н а?

Та на цьому розмова й урвалася. Приятелі посідали на своїх невтомних залізних коней, а тоді, сміючись, гукнули: В Й О! Та й подалися в дальшу путь. Як вітер!

ЩО ТАКЕ «ПОЛЕ»?

Студенти вже з годину їдуть своїми самокатами мовчки серед пшеничних ланів, охоплені якоюсь мрійливою розніженістю. Юрко раптом запитав:

— Що таке п о л е?

— Дивне питання, — озвався Ярко. — Я думаю, — той простір землі, де орють, сіють, жнуть... Сільсько-господарський об'єкт.

— А ще?

— Ну, інакші назви — л а н, н и в а, с т е п.

Юрій цим не задовольняється. Він каже:

— Алеж із жадним із цих слів, — ні з «ланом», ні з «нивою», ні зі «степом», — не в'яжеться ще багато інших слів і значінь.

— Наприклад? — Яромир не розуміє.

— Наприклад, ось у літописі жителі Києва звалися п о л я н и. А чому? Київ же був суцільний ліс, не поле. Чому ж вони — поляни? А до того ж — поляни є не тільки в нашому літописі... Були й інші, є вони навіть і тепер. Ціла країна — П о л о н і я, а її громадяни — п о л я к и. Майже те саме...

Яромир вражений.

— Справді, звучить майже однаково!

— А крім того, — веде далі Юрій, — бентежить мене й

інше скупчення понять навколо цього самого слова. П о л ь о в и й суд. Це значить — військовий. П о л ь н и й гетьман. Це значить — гетьман, вибраний під час війни. П о л к. Це також військова формація. У невійськовому сенсі не вживається. То, на мою думку, п о л е це те місце, де відбувається битва, а не те, де росте пшениця.

Яромир подумав:

— Воно дивно, але може ти маєш рацію. Ось і в українських піснях «козак їде в чисте поле». Не на фізичне поле, а на війну, бо він же козак. Це підтверджує дівчина: «Зостаюся я сама».

Юрко тут пригадає й інші слова, до військової справи причетні: п о л о н, п о л о н е н и й...

— А в літописі є ще й таке слово: о п о л о н і ш а с я. Значить — «набрали багато полонених, бранців».

І в унісон Яромир додає:

— А я пригадав і ще одно: ф е л ь д м а р ш а л. Це ж також полководець, «польний гетьман». Одна тільки заковика: не П, а Ф.

Юрій не бачить тут жадної заковики.

— Це зрозуміло! Німецьке «фельд», — наше «поле». Це тільки ще один доказ, що поняття «поле» — «щось військове», зв'язане з війною і що було воно в мові нерозділених ще на слов'ян і германців праплемен.

Яромир уже розговорився. Ще й інші приклади насуваються йому на думку.

— Я ось ізгадав ще один аргумент на користь твоєї гіпотези. Аджеж навіть у хліборобстві ці слова є. І вони значать: «воєнна справа». Город п о л е т ь с я від бур'янів, а п о л о т т я — це, власне, «війна з бур'янами».

Юрій аж зрадів.

— От, здорово! Якщо так, то підемо далі. Найдавніша людська діяльність, — влови, мисливство, — це теж п о л ю в а н н я себто — п о л е, «війна із звірами»?..

— ... а з того виходить, що поляни, поляки і ті нерозділені праплемена це зовсім не «жителі в полях» чи в «просторі, вільному від лісу», а може якраз навпаки: «лісові звіролови»?

— І названі так за свій войовничий характер?

Приятелі стали на попас і довго мовчали. Юрко, що цю розмову почав, глибоко над чимось задумався.

Нарешті, Яромир не витримав:

— Ну, викладай свою нову гіпотезу... недоварену — дарма! Кажі так, як вона в твоїй голові вариться.

— Бачиш... Щось у мене не виходить... Бачиш, я оце згадав, що це капосне «поле» існувало й у найдавніших нашарованнях мови, було й у скитській. Якраз оце недавно я читав «Нариси з ідеології скито-сарматських племен». І там згадуються скитські легенди про два розгалуження у скитському родоводі. Одне — п а л и (п а р а л а т и) — військова філія скитського суспільства. Палам протиставлені всі загальноскити, об'єднані словом н а ф ч и й н а п...

Юрій глипнув, чи Яромир стежить за його «в'ареною в голові гіпотезою». Яромир слухає напружено.

— Ну, щодо «нап-наф», то зрозуміло, це загальноіндоевропейське слово: н а п а т, н е п о т а, н е п о т и з м. Особливо багато є його в нашій мові: н а в 'є, н е б і ж, н е в і с т к а... і ще більше. У скитів кожне село, н а ф і с, мало свого дідька-опікуна, по-скитському — н а ф а... Це зрозуміло. Але от заковика... Наше «поле» і скитське «пали» («щось військове») подібні. Тільки в нас — через О, а скитське — через А. Уперто не виходить, бісової віри...

— Треба б лінгвіста запитати, як погодити ці А — О, — клопітливо задумався вже й Яромир, бо йому хотілося б, щоб від скитів залишилося щось більше, крім царських прізвищ Сай, Сасенко, Сайкевич... — А стривай! — прояснів раптом він. — Я оце читав книжку «Як і коли виник Київ», то там автор наводить багато переказів про початки Києва, в

тім числі й вірменську легенду. Там і полян згадується, тільки названо їх п а л у н і.

А закінчив свою думку, несподівано для самого себе, Яромир такими словами:

— Знаєш? Я, мабуть, покину медичний факультет і перейду на твою стежку. Дуже ж бо цікаво! За що не зачепись — загадка-кокон, треба розмотувати.

— Гарзд! — філософічно пощипав свій ріденький засів над губою Юрко. — А все таки — що таке п о л е?

«І ЧІЙ МИ ВНУКИ?»

Настрій пронизаний святом. Колядки ллються одна за одною звідкілясь із етеру, щипаючи емоційні струни кожного, хто сидить за столом. А нібижто святочний обід доходить уже до кінця. На зміну соліднішим витворам кулінарного мистецтва вже на столі з'явилися кава й торти. Цілість застільної громади вже покололась на менші осередочки. Тут чуєте (і запишіть!) докладний рецепт оріхового торту й бабки з ромом. А сусідня купка гуторить про злочинство та крадіж авт. Треті завели мову про наркоманів... — Тепер на американських прийняттях («парті») маріхуаною частують гостей навіть відкрито... — Маріхуана? — Та це ж наші коноплі! Ще навіть скити знали цей наркотик. Тільки не курили, а вживали так: конопляне насіння клали на розпечене до жару каміння. Знімалося ароматичне курево, а скити в ньому блаженствували, аж ухикали... — Так наче ви там були? — Ні, прочитав у Геродота...

Хоч ця розмова точиться в одному гурточку, проте там і там бесіди притихли, а останні слова привернули увагу всього товариства. Скориставшись хвилиною тиші, хтось ще й додав:

— Скити? Це ж наші прями предки! Найстаріша нація в світі, автохтони! А ми — їхні нащадки, ми — скити!

Славко не раз уже спостерігав, що на таких товариських

зустрічах, як тільки мова заходить про скитів, конверзація стає загальною. Може тому, що в нью-йоркському Метрополітен-музеї недавно відбувалася виставка скитського мистецтва і немало наших земляків відвідало її та бачило увіч оті золоті пекторалі й вази із скитських могил. Хтозна.

Так і тепер. Почулося вже кілька реплік про скитські моголи, про жорстокі звичаї. Але чому це категоричне й безапеляційне: «Ми — скити! Найстарішою матірньою мовою Європи була скитська»..?

Не маючи великої охоти сперечатися (та й з ким?), Славко тільки запитав:

— А чому це ці золоті амфори й пекторалі такі дуже подібні стилем на грецькі? Може це не скитське мистецтво, а вийшло з грецьких майстерень на замовлення скитських вельмож?

— Це ігнорантський абсурд! — вигукнув той самий голос. — То наші вороги, німці й москалі, вигадали! То ви гадаєте, що скити були такі недотепи, самі не вміли? Хіба ж би вміли греки так вірно передати скитський побут, хіба мали таке досконале знання скитських звичаїв? А отой звіриний стиль, що так химерно відтворює легенди скитів! Це їхній власний, найоригінальніший, неповторний стиль!

— ... такий самий, як і в азійських саків, — докінчив Славко. — Якщо говорити про справжній скитський звіриний стиль, то найчистіший він саме в Азії... Причорноморські вази — «грецький подарунок».

— Дозвольте... Я хоч і не дуже розуміюся, але щось і я скажу, — вступив у розмову ще й третій, з дальшого кінця столу. — Мені здається, що ці скити, які жили на Україні, то вони були купці-окупанти. Вони збирали данину з місцевого населення, — збіжжя, віск, хутра, — цим добром торгували з грецькими колоніями, а за свій товар діставали амфори, вино, дорогоцінні прикраси, пахощі і ті чудесні пекторалі. Це ба-

гатство знайдене тільки в курганах вельмож: царів та аристократії. Прості люди поховані без розкоші...

— Це німці брешуть, бо вони такого не мають... і хотіли б присвоїти. Чув я вже й про «жорстокість». Це все німці вдумали! А за ними й наші вчені поширюють цей обман. Сам Гомер каже, що скити-кобилодоїльці — найсправедливіший нарід у світі!

— А Геродот?

— Геродот — батько брехні, для своєї популярності понаписував усякі нісенітниці про скитів, які тепер подають за правду...

— А на якій це підставі ви кажете, що скити — найстаріша нація в світі? — запитав ще й четвертий, колишній учитель. — Я знаю греку й латину, — там є багато про скитів, але такого я не читав...

— Про це подає халдейський жрець-астролог Беррозус, про початки скитів після потопу, від володаря Скита, що був сином Яфета. А перед тим були царі, що правили по 800 років. Беррозус ці дані зібрав із найстаріших халдейських і скитських книжок.

Тут Славко вже не витримав:

— Беррозус, жрець із четвертого століття до нашої ери, справді був, говорив про допотопну цивілізацію і цю допотопну археологи справді знайшли в Месопотамії: царську могилу із цілим царським двором... Великий шар стерильної глини відділює царське поховання від пізнішого культурного шару... Так, це було дійсно до потопу, десь так у четвертому тисячолітті до Христа. А скити в Україні об'явилися аж через три тисячі років, за доби раннього заліза, на початку першого тисячоліття до Христа.

— Це обман! Я читаю греку й латину в оригіналі. Я вже п'ятнадцять років вивчаю скитів. Скити — автохтони, їхні могили п'ятьтисячолітньої давности, а нам брешуть, що скит-

ським курганам тільки 500 років до Хр. Це московський обман! — запротестував «нащадок першого царя Скита». — Це один чех підсунув нам теорійку про праслов'ян, щоб ніхто ніколи не згадував про скитів...

Тільки Славко не дався, щоб йому перебили. Він веде далі:

— ...перед тим на Україні були інші культури, давнішої доби, наприклад, трипільська...

— Е, якісь там круцики на горнятках! — зневажливо махнув рукою твердий «нащадок найдавнішої в світі нації». — Скити це фактично ті самі трипільці, а Трипільля це тільки місцевий прояв скитської народньої культури.

«Ой, горе та біда з такими „скитознавцями”, — подумав Славко. — Розтолкуй йому, що це різні часи, розділені багатьма тисячоліттями».

А «скитолуб» не може нахвалитися:

— Скитських скарбів ніхто ще не перевершив. Це найкращі мистецькі скарби, їм дивується цілий світ, усякий цивілізований нарід може позаздрити таким предкам. І це незаперечний факт, що скарби ці знайдені на Україні. Тільки чортова Москва присвоює все це собі.

— Ну, добре, трипільську культуру корова язиком злизала, ну, гаразд! Але ж після трипільських «круциків» були ще й інші славетні доби, наприклад, надзвичайно багатогранна доба бронзи, то, знову ж, між цими культурами й скитською лежить відстань яких тисяча років... — почав був Славко, як йому перебили.

— А чим це ви так дуже хвалитесь? — встряв у розмову ще один. — Я також був на виставці в Метрополітен-музеї, бачив ті бляшки, оте загризання одної тварини другою. Це й є їхнє мистецтво? На іншій бляшці бачу чоловіка, що несе в руці відрізану голову... Еге, не розкауйте мені, знаю... Жаден скит не вважався воїном, як не міг похвалитися цареві відрізаною головою вбитого ворога. Ці скальпи скити навішували

на шию коня, як намисто.

— Та наклеп німців, — заперечив «нащадок Скита». — Фальш, обман!

— Та й німці, чи їхні предки, не кращі були, — своє торочить цей новий опонент. — Грецькі, чи навіть пізніші римські історики, самі бачили в першому столітті нашої ери у германських селах на кілках парканів насажені людські голови. Така «прикраса» оселі. Що більше голів, то естетичніше. То чому дивуватися скитам?

— Справді, чому дивуватися скитам? — додав Скитолуб і вдячно подивився в той бік.

Але новий опонент ще не закінчив.

— От тут була мова про скитське золото. Де вони те золото брали? І то — багато. Щоб поховати царицю, на її урочисті шати потрібно було нашити чотириста золотих бляшок... А в цю хвилину мені прийшла в голову думка: чому б нашим жінкам, хоч би й секції дружин лікарів, не влаштувати виставку одягу скитянок? На підставі археологічних знахідок...

— Зробимо! — підхопила ідею Лада, мати одного з лікарів.

— Ви мені перебиваєте, — скривився до неї критикант. — А одночасно щось із тими скитами не гаразд. От хтось тут казав, що то були купці-вельможі, торгували. Другий говорив щось про скитські книги. А вони ж не мали письма. Що то за купці без письма? І про які це скитські книги мова?

Так із двох дискусантів, що криво-косо вирішували проблему, яку вже сто років розв'язують розумніші, та й досі не можуть дійти згоди — були ці голосні бундючні скити нашими предками, чи ні? — так із двох бесідників зробилося чотири. Славко, що спровокував цю «дискусію», хоче примирити їх усіх.

— От ви всіх скидаєте в одну купу гамузом. І тих, що

сиділи споконвіку на нашій землі, і тих, що примандрували зі сходу, може й самі того не хотячи. Може там, де вони кочували, почав висихати ґрунт, зникали річки, не було де випасати скотину... Мимоволі посувалися далі й далі і так докотилися до Північної Причорноморщини.

— Але вони вважали себе царями, а всіх інших — своїми рабами, — поспішив пояснити Скитолоб.

— Еге, с а і. Це на їхньому діалекті значить «царі», — спокійно погодився Славко. — І що вони дійсно проживали на Україні та й так називалися — факт незаперечний: вони позалишали в Україні нащадків із цими прізвищами. Оцих усіх Саїв, Саєнків, Сайкевичів, Сайків, Сайчуків... Це ж усі вони — «царевичі», нащадки примандрованого з глибин Азії племені с а і в.

— А в нашій школі вчиться один хлопець на прізвище Шкуть, — вліз у розмову ладин внучок, Юрасик. Ніхто не помітив, що він — тут.

— А ти чого? Марш у ту кімнату, до дітей! — показала очима Лада.

Тільки хтось заступився:

— Він має рацію. Шкуть-Скит — те саме. Родовите прізвище...

— От, а ви кажете! — тріумфально вигукнув Скитолоб. — Це були найславетніші, найдавніші! Хто там знає про якихось орачів-хліборобів, що споконвіку порпалися в землі? А от про скитів увесь світ знає і навіть у школі дітлахів про це вчать. *Всі* знають, хто не ризикує прославитися аналь-фаетом. Це наші предки! Тільки і тільки скити є нашими безпосередніми і самотніми предками — і ніхто інший! — майже продеклямував він.

— Ні, я таки не згоден! — підніс голос гість, що весь час мовчав. — Що весь світ знає і що багатьох, навіть не скитів, ще довго називали скитами (от, шведів) — це так. Але через

необізнаність. Адже дослідники й досі ламають голову, — хто скити? Звідки взялися? Де поділися? Яка їхня мова?

— О, я знаю! Іранська! У підручниках є! — знову вліз у розмову дорослих Юрасик, а бабуся Лада на нього сибірно подивилася.

— А ось є такі, що думають інакше... — пояснив Юрасикові Славко. — До іранської вона зближена так само, як до сусідньої тракійської (де тепер Румунія). Та й до балтських (литовської й латиської). Можливо, це ще одна з індоєвропейських мов, посередині між іранською, тракійською, балтськими — до всіх них упритул, з ними споріднена...

— Між іншим, якась незатишна, — вставив учитель. — Що це за імена? Ідантірс, Аріяпітес, Палак, Сколопіт... А, бодай йому! Все таке якесь чуже!

— А Мазепа? — знову хтось ізбоку вставив. — Чисто іранське слово, подивіться в словник. Але й наше. Всі знають, хто Мазепа. Українець.

— І здавалося, що Північна Чорноморщина це й був епіцентр скитів, — веде далі Славко. — А от найновіші досліді відкривають, що ці самі споріднені племена, саки, жили не тільки на Україні, а у всій Середній Азії, у Казахстані, у віддаленому західному Сибіру. Там у Туві відкрито величезну гробницю, Аржан, — проти неї наші причорноморські кургани виглядають мініатюрними. Це — велетенське коло (120 метрів) із 70-ма зрубами, в радіусному розташуванні. У центрі поховані владика і його жона, а навколо центральної камери в цій же могилі поховано 15 осіб почету. Понад 150 верхових коней. На тризні було з'їдено триста особин коней. Дослідники навіть задумуються, чи справді вважати європейських скитів центром скитського світу. Виглядає, що причорноморські скити, власне, — околиця великопростірною скитського світу, що розлігся від Чорного моря до Байкалу...

— Ей, що це ви таке розкажете? — заперечив господар

дому, що досі тільки прислухався. — То це ви проповідуете великодержавну підоснову московської імперії? Україна, вся Середня Азія, Байкал...

— Хто? Я? — подивився Славко у той бік столу.

— Не хочу такого слухати! — обурився ще один гість.

— «Да, скіфи ми с раскосими глазами!» — пробубонів ще й Скитолуб. — І брехня! Ніякі ми не «розкосі!» Подивіться на їх портрети: русяві, гарні, високі... А ви щось таке торочите! Наче це була перша московська імперія! Ганьба!

І гості вже почали вставати з-за столу, засовалися стільці.

Ой, горе та біда з такими скитознавцями! Ще будуть бити! Хоч тікай! Агій!

Але, замість тікати, Славко високо підніс руку. — Ша! Заспокойтеся! Таж скити ніколи не заходили північніше природних меж України! Схаменіться! Найдальші в північний бік кургани — на Вороніжчині. Семибратні. Вже північніше скитів нема.

Щоб внести ясність у цю завзятушу дискусію, яка малощо не скінчилася сваркою, найстарша тут, Лада-господиня, почала підспівувати коляду. Їй підтягають. От уже й хор створився. Але якось уже так виходить, що розмова знову зсунулася на скитів.

— Чи скити вміли колядувати? — запитав Славка Юрасик.

— Хтозна. У десятому столітті мандрівник по Середній Азії зустрічав аорсів-роксолян, із сарматського племені, то вони святкували «календас», новогodne свято. Новий рік, значить. Але чи колядували?

— Коляда — запозичене з латині, — безапеляційно прорік латиніст.

І мало не почалася нова сварка.

— Хто вам це сказав? — обурено вигукнув Славко. Тут уже його допекло. — Це — найдавніше слово, з часів льодовика, із словника нерозкришеної на діалекти прамови. Воно є

у всіх народів, що з того масиву вийшли і розійшлися по світі, а ніяке не запозичення! Це — заклик, магічне слово. І в латині, і в греків, і в нас. Ну, і в англійській мові чуємо це саме «кол».

— Звідкіля ви це знаєте? — іронічно запитав латиніст.

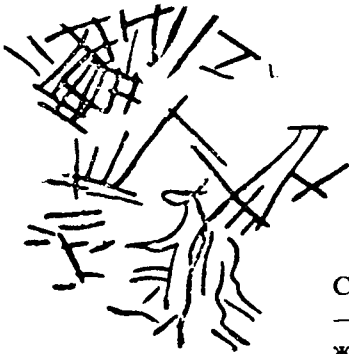
— Гаразд! Візьмімо з іншого боку. Ці коляди, заклики до сонця, щоб не скотилось зовсім у темряву, співали ще тисячі й тисячі років до скитів. Ще співали їх мисливці за оленями, а потім і пастухи стад, отар, черід і табунів. То й скити не виняток.

— А я собі думаю... — обізвалась та сусідка, що сиділа ближче до Лади та все мовчала, тільки слухала. — Я собі думаю: чому це так? От як уже наближається Різдво, Новий рік, то в мене у голові починається концерт колядок. Одна колядка за другою, — що воно таке? Тепер розумію! Всі — і мисливці за оленями, і скити, і ще якісь — обзиваються. Їхні гени...

— Ну, то заспіваймо, як так! Якоїсь дуже старовинної, що витримала іспит багатьох епох...

*Ой, рано-рано
Кури запіли!
Добрий вечір,
Щедрий вечір,
Добрим людям на здоров'я...*

СЛАВУТА

Славко надпив келішок і додав:
— Невже минув цілий рік? Це ж наче вчора ми обговорювали твоє ім'я і виявилось, що ти — Волос-Аполлон... А тепер, дивись, ми вже знову зустрічаємо... Де той рік дівся? Час летить...

Василь підніс келішок, подивився крізь прозорий рожевий плин на світло і з нього вичитав:

— Торік ми до ниточки розібрали моє ім'я. Тепер берімся до твого. Як ти, властиво, звешся? С в я т о с л а в? Це ж крадене ім'я!

І при цьому Василь надувся, як плястикова куля, та прибрав прокурорської грізної пози.

— Кажі, де вкрав?

Славко вперед допив свій келішок, а тоді тріпнув заперечливо головою. Не вкрав!

А Василь торочить своєї:

— Е, то тільки князі так себе називали. Серед простолюття такого імени не подибувалось. Це тепер воно стало модне... Таки крадіж!

Жарт жартом, але Славко на такий закид у першу хвилину не знає, що відповісти. Розкинув думку туди-сюди... С л а в а? С л о в о? Десь тут близько розгадка, але як її вхо-

пити? І Славко бовкнув навмання, ще й сам не знаючи, що казатиме далі:

— Моєму імені сім тисяч років! І народилось воно в серці України, на Дніпрі!

— Ой, не морочи мені голови, — аж розсердився Василь і з дзенькотом поставив порожнього келишка на стіл. — Чи ти вже перехнябився на бік тих псевдонаукових пустомель із їхніми сміхотворними фантазіями, позбавленими усякого глузду? Тих, що виводять усі досягнення людства з України? Як послухати цих байкарів, то й шумерську цивілізацію створили... трипільці. Чомусь потягло їх до Тигру-Евфрату ошчасливлювати людство і творити високу цивілізацію... І тому подібні нісенітниці. Тоді, як Шумер досягнув високої цивілізації, з письмом, на Україні може було ще море, а може такі дунаї, що не було де жити, хібащо, на острівцях...

Славко звузив зіниці і дивився десь у далеке щось. Сказав:

— Ні, тоді на просторах Північної Чорноморщини від Дунаю до Каспію буяли трави повище голови, а поміж ними бродили табуни й косяки диких швидких коней, а подекуди — і нечисленні людські групи. Люди вчилися освоювати цих вітрогонних лякливих тварин, — коськати, путати, на них їздити, а навіть охороняти від вовків. Це ж і харчі... От вони й дали нам наше ім'я...

— Ти або бездарно жартуєш, або здурів! — обурився Василь. — Ми говоримо про с л а в і в, а ти мелеш про якихось коней.

— Не читаєш новинок із археології, — дивлючись убік, незрушено процідив Славко і запишався, як засватана дівчина.

— Саме яких?

— А ось недавно на середній течії Дніпра у місцевості, що тепер називається Дерейвка, дослідники відкрили стоябище і могильник неолітичних часів. І там же — величезну кількість тваринних кісток, переважно кінських. А також — ритуальне

поховання кінської голови. Це тобі неабищо, а факт, зафіксований у лабораторіях. І встановлено дату за радіовуглецевою методою. Точно: перша половина четвертого тисячоліття до нашої ери.

— Це все?

— Ні, ще не все. Понад Дніпром не один цей могильник розкритий, є їх більше. Маріупільський, Вовнізький, Василівський... Вже досліджуються черепи тодішніх людей, вже відомо, які вони були на вигляд. Це — високі люди з масивними й дебелими костями, з широким лицем і високим чолом та видатним носом. Це — нащадки давньої кроманьйонської європейської раси...

— Про це я десь читав, тільки не пов'язував досі, — пошкрябав потилицю Василь. — Так ніби?.. У мезолітичні часи вже в 10-8-му тисячолітті у зв'язку з висиханням Африки й відступом льодовика в Європі африканське населення посунуло у Європу, витискаючи попередню людність, нащадків кроманьйонів. Старе населення відступало все далі на схід... Читав, читав... Але при чому тут?..

— Ой, дай же мені договорити! — кипить Славко, переповнений думками, що набігали одна за одною, тільки встигай... — Отже ці, що опинилися на Подніпров'ї, на островах та острівцях, — вже не мали куди далі сунутися. Зі сходу Середземноморщини також сунулися північно якісь племена. І так тут, у цім обширі, зустрілися два різні расові типи, що й відбито в могильниках.

Василь, що досі був настроений пожартувати і «приперти» свого друга нерозв'язними питаннями «до стіни», також втягнувся у відтворення ситуації на Україні в 10-8-7-му тисячоліттях на Дніпрі та в Північній Чорноморщині, із рухами населення, яке полишало свої некрополі, та із змінами краєвиду. Все це тепер описують археологи, хоч як сухо та скупо. Справді, неолітичні черепи, що їх витягли науковці із сейфів

землі, — масивні, дебели, з широкими лицами, виразними рисами, носаті...

— Але там же, в тих самих могильниках, — додає Славко, — є й інші. Вони дрібної статури, делікатні, вузьконосі, тонколиці, вузькоголові... Представники так званої середземноморської раси. А ще треті — із східної Середземноморщини, із Передньої та Малої Азії, Закавказзя... Ці також тонкокісті, невисокі люди, з дуже високим, вузьким обличчям, ніс орлиний, довгий, лоб стесаний, похилий...

— Ще й треті?..

— Так! І все це кістяки та черепи з Надпоріжжя. Василівський, Маріупільський, Вовнізький, Ігрень, Виноградний некрополі... Вважають, що ці некрополі засвідчують процес асиміляції цих трьох рас і поступового зменшення масивності... «Потоншення» основного, європеїдного типу... Я не знаю, чи можна називати їх нашими предками. Але вони знайдені на Україні, в самому її серці, на середньому Дніпрі, на островах біля порогів...

— Але при чому тут, все таки, слави і коні? — слухає все це Василь.

— Ось почекай, дай мені договорити! Тут нам доведеться знову згадати про Дерев'ку. Це неолітичне стоябище мало чітко виявлений скотарський характер, конярський. Конярство набрало в цих племен небачених досі розмірів, як показує облік кісток свійського коня вже в середині четвертого тисячоліття на Подніпров'ї та на Донщині, Приозівщині. Оце з цієї першої половини четвертого тисячоліття й походить череп ритуального коня.

— Як цих «дереївців» називають археологи? — перебиває знов Василь.

— Покищо, назвали «середньостогівці», бо найперше таку культуру відкрито на порожистому острові Середній Стіг (так він виглядає). А інші дослідники віддають перевагу назві

«стародавньоамники». (Ото, яка неоковирна назва, але що поробиш? Так їх назвали археологи за те, що вони ховали мерців у ямах, скорчених.) Вони — сучасники трипільців... Отже, ці «середньостогівці-давньоамні» — вже майстри-верхівці. Вони — господарі широких прерій від Дунаю аж до Каспію. Але їм стає вже тісно, вони й розтискаються, розширюються. Говорять вони однією мовою, з варіантами. Але, одночасно з поширенням, вони втрачають єдину мову, а набувають відокремленості у змішуванні з аборигенами. Ті, що доходять до Каспію (кассити, каспії), вже не розуміють тих, що поширюються на захід (пракельти), чи тих, що опинилися в Малій Азії (майбутні гетти). Ті, що рухалися на схід, північніше — вони мали свою долю... але нас це тепер не має цікавити. Більше цікавлять мене ті, що змішалися у своєму русі на захід із мешканцями над Дніпром, Бугом, Дністром, себто трипільцями. Та що з того вийшло. Іншими словами, — цікавить мене, що зосталося в центрі цього багатотисячолітнього процесу.

— Гаразд! — підсумував Василь. — Картина намальована грубо, по-аматорському, але досить вірно. А все таки, де тут слави, а де коні?

Славко не поспішає.

— Не думай, що я сам не шукав походження свого імени. І тут у пригоді мені стало ще одне наше слово: х в а л а. Хіба це не те саме, що с л а в а?

— Треба признати, що так. І далі?..

— Каспійське море звалося колись ще Х в а л и с ь к е море. А чому Хвалиське? Бо там поруч із племенами каспійми, касситами (все це варіанти поширеної назви коня: а с п и, а ш в и, а с в и) проживали ще й інші конярі, х в а л и с и. А в нас х в а л а і с л а в а — синоніми, тільки переставлені склади в процесі широкого поширення й обточування цих слів. Отжеж, слава Богу і хвалити Бога, я таки

довів тобі, що слави це назва коней! — закінчив свою «розвідку» Славко.

Василь щораз більше розкривав очі та поривався перебити. Нарешті, спромігся:

— Воно може й дотепне, оце твоє побудовання. Але непереконливе. Виходить, це якийсь культ коня?

— А так! Ще можна додати й третій синонім до компанії «Хвала-слава»: ш а н а. Довго обтиралося й вишліфовувалося це слово, аж поки випало *В* і стало воно добре відомим нам словом «шана». Також слово позитивного значення, найвищого рівня, з одного куща, як і належить святості, культові коня.

— Гарно ти все це обдумав, — похвалив Василь. — Але є ще таке, на що ти, либонь, не даси відповіді. Ось скити також називали коня а с п а, а с ф а, але їхнє ім'я значить не «коні», а «олені» — с а г, с а к а. Їх звали ще «саклаб». А ще десь узялися с к л а в і н и... Що ти на це скажеш?

— Тут нема жадної заковики. Це — різні епохи, роз'єднані тисячоліттями. Мезолітичні мисливці, що йшли за стадами оленів на північ у час потепління в Європі, — це ж час генген старіший за епоху освоєння коня. Слова «саг», «сак», «скот» вже тоді ошліфовувалися, вже тоді виливалися в назви народів. Ось у центрі Європи є с а к с и, С а к с о н і я, другі ж с а к и опинилися в Середній Азії. Відомі? Відомі. Або й с к о т. Скотланд, Шкотія, Шотляндія — вибирай! Поет Лермонтов, якого я дуже люблю, не такий нам і чужий. Його бабуня була шотляндка. Як бачиш, скрізь визирають вершки айсберга, — суцільного шару тотемного мислення наших предків.

Василь уже, взагалі, почав мало що розуміти:

— Голова обертом! Як же це в нас с л а в а зробилась національним іменем? «Склявіни», «слави»... А ще була якась

країна С л а в і я. Ні, без півлітра не розбереш! — вже махнув рукою Василь.

Та Славко або вже все обдумав, або вклалось усе акуратно в його підсвідомості, бо він і на це має відповідь.

— Думаю, — було так: наші войовничі предки ішли в бій із бойовим закликком свого святого (тотема), кричали: С Л А - В А! С Л А В А! Так вони й стали називатися С л а в а м и. А тут ще близьке слово С Л О В О, що само по собі — магія, святощі. Словом (думали наші предки) можна лікувати, насилати хворобу й відбирати, закликати сонце... С л о в о — це могутня магія... Не випадково це і назва нашого народу.

Славко витримав велику павзу.

— Тут щось неясне. Є така теорія, що назва народу, назва місцевости і назва святого (тотему) — однакові. Де ж вона була, та країна Славія? Чому нічого невідомо про таку богиню, Славу?

— Ото! — тут уже здивувався Василь. — Як, — де? А та, що в «Слові о полку Ігоревім...» Зветься С л а в у т о ю. Таж Дніпро! Назва ця, (ми вже про це колись говорили) була іменем богині-ріки.

Славко аж нестямився:

— О! А я до цього й не додумався!

Василь дуже задоволений. Таки «припер до стіни» приятеля. Він ще й додав:

— А головне — це слово й далі дає парості. Люди несвідомо для себе, але за законом мовлення, що сидить глибоко в них, мають нове слово: п р о с л а в а. Перекладу чи пояснення не треба. А друге слово ще новіше: замість вживати чуже слово «гимн», витворили за законом нашої мови с л а в е н ь.

— Логічно!

Аж тепер друзі помітили, що вони дискутують, — а келішки сухі! Е, так не йде!

— Цим разом вип'ємо за Святого Слава, — наливає чарочки Василь. — З Новим роком!

БУГ, БОГ, БІГ, БОЖ... БУЗ

Богдан і Теодор не тільки друзі. Вони й ім'я мають однакове. «Теодор» — лише грецький варіант слов'янського імені «Богдан». І зацікавлення їхні схожі. От тільки... Теодор має здебільшого скептичну вдачу, нічого не приймає на віру, а Богдан запальний. Часто гиркаються. Жартома.

Сьогодні, повертаючись із позаміського пляжу, вирішили не чекати автобуса, що доведе до підземки, а краще навпрошки прогулятися півгодини полем, серед пахучих трав і зілля... Це ж так рідко в багатомільйоновому місті трапляється ілюзія, начебто не в Нью-Йорку живеш, а серед нерушеної дичавини. І навіть серед рідної... Та ні! От це вже то не вдасться!

Ні, не вдасться! Серед рідних ланів Богдан відчував навколо себе невидних предків, що жили колись і ніколи не покидали цієї землі. Вони, ці наче душі, — опора, доброзичлива охорона. Твоє рідне. А тут? О, тут наче й відчуваєш щось подібне, — та воно вороже, може теж душі попередніх проживальників, якихось алгонкінів і оджибвеїв. Вони негостинні, з усіх боків нахмурено дивляться на тебе із запитом у очах: «А ти чого тут, заблудо, хочеш? Топчеш священне наше». Почуття таке, що от-от хтось нападе несподівано, що тут за плечима стоїть ворог...

Оця різниця «своїх і чужих душ» була, мабуть, і невичерпним джерелом їхньої дружби. Потреба живого зв'язку з рідною землею, якщо не під ногами, то думкою — живила всі їхні розмови, суперечки, винесене з дитинства і читане, роздуми про шляхи, не лише про минуле, а й про майбутнє...

Цим разом, вже далеко відійшовши в поля, знайшли друзі за що посперечатися: за саме Богданове ім'я, за слово Б О Г. Теодор сказав, навіть притишеним голосом:

— Якби почули нас церковники, то вже тільки за те, що це слово обмірковується, — звідки походить, та чому, та що, — назвали б нас атеїстами й вигнали б із церкви. А ще якби почули, що воно тотемного походження, із скотарського лексикону, то прокляли б. Це в них зветься «образом релігійних почуттів».

Теодор це знає із своєї власної практики. Трапилося йому перекласти один нарис із книжки С. Крамера «Історія починається в Шумері», про те, як зловредні писарі перекрутили в Біблії ім'я Еви, з «богині ребра», що власне й є Ева, зробили «жінку з Адамового ребра». Явну нісенітницю! І пішло так гуляти три тисячі років... Теодор переклав, послав до газети, а звідти саме так відповіли.

Богдан же каже:

— Але я про це слово хочу сказати щось із іншого боку. Я прийшов до думки, що басейн річки Буг то й був осередок, зародок, де вперше народилося це слово. Або інакше: там жили скотарські племена, що називали себе богами, так само, як і їхню рогатизну. Вони там виробили це звукосполучення *БГ* і стало воно основою назов тварин, птахів, рослин і божеств.

— То це треба опрацювати цілу монографію, — трохи в'їдливо підкинув Теодор.

— Покищо, обійдемося, — в тон йому відтяв Богдан. — Я згадаю тільки прізвища, що ними рясніє український терен:

Божок, Божко, Богун, Багалій, Багазій, Божедай, Боженко, Буцєрога, Буцманюк... Деякі. А як почнемо згадувати назви місцевостей... Там і Багва, і Буки, і Бузівка... Та й хоч би оця різноманітність самої назви ріки: Б у г, — а місцеве населення вимовляє Б і г і Б о г...

Теодор і тут підкинув, щоб вибити із сідла приятеля:

— А до речі, Геродот цю річку називає не Буг, а Гіпаніс. І як ти мені це поясниш?

— Сам Геродот пояснив, я не потребує, — не збився із своїх візій Богдан. — Він ще сказав, що ця ріка бере початок у озері, навколо якого пасуться дикі білі коні. Гіппо. Це озеро й річку, що з неї витікає, тому й звать «мати кінської ріки»... Зверни увагу: д и к і б і л і к о н і. Ця назва відслонює ще якісь шари, глибші за скитські часи. Озеро й ріка — м а т и. Батька ще не видно. Значить — часи глибоко матриархальні, коли весь рід зветься по материнській лінії. Коні там пасуться д и к і, значить, ще неприручені. Вони — б і л і, значить — само божество, сонце. Гіппо-кінь — сонце.

— Поетично, — сказав тільки Теодор.

— А ще поетичніше друге слово, — Екзампей. Там, на середній течії Гіпанісу була священна місцевість, що звалася Е к з а м п е й. Гарне словечко, що й казати, але якесь чуже, незрозуміле. Геродот пояснює, що значить воно «Святі шляхи» і що це був центр релігійного життя усієї Скитії, для всього скитського народу. Раз на рік там відбувалися всенародні величаві учти, процесії, зустрічі... То треба так розуміти, що це було свято й місцевого населення, закорінене в віках, коли ще кочових орд не було, не простягали вони над країною свою владушу руку... Може кочові скити мусіли миритися із споконвічними звичаями та віруваннями, а навіть і самі пристали...

Теодор це місце в Геродота пам'ятає. Він додає:

— Я знаю, ти хочеш сказати, що дослідники припускають — і назва «Буг» походить із священності ріки. Тут — сам Бог, тут — центр життя всього цього народу... щось отаке. Е-е-е, все це вилами по воді писане!

— Але ж дослідники йдуть далі, — уперто провадить свою фантазію Богдан. — Тому що цей святий Екзампей не тільки скитів-кочовиків, а й місцевого населення, він закорінений ще в глибшій старожитності, у нерозділеній ще єдності «ікснароду». А я копаю ще глибше, зрозумій мене. Це ж тут, у басейні Бугу, понад тисячу років *перед* скитами-кочовиками і *до* навали сокирників-стародавньоамників процвітали трипільські хліборобські племена, а вони також шанували дворогів, рогатизну. Згадай-но тільки оті букранії, священні роги на їхньому посуді. То може цей найглибший шар, коріння, — це хліборобське населення, що ми тепер умовно називаємо «Трипіллям», може воно й було автором такої назви? *БГ...* *БОГ...* І далі віялом пішло розвиватися в назви тварин, птахів, рослин, людських родів, предків — і так дійшло до назви найвищого божества. У слов'ян іншої назви, як *Б О Г*, нема.

Теодор уважно слухає і щось своє метикує.

— Ти мені нав'яз ще одну, побічну, аналогію. Т'адже трипільці мали не тільки культ великої рогатої худоби, а й культ змії. На їхніх горщиках досить багато є цієї змії. А в легенді й про це сказано: мати скитського народу, півзмія-півжінка, — це ж ясно! — місцева представниця зміїного культу. Вона — господиня цього краю. А батько — кочовий прибузда, чужинець, пастух. З'явився — і зник. А мати-автохтон сидить на місці, з усіма своїми давніми «забобонами»... Але вибач, перебив тобі розвивати твою геніяльну теорію...

Ой, цей Теодор! Не втримається, щоб не пустити насмішкувату кольку!

Богдан колючки не помітив. Щось у його «теорії» не виходило і він думав уголос:

— Та й от цікавить мене один незаперечний факт. Це: БОГ — тільки в слов'ян. Далі на захід це слово не пішло. Там панує ДЮ. Ні, є воно й там, але в негативному сенсі. «Трясовина», «болото», «багно»... Що це таке? Чи зустрічав ти в науковій літературі пояснення цьому?

— Ну, чого ж?.. — не погодився Теодор. — А в англійській мові є «биг» («великий»), «біф» («воловина»), «бос» («головний»). Воно тільки раніше пішло в підоснову... — вставив Теодор. — Вибач, перебив...

— На сході ж розійшлося широким віялом. У персів-іранів — «бага», так само «бог». У індусів увійшло як частина складу, майже в кожному слові чути це *БГ*. От і в греків на півдні також цього звуку є подостатком у різних варіаціях: «Боспор», «базиліка», «базилевс»...

— Майже, як Бож, — не витерпів Теодор. — Ой, вибач...

Теодор уже включився в цю їхню давню інтелектуальну гру. Бо в цьому пункті вони обоє непохитно стоять на ґрунті певності, що вся наша мова пронизана тотемічними елементами, з тотемічної філософії росте, в кожному слові можна виявити тотемний корінь...

— О, справді, я й забув про князя Божа! — аж підскочив Богдан. — Це ім'я не тільки тотемного забарвлення, але воно й історичне. В четвертому столітті його із синами та сімдесятьма старшинами готський воевода Вінитар наказав повісити. Так, цю страшну подію історія запам'ятала. А тільки невідомо, де це скоїлося. Археологи й досі не знайшли. Не дуже давно й діялося. А це ж був немалий антський союз: сімдесят старшин, сімдесят окремих родів, а може й племен...

Аж після довгої павзи Богдан вигукнув:

— Я знаю! Сімдесят окремих племен могли в тій місцевості висипати проти ворога вали. І я, малим хлопчиною, не раз через ті вали їздив, і звалися вони Трояни. Потрійні.

— Як? — вражено вигукнув Теодор. — Ти ніколи нічого про це мені не казав!

— Бо я тільки тепер оце зв'язав! — розпромінений, сяючи очима, відповів Богдан. — То як їхати до діда на хутір, треба було через ці Трояни. Спочатку виїхати на високий вал, потім з'їхати у бакай, знов виїхати високо, тоді вниз, тоді нагору. Хто не знав тоді, що це Трояни? Всі знали. Але пояснити, що то воно за Трояни, ніхто не вмів. А то ж були оборонні вали, що в четвертому столітті викопали сімдесят антських племен у війні з готами... гуннами... обрами...

— Що за фантазії? — аж розсердився Теодор. — Чому саме там?

— Не фантазії, а цілком логічний зв'язок. Далі за валами, як їхати на Гумань, є величезне село, зветься БУЗІВКА. Так от про цю Бузівку зберігся переказ (записаний у 1851-му році й видрукований у книжці «Общество истории и древностей России», якось так), що оця сама Бузівка та була колись БАГАТОЛЮДНЕ Й ВЕЛИКЕ МІСТО БУЗ. Я зв'язую перекази і факти, та й бачу, що цей Буз-місто і був столиця князя Божа. А може й народу, який також звався Бож. А оці наші Божки-прізвища — нащадки.

В Богданові забреніла дуже тонка, дуже інтимна струнка. Він тільки сказав:

— Ех, якби я знав, малий тоді хлопчина, що їду до діда на хутір через такі історичні вали... і що там таке діялося...

Уже доходили до кінцевої станції підземки.

— Та ще коли поглянути на мапу... — почав був Теодор, але раптом вигукнув: — А це що? Коли ти встиг?

Справді, Богдан і сам не помітив, як і коли нарвав цілий оберемок жовтих пахучих квітів.

— Викинь! — скомандував Теодор. — Це ж те зілля, що від нього починається сінна пропасниця, «гей фівер»!

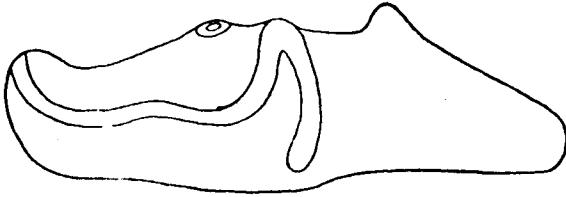
Богданова рука так і впала, квіти посипались на землю.

— Та я не раз уже... То ж то у вагоні пасажири з жахом дивилися на мої букети та старалися відсунутися щонайдалі...

І решту букета, що ще якось трималася, Богдан пожбурнув далеко від себе. — Ну й ну! Це напевно в цих квітах душі тих алгонкінів і оджибвеїв. Як має право таке гарне боже зілля отруювати? В наших полях такого не водиться!

Вже на самому порозі перед сходами до підземки Теодор згадав, що він не закінчив свого речення.

— Та й як поглянеш на мапу, то ці твої Трояни, ця твоя Бузівка, колись столиця князя Божа місто БУЗ. — у самому центрі України!

ПЕРУН І СОКИРКА ПІД ЛАВКОЮ

У Юрася з бабусею Ладією нерозривна дружба. А знаєте, відколи? Як не взяли Юрасика в туристичну групу, що їхала на Україну. Юрасика, правда, не прийняли тому, що ще не доріс, але ось другого хлопця, студента, тільки тому, що не вмів говорити українською мовою. Умова тієї групи була така: на Україні всі члени групи говорять лишень українською і ні слова — англійською.

То Юрасик уже тепер, поки доросте, в палкому чеканні, українську мову вдосконалює якомога. А де ж ти так навчишся, як не від бабусі Лади? Тому часто можна побачити Юрасика на концертах чи виставах із бабусею. Коли тато й мама виїжджають разом, то знову ж є бабуся, що на неї можна залишити Юрасика. Тому й дружба, тому й цікаві розмови. Ось одна з них. Либонь, верталися з музею, з виставки скитського мистецтва.

— Як я була малою...

От це то ніяк не вміщається в Юрасиковій голові! Як це могла бути бабуся малою?

— ... Малою я була неслухняна... — «Піди-но, Ладусю,

принеси мені картоплі...» — «А я не знаю, де!» — огинаюся. — «Піди, піди, не лінуйся», — просить мама. — «Як же не знаєш? Сокирка під лавкою...» — Це значить, що картопля теж на тому самому місці, як завжди...

— А при чому тут сокира? — запитує Юрасик.

— В кожній хаті має конче лежати під лавкою сокира. Такий наш давній звичай. Вважалося, що ця сокира охороняє хату й родину від усякого лиха, від хвороби, пожежі, неврожаю... Це — знак Перуна, той із сокирою не розлучався. Там, де сокира, — значить, є й Перун.

А хто це такий Перун, то бабуся Лада тут же й пояснила.

— Ото як періщить дощ чи перерізують небо блискавиці, б'ють громи, то це значить, що по небі їздить такий величезний чоловік на баских рудих конях, із камінною сокирою-блискавицею, пр-прр-пррр...

— Це ти, бабуся, казку розказуєш? — здивовано запитує Юрасик, бо він же ж не малія якесь.

— Ні, так колись думали люди. Як грімало, то казали: «О, вже Перун їздить по небі»... А сокира це знак Перунів. Символ. Він сам — у вигляді сокири. Це значить: як шануєш сокиру, шануєш самого Перуна.

— То як же це такий величезний чоловік міг улізти в сокиру, а хоч би навіть у хату? — резонно допитується Юрасик.

Лада зупинилась, подумала. Справді, якою це мовою з дитиною говорити, щоб було зрозуміло? Кожна дитина проходить весь досвід людства в прискореному темпі, їй ближчі образи, ніж абстракції, логічні рації, слова-символи, знаки. А Лада ж, хоч як бажає уділити свого досвіду цьому допитливому внукові, думає вже абстракціями, за якими в її уяві відразу постають цілі комплекси, народи, а то й епохи.

От сказала: Перун — і вже перед очима думки проходять інші імена цього прадавнього божества грози, неба, грому й

блискавки: П е р к у н а с (литовське) П е р и н д і й (балканські слов'яни), У р а н (грецьке), П а р д ж а н ь я і В а р у н а (індуські)... А з іменами — і народи, краєвиди, географічні мапи... і безліч всякої іншої інформації. А з цього виходить, що це не тільки слов'янське божество, а й усіх індоєвропейських народів... А з цього, знов, виходить, що це — культ божества ще нерозділеного нуклеусу, з якого постали-виникли віялом народи на сході, заході, півдні... чи й півночі? А з цього, знову ж таки, виходить, що первісний пранарод жив... ну-у... чи не в ранньому неоліті, якщо не мезоліті... Тільки... як же цей вихор думок викладеш дитині?

А Юрасик це саме й питає:

— Коли то було? Кажеш, що за кам'яного віку. Ще були погани? То й наша прабабуня?.. — геть уже зовсім заплутався Юрасик. — Перун... сокира...

— Та ні ж бо! Ані твоєї прабабуні, моєї мамі, ані кому іншому, й у голову не приходило питання, чому це сокира має лежати в хаті під лавкою і кого вона представляє. Але кожне знало, що сокира оберігає від усякого лиха.

— А як же ти, бабусю, знаєш, що це — Перун?

Знову помовчала Лада. Як пояснити? Вона хотіла б почати з самого кореня, з того народу-кореня, що залишив свій слід на землі у вигляді могил-курганів і похованих там людей у ямах, у скорченій позі, посипаних червоною барвою, а головне — з камінною сокирою в руці. Дослідники, що перші виявили цих «бойовосокирників», «скорчеників», «фарбованців», — чомусь не знайшли для невідомого народу кращого слова, як «стародавньоямники» (чи «ямники»). Яке неоковирне прізвисько! А все тому, що найголовніша їх прикмета — поховання у лоні матері Землі.

Батько небо і мати земля.

І так воно й досі в археології ведеться. А тим часом ці камінні сокири в руках небіжчиків, похованих під курганами,

показали, яку дорогу пройшли, звідки її почали і куди дійшли вони. Бо їхні могили відкриті тепер у таких країнах західної Європи, як Німеччина, Франція, Скандинавія, Англія, а іншими словами там, де тепер людність розмовляє якоюсь одною із розгалуженого дерева індоєвропейських мов.

Лада вже думала, що вона все це сказала Юрасикові, а то лише в неї в голові промиготіло блискавицею і вже десь полетіло... Оця проблема експансії бойових сокир у Європі у другому тисячолітті до нашої ери, себто чотири тисячі років тому. А хлопцеві треба ж показати конкретно, образowo... То почала вона із ще дальших часів, ніж «експансія бойових сокир» та «шнуровиків», почала із образу, що раптом виник у голові:

— ... Ці хлопчаки-пастухи, (може й такого віку, як ось ти) випасають коней на безмежних просторах причорноморських трав'янистих вище голови прерій — від Дунаю, аж до прикаспійських степів. Вони — оці самі, що бачили величезного чоловіка, як він їздить по небі, гремить і розсилає блискавкамінні сокири. Вони й самі мають кожен при собі таку сокиру, перунів знак, оберег від усякого лиха. Вони — майстри розводити кінські табуни. З дитинства на коні, ці пастухи вміють переганяти незчисленні кінські табуни на нову пашу, об'їжджати, приборкувати, путати, влаштовувати перегони, виховувати з дикої тварини вірного брата на все життя... І от у свідомості цих пастухів з'явилася нова риса: швидкість, скорочення часу, перегони з вітром. А одночасно й зарозумілість, відчуття своєї переваги над тими, що не мають таких коней-друзів. Оце ж ці вітрогонні пастухи й були предками «бойових сокирників», ініціаторами руху молодих енергійних вершників, що щораз частіше вискакували із своїх прерій у пошуках нових пасовиськ, а то й сміливих пригод... Такий процес тривав не одне тисячоліття...

Лада глипнула одним оком, чи її «картина», вихоплена з

шостого тисячоліття до нас — така, яку вона спроможна була уявити, — чи вона доходить до сприймання внука? Юрась слухає з такою напругою, що йому аж кінчики вух почервоніли. Можна провадити далі, але обережно.

— Говорили ці «стародавньоамники», «сокирники» такою мовою, що вже тепер не почувеш. Вона вимерла, але скалочки її, відщепи збереглися у всіх народів у мовах-дітях, мовах-внуках, мовах-правнуках. І ці нерукотворні ниточки-коріння в'яжуть мови тепер, невпізнано різні. Тому й називаються вони індоєвропейськими...

Юрасик тут перебив:

— А чого це вони так називаються? Я не розумію! Хіба Індія була колись у Європі? При чому тут... над Атлантикою Індія?

— А ти уяви собі не «мовне дерево», як звикли деякі казати, а таку колосальну птицю. Одне крило її над Атлантикою, а друге десь аж над Індією. От ці крайні точки й дали назву. Правда, недоладну, але покищо кращої не придумано. Тож чи дивно, що в такого віддаленого народу, як закавказькі гетти, ми тепер впізнаємо наші рідні слов'янські слова? Деякі дослідники навіть вважають, що в часи розквіту трипільської культури людність на Наддніпрянщині цілком добре розуміла геттів, які жили в Малій Азії...

— О! Я вже знаю! — аж підскаочив Юрасик. — Нам у школі тепер викладають про геттів, про їхню державу і столицю, Гаттусас. І там у підручнику є зображення бога бурі й грому. Дійсно — із камінною сокирою! Звався він... ой, забув! Тільки... Знаєш, бабусю, вчителька казала, що ті гетти, можливо, вийшли із «Савт Раша», з Росії. Я підніс руку, встав і запротестував, що це не Росія, а Україна, яка в давні часи звалася Русь. А вчителька казала, що ці гетти — вихідці з прерій південної Росії. Раша...

Лада про себе подумала, що та вчителька повторює написане в усіх англomовних підручниках. Не диво!

— І що на твій протест вчителька?

— Вона сказала, що подумає і відповідь потім... Ще й подякувала мені!

— Дивись, який амбасадор знайшовся! — напівжартома, напіврадісно зауважила Лада. — Я теж ті книжки читала, що з них твоя вчителька вчилася. То скажу тобі, що в цих книжках зайшла велика помилка і її з року в рік повторюють укладачі підручників. Не знаючи докладно про минуле теренів східньої Європи, звалюють все до купи. В цих підручниках нема, що від Дніпра на захід до Дністра жили осілі хліборобські племена, а від Дніпра на схід ген далі розвивалися і множилися скотарські з перегонним кочовим господарством, із своїм укладом, з іншими звичаями, у близькому сусідстві із старовинними цивілізаціями Сходу. А в цих підручниках все зводиться до заплутаного одного: ... «ранні хлібороби степів „Саут Раша” і земель на сході Каспійського моря». Це, мовляв, були хлібороби, можливо, частинно кочові. Все до купи! Не знають!..

— Бабусю, чи ці «сокирники-мальованці», поховані в курганах, чи це ті самі пани, які знищили трипільську культуру і вона раптом перестала існувати... у другому тисячолітті? А на розвалених трипільських селах уже були випаси та кургани, насипані на трипільських хатах?

— Звідки ти це взяв? — вражено запитала Лада.

— А я читав у дядькових книжках!

— І він дає такому паршукові читати серйозні книжки? — обурилася Лада. — Ну, побачу ж я Василя! Намну йому чуба! — приобіцяла, забуваючи, що й вона це саме чинить у цю хвилину, такому шмаркачеві розказує, що діялось на Україні шість тисяч років тому.

— А він не знає! Я читаю тоді, як його нема вдома, — змовницько-значущо підморгнув Юрасик. І Лада, хоч дуже хотіла розгніватися, розсміялася.

— О, то виходить, ти ще мене навчиш?

Тільки дальші Юрасикові запити показали, що ще далеко йому когось учити, що в нього у голові каша від усього читаного, почутого й вивченого в школі, — все те, що він так жадібно в себе всмоктує. Бо запитав:

— Бабусю, а які могили давніші? Скитські чи «бойових сокирників»?

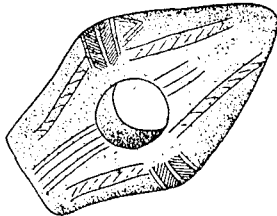
— Маєш! Отаке питати! — вжахнулася Лада. — Хто це тобі таке зморозив? Фарбованці з бойовими сокирами в руках жили за яких дві тисячі років до скитів, вони — далекі-далекі предки... А та золота пектораль, що ми бачили сьогодні на виставці в музеї, походить лише з п'ятого-четвертого століття до нашої ери, — пробує Лада втокмачити Юрасеві відстань від неоліту до раннього заліза. — Не можна змішувати різні епохи.

Проте Юрасик має свою думку:

— Е, таки золота пектораль ліпша за кременну сокирку!

— Ой, дурнику ж ти мій! — аж за голову вхопилася Лада, а втім зразу ж погладила Юрасеву вихрасту русяву чупринку. — Та одна кременна сокирка вартніша за сто золотих пекторалей! Сокирка, знайдена в найдавніших курганах України, це доказ тяглости нашого народу на цій землі з незапам'ятних часів.

— А в нашій Школі Українознавства є один хлопець, також на прізвище Перун! — несподівано згадав Юрасик і запитливо подивився на бабусю Ладу. — Звідки в нього, такого звичайного хлопця, ім'я бога грому й блискавки, камінної сокири?

СУВЕНІР ІЗ КИТАЮ

— Вже повернулася Роксана з подорожі, — перше, що сказала Ганна, зачиняючи за собою

двері.

— Хвалити Бога! Щось довго її носило...

— Не диво! Каже, що об'їздила весь Китай, аж до північно-західнього кордону, на межі з Туркестаном... Привезла нам сувеніри. Це — тобі, Ладо! Ось глянть!

Ганна витягла з торбинки гарненьке пуделечко, а звідти вийняла ще мініатюрнішу теракотову посудинку із дрібненькими вушками по боках, прикрашену заокругленим орнаментом.

— Жартуєш! — високо підняла ліву брову Лада. — Та це ж не китайське, це — трипільське! Кому ти розказуєш? Що, не знаю я трипільського орнаменту?

— Ні, китайське! Роксана каже, що купила в музеї і що там бачила цілу колекцію таких самих, цілком оригінальних китайських експонатів. Егеж, із китайських розкопів, з якогось там тисячоліття... Дуже гарні, естетичні вази й амфори, — каже Роксана, — але цілком нагадують трипільські. Вона також була вельми вражена, також не йняла віри, як ти, як я... Але ось тут бачиш китайський гієрогліф на денці. Доказ, що це — з музею західньої китайської провінції Сяньцзянь...

Розглянувши гієрогліф під люпою, Лада тільки сказала:

— Трипільська кераміка в Китаї? Як вона там опинилася?

— Отож! Роксана не заспокоїлася, поки не запитала в музейних гідів. То чуєш, що вони відповіли? Про існування трипільської кераміки з шостого-четвертого тисячоліття до нас вони знають. Але подібність — для них також загадка, бо які можуть бути «впливи», «запозичення» при такій неймовірній відстані? Де Дніпро у Європі, а де підгір'я Паміру в Азії? Відповіді китайські науковці не мають. Але трипільський посуд у західньому Китаї це факт... Потім цей «трипільський стиль» увійшов складовою частиною у мистецтво чисто китайське. А загадка залишилася загадкою.

Лада й Ганна якийсь час дивилися на сувенір мовчки. Ладина ліва брова повернулася на своє місце. Зате очі її примружилися скепсисом.

— Ну, а що ж Роксана? Вона має звичку перед тим, як пуститися в подорож, перечитувати про ту країну все, що вдасться. Пояснення цьому феноменові вона, все ж, якесь має?

— Має й не має, — задумливо відповіла Ганна, вже вигідно розташувавшись на балконі в плетеному кріслі під широколистим фікусом. — Ти ж знаєш, яка вона допитацька. З освіти вона філолог. Тут довелося перепробувати всяких заробітків. Щоб «компенсувати», як тільки завурилася в кишені яка копійка, вже, дивись, Роксана купила квитка в далеку подорож. Глобтроттер. Але не забуває своєї улюбленої дисципліни, а в ній найбільше цікавиться походженням мови...

Лада підхопила ці слова, мало не перевернувши (на щастя!) тацю з блюдцями морозива:

— ... і я певна, що до Китаю поїхала вона теж не спроста! Там у західній частині Китаю, на межі з Туркестаном, п'ятдесят років тому було знайдено манускрипти з третього сто-

ліття до Христа, якусь дивну мову... Зовсім не китайську. От що Роксану привабило, я думаю! Мовознавці світу заговорили про якусь тохарську мову, чи як там її...

Ганна мало не звалилася з плетеного крісла разом із мисочкою морозива в руці.

— Тохарську? Та це ж і кельтознавці говорять про споріднення кельтських і тохарської мови!

— О, знов кельти! — скривилася Лада. — Кельти тобі влізли в голову! Де кельти, де ірландці — а де Китай!

— Не мені! — палко заперечила Ганна, розсмаковуючи ванільне морозиво у мисочці з трипільським орнаментом, геть зовсім таким, як на китайській вазочці. — І не кельти, а кельтознавці. А знаєш, чому? Бо всі вони, й кельтознавці, і тохарознавці, товчуться над феноменом: як пояснити, що ця тохарська мова має схожості і з кельтськими, і староіталійськими, слов'янськими, балтськими, германськими, грецькими і навіть геттськими? Про цю спорідненість тохарської мови із стародавніми західними вже існує чимала література. В одному науковому збірникові Роксана налічила 260 праць, виданих протягом тільки двадцятьох останніх років: англійською, німецькою, російською, французькою.

— Що там таке дуже! — скептично відмахнулася Лада, поставивши на підлогу тацю із порожніми мисочками і знову взявши в руки китайську посудинку.

— А те... — Ганна вже повніше почала пригадувати недавню розмову з Роксаною. — Те, що ця тохарська мова не тільки не має нічого спільного з китайською, а виявляє всі ознаки індоєвропейської системи мов.

— Ет, якесь там одне слово... Випадковий збіг, — от уже й будується «теорія», — пробує збити Лада Ганну.

— Ні, не «якесь там одне слово», а досліди лінгвістів ідуть по профілях усіх складників мови: і фонетики, і морфології, і синтакси, і лексики... А не «якесь там одне слово», —

образилася Ганна за лінгвістів. — З тих дослідів виступає, що ця мова — одна з галузей найдавніших європейських мов. А може навіть... може це та протомова, що нею говорили протоіндоевропейці, що збереглася найдовше... ізольована, відірвана... От, чому захвилювалися мовознавці...

— Якщо одна з галузей, — перебила Лада Ганну, — то як це ця галузь незмінною пройшла таку неймовірно довгу дорогу протягом кількох тисяч років і чому вона опинилася аж під китайською стіною?

— І додай, — підказала Ганна, — ще й створила свою писемність, існувала до третього століття до Хр., а тоді... вимерла.

Ліва ладина брова знову полізла вгору, а Ганна поспішила додати:

— Я нічого не вигадую. Все це можна прочитати в кожній енциклопедії. Навпаки, я спрощую, щоб дійшло до тями... Там прочитаєш, що найвидатніші лінгвісти усвідомили, який це ключ для всієї родини індоевропейських мов, бо в ній збереглися ті особливості, які були в мові-основі. А тепер окремі уламки знаходять у кельтських, германських, слов'янських, балтських... Коротше, — прототохари випали із основи-цілості найраніше, навіть раніше за протогеттів.

— То відразу ж виникає й запитання: де існувала ця база-основа, що з неї виходили одна за одною, одна раніше, друга пізніше, протокельтська, протогрецька, протобалтська, протослов'янська, протогерманська і ще якісь там протомови, — підкинула Лада, вже відчуючи, що її скепсис мимоволі випарюється. І додала: — Але гляди мені, не розбий китайського горнятка!

Саме вчасно, бо Ганна розмахалася руками:

— От-от-от! Ти доторкнулася найуразливішої точки! І я здогадуюсь, що й Роксана, купуючи горнятка, мала на увазі таке саме питання... От тут і сховався найважливіший вузлик!

Ти тільки не «ахай» на те, що я зараз скажу: найавторитетніші мовознавці приходять до висновку, що ці прототохари починали свою мандрівку з терену, де тепер Україна. Вийшли вони, звичайно, не всі, а лише якась частина тодішнього прототохарського населення...

— Чи є які ознаки? — не знає, як зформулювати своє питання Лада.

— Археологи підказують, що це був рух якоїсь східної частини стародавньоаямників, а найближчою спорідненою культурою, виявленою за Уралом, вважають афанасієвську... Ну, знаєш, — черепи-європеїди, поховання з червоною вохрою, кургани... Там ще й інші називають: окунівську, ще якусь... а, забула... Та й дослідники тохарської мови відрізняють два діалекти... Видко, не одна хвиля кидала старі насиджені краї.

— А чому кидали батьківщину? — резонно запитує Лада.

— Хтозна! Може під тиском племен, що нахлювали із Східної Середземноморщини, з Кавказу. А може й які інші причини. Не всі ж кидали. Наші пра-пра-пра не покинули...

— Гей! Гей! — Лада вже почала відчувати новий приплив скепсису. — То це виходить, що й наші предки, праукраїнці, говорили тохарською мовою?

— А так!

— Стривай, Ганнусю! Щось тут не сходиться в твоїй мудрій казочці, — перебила Лада. — А може ці прототохари покинули землю у пошуках нових пасовиськ? То це були скотарі, так? А при чому тут трипільська кераміка? Якщо зв'язати, що стародавньоаямники, чи як ти їх назвала прототохари, носії європеїдних культур в Азії аж до Китаю, найдалі висунуті в підгір'я Паміру і — і самі тохари — все це одна низка подій, то все таки при чому тут трипільська кераміка? При чому тут орнамент, що не відрізниш, — який із київського музею, а який із китайського? Трипільські пле-

мена були хлібороби. Землі своєї не кидали так з бухтибаракти, хоч який скрут... Вони — осілі. Це скотарі шукають для худоби все нових випасів... Але не хлібороби! Щось тут не в'яжеться!

— Ще й дуже в'яжеться, — заперечила Ганна. — Це горнятко, хоч яке воно простеньке, цілком таке саме, як роблене за трипільських часів між Дністром і Дніпром на Україні у ЧЕТВЕРТОМУ тисячолітті до Хр. То це ж і датування. Це той самий час, коли прототохари покинули Україну та почали свою мандрівку на схід.

— Непереконливо! — присудила Лада з надією, що браком винахідливості вся ганнина побудова розлетиться, як пух. — І що далі?

— Далі? Уяви себе трипільською дівчиною, захопленою в полон і розбоєм забраною до чужого роду. Так, так, тоді таке діялося, то було звичаєве явище, воно навіть увійшло в народне українське весілля, як традиція, як обряд. То хотіла б я знати, як би повелася ти. Щодо мене, то я зберігала б усе моє, і оцей посуд ліпила б так, як у моєму матірньому роді-племені над Дніпром. Потім цей посуд став священною реліквією, що зберігалась оці тисячоліття. Хоч мову вже й забувала... Е, та не зовсім! — поправила сама себе Ганна. — Тоді ж, у шостому тисячолітті, як умикали собі дівчат із трипільських родів скотар-молодці, — говорили вони зрозумілою, не такою дуже й складною мовою...

— ... аби тільки доведено було, що трипільська мова й прототохарська — однакові, — скептично додала Лада. — А це якраз і не доведено!

— А це якраз і доведено! — уперто стоїть на своєму Ганна, тримаючи в голові свою недавню розмову з Роксаною. — Не тільки система, лад мови разючо подібні, але маємо і в нашій сьогоднішній щоденній мові паралельні слова.

— Хотіла б я почути...

— Всі оці прототохарські й протокельтські люди, чи скажімо давньоаямніки, любили м е д. Любили й тохари. Ще які слова? Зажди, згадаю... Вітер. Око. Писати. Три. Красно. Мало тобі? А найбільше вхопило мене за серце таке слово: к о л г е («бедро»). То це ж і українське слово: к у л ь ш а («бедро»).

— О!? — видихнула Лада, не так заперчливо, як здивовано.

— Я такого слова в російському словнику не подибувала. А от до наших днів із тієї прамови дійшло таке саме слово, що й у тохарів. Це тобі не доказ?

— Та нащо словник? — здивувалася Лада. — А хіба це не те саме слово, що к у л ь г а т и, к а л і к а?

Лада зовсім не помітила, що її скепсис десь розвіявся. З новим інтересом зиркнула вона на подаруночок із Китаю.

ПРОГУЛЯНКА АЛЕЯМИ МІЛЬЙОНОЛІТЬ

— І кажуть, що вже минув вік чудес, нічим не здивуєш нашу модерну, просолену раціоналізмом людину, — бурмотів собі під ніс Богдан. — А ми ось ідемо по морському дну й бачимо диво за дивом...

— Звичайнісінький акваріум, — заперечив Теодор. — Де ти тут бачиш таке аж чудесне?

— Як то — «де»? Ми — на океанському дні, навколо нас пливають громадища акули, кити й дельфіни... Це тобі звичайнісіньке? А оці надзвичайної краси фантастичні квіти й рослини, цілі гаї! Та їх ти ніде на поверхні землі не побачиш...

— Гарні. А найбільш мене чарують оці... Квіти це — чи в їх образі упирі? Дивись-но, як вони втягають у себе все, що наблизиться: рибка, рослинка. Пожирають! Так і написано на їхньому «лиці». Ач, із якою насолодою! Але де тут чудо? Звичайне хижацтво...

— При малій дозі уяви (якої тобі, хлопче, бракує) це все таки чудо, — уперся Богдан. — Уяви собі, що ти не в нью-йоркському акваріумі на Коні-Айленд, а в підводному кораблі. І бачиш це все крізь скляне вікно. Або ще краще: ти у підводному кораблі шумерського бога Енкі-Еа. Кажуть —

геніяльний був інженер, будівник, винахідник, меліоратор. А резиденцію збудував собі на дні океану, чуде-есний палац!.. Десь на півдні, біля Африки...

— Ти навіть точно адресу знаєш? — іронізує Теодор. — Але це ж тільки міт, казка-байка. Яку мітологію не візьми, то боги живуть як не в підводних палацах, то в небесних висотах, на недосяжних вершках олімпів... Добиратися туди мостами, які враз підскакують при наближенні смертної людини... веселками, підземними лябірінтами...

Богдан раптом круто змінив триб своїх думок.

— А чи приходило тобі коли в голову питання: звідки в людей з'явилася ідея про існування богів? Де її взяв дикун із рубилом у руці? Ще зрозуміло, чому ці первісні мислителі шанували більшу й сильнішу за себе звірині та вважали її родичем. Ясно: що їли й від чого діставали силу та веселий настрій, те й рідня. Але боги? Десь мусіли б бачити зразок і то — перед своїми очима.

— Такі питання і я ставлю собі не раз, — признався Теодор. — Щоб знайти відповідь, я загруз був по вуха в читання різних мітологій: шумерської, грецької, індуської, скандинавської, кельтської... Назагал всі вони на один копил. Всі боги вміють раптово з'являтися-зникати, робитися або дуже великими, або дуже малими. Проходять через щілини, через дірки в замках. Перетворюються або витворюють із нічого речі, навіюють видива, яких в дійсності нема... Словом, вони обдаровані такими здібностями, яких звичайні люди не мають. Питання: якщо люди таких здібностей не мають, то де в них узялася уява про них? Правду кажеш: мусів бути перед очима зразок.

Та Богдан не зовсім погоджується, що всі міти однамітні. Є й відмінності.

— Це — як до народу, що творив байки. Одні — дажбоги — дуже добрі, мають багато розкоші в своїх бездонних торбах, всім вистачає, хто чого попросить. Вони мають невичерпні казани, ніхто не відходить голодний. Інші боги також добрі, справедливі. Їх завдання — боротися із злом. В них діє арифметика: скільки ти заробив, доброго чи злого, стільки тобі й відміряється. Є серед них і вредні: так і дивляться, щоб комусь накапостити. Цілі племена й народи зуть себе дітьми богинь, то значить і вони в ранзі богів почувуються. Є дуже мстиві, жорстокі боги, вони люблять тільки своїх вибраних, а решта, увесь світ, — то лишень погній для процвітання вибраних...

— А, це з тих, що за добро платять злом, — вставив Теодор, посміхаючись. — Знаю, знаю!

— А найбільше зацікавили мене шумери. Їхні боги створили собі роботів. Спочатку нездалих, — кривих, сліпих. Воно ні стоїть, ні сидить, колін не зігне... — А потім удосконалили свій винахід. Для цього треба було до глини додати трохи своєї божеської крові, тож вийшли люди майже із глуздом. І для чого потрібні були богам ці роботи, люди нижчого гатунку? А щоб за них працювали на важких роботах у копальнях та орали-сіяли. Та ще більше для обслуговування богів: щоб годували, обпирали, обмивали, обшивали. Отож тому, що треба було годувати богів, боги й навчили людей, як то робити, як обробляти землю. Принесли їм із своїх небесних осель та подарували ячмінь, пшеницю і всякий інший злак. Еа ж зажадав для своїх геніяльних проєктів таких роботів, що будуть добувати мінерали з моря і з копалень та працюватимуть на каналських роботах...

Теодор пригадав собі ще одну деталь:

— Але цікаво те, що яку мітологію не візьмеш, ці боги

мають людські слабості, поводяться, як і ми, грішні. Так само любляться й сваряться, між собою б'ються, хворіють і навіть вмирають. Бувають смішні, а бувають і неморальні в очах самого божеського колективу...

Богдан радісно перебив:

— То й ти це зауважив? Тоді підемо далі. Хто вони, на твою думку?

— Іншоплянетники? — непевно запитав Теодор. — Вони мають свої небесні колісниці, літають...

— О, ні! Ми ж уже не раз про це говорили. Я думаю, що це — людська пам'ять про якусь попередню расу з високою цивілізацією, із знанням таких законів природи, яких ми й досі не знаємо, або лишень тепер починаємо пізнавати. Чи ж не може таке бути? Плянета Земля існує мільярди років, чому на ній не могло початися, розвинутися й зникнути кілька цивілізацій? А от ця, що про неї на всі лади розповідають міти, вона існувала одночасно з усіма гомінідами-пітекантропами нашого людства. А потім щось могло статися, попередня раса зникла, а в гомінідів, пітекантропів і може навіть гомосап'єнсів залишилися неясні, плутані спогади...

— Це неможливо, — заперечив Теодор. — Як може статися, щоб зникли і не залишили жадних слідів? Археологія не каже про якусь «вищу цивілізацію».

— Але геологія щось шепче, — докинув Богдан. — Цікаво б знати, що знайде археологія, як розмірзнуться полюси, зникнуть п'ятнадцятьмилеві льоди. Адже там були колись (Коли? Які мільйони років тому?) могутні ліси, лишили пласти кам'яного вугілля. Або: нафта на дні океанів. Як це продукт гниття рослинності міг туди потрапити? Або: бурштин-янтар. Це ж уже кілька тисяч років Балтійське море викидає цей сонячний камінь, скам'янілу смолу якихось дрімучих лісів,

що росли там мільйони років тому. Не інакше — відбувалися якісь такі перевороти в історії планети, катаклізми по-нашому, що моря ставали континентами, пустелями робилися квітучі країни, а там, де було суцільне море, став чорнозем... А континенти йшли під воду й забирали із собою всі археологічні сліди. Ти можеш мені заперечити? Чи маєш ти пояснення, яким чином міста Південної Америки з тією незрозумілою безметалево-мегалітичною цивілізацією опинилися на такій висоті, що людина вже не може там дихати?

Тому, що Теодор не мав якогось пояснення, він тільки слухав. І міркував своє щось.

— Так, багато чудес мітології можна пояснити знанням законів, що були відомі людям твоєї попередньої раси. Хоч би й гіпнотичне навіювання. Нехай! Або — «левітація»-авіація. Могли наші дійти, то могли й попередні. Але от із перетворюванням одної речі в іншу... Або зміна місця без часу, за тисячу миль... Це ж таки чудо!

— Вже не чудо, — енергійно заперечив Богдан. — Сучасна транспортация уможливорює переїзд за півгодини із Нью-Йорку до Лос-Анжелесу. Правда, це ще в проєкті, але наші «Еа» вже скоро його здійснять. А щодо підводних палаців, то є добрий приклад: субмарини, підводні кораблі. Це ж уже давно дійсність. Хтозна, може той шумерський Еа приплив такою субмариною до Месопотамії, облюбував те місце, де наробить собі з глини людей-роботів?

— Ну, а перетворення?

— Кажуть, що Всесвіт це вібрація. Атом складається із частинок, що в своєму русі-вібраціях стають тверддю. Я цього второпати ніяк не можу, може який фізик мені пояснить, але мушу вірити науці, що оця моя руки чи оця скляна стіна, яка відділяє нас від води та від дельфіна в

ньому, — складається з мільярду вібрацій. От коли наука оволодіє цим секретом зміни вібрацій, то також зможе змінювати одну подобу на іншу. Я думаю, що попередня цивілізація це знала, вміла. Цими вібраціями, дозуванням їх коливання, й піраміди будувалися й інші мегаліти. Може й Христос знав це мистецтво перетворення, як нагодував понад п'ять тисяч людей двома хлібинами...

Теодор додав ще й такий приклад:

— А де взяла йога таке досконале знання людського організму? Це якесь готове, десь інде складене знання. Або й знання про небесні світила, вчення про еони-юги, про інші світи? Де воно взялося в чабанів-аріїв?

Та й докінчив:

— Яке безголов'я! Доходить людство до таких високих щаблів — і на! Раптом усе нищиться. Де тут глузд?

— А от... — безрадно розвів руками Богдан. — Може в тому, що?.. Може цих цивілізацій за мільярди років відбулося кілька, не одна? Це ніби листя на дереві, щороку нове... От говорять ще про якихось велетнів, мовляв, колись були такі. Всі мітології — дружно. Може бути? Ні, неймовірно, казка! А антропологи знаходять кістки гігантів та їхнє знаряддя. Таке велике, що сучасна людина не тільки не піднесе, а й у руку не може взяти. Гігантопітеки.

— І міти кажуть, що ці велетні були дуже дурні, — додав Теодор.

— Може бути. А може й ні. Хто ж то будував оті мегаліти на морських узбережжях? Неолітичне населення нашої раси? Не під силу, тонка кишка... Я все таки думаю... (хоч і не маю відповіді, н а щ о?) Я щораз більше переконуюся, що таких людств, як запам'ятала наша раса, було більше. Кожна починалася, розвивалася, кінчалася. Але вже на іншій основі, на

вищому щаблі. Щось додавалося наступній расі від попередньої. Ось мова. Коли, де і як людство навчилася володіти своїми голосовими струнами для вислову думки? На вдосконалення цього новопродбаного мистецтва не жаль би й двох людств приділити. Або... Я довго бився над питанням — де відбувся тотемічний період людства? Іншими словами, де народилися ті інституції і де вони виробилися, що ними пишасться наша цивілізація: медицина, наука, філософія, мистецтво, музика, спорт. Кроманьйонці вже в генах мали це, прийшли готові, щоб розвивати далі. Найпримітивніші, кого застала сучасна наука, австралійці, мають вже готові, вироблені заклади свого суспільства.

— Воно то гарно, — ніби погодився Теодор. — Але все таки шкода. От уже дійшли до таких високих знань — і ні тобі, людино, починай із самого початку! Аж образливо!

— Але швидкими темпами. Подивись на дитину. Вона за незначний час проходить усі етапи розвитку людства, що тривали оті незчисленні мільйони, навіть без участі свідомости. То вважаймо, що й наша раса перейняла щось готове від попередніх... А-а, стривай... — перебив сам себе Богдан. — Ось я бачу знайому! Ця, в білому брилику, це бібліотекарка з великої публічної бібліотеки. Маю там протекцію, добирає, що мені треба... Часом посваримось...

Справді, напроти них ішли Ганна з Ладою.

— Що ви тут робите? — запитав Богдан. — Знайомтесь, це мій друг, Теодор. Ми тут розв'язуємо одну проблему...

— Я вже знаю! — засміялася Ганна. — Як далеко посунулися ваші студії на доказ існування попередньої раси?

— Ми вже цю проблему розв'язали, — підхопив нотку гумору Теодор. — Але от тільки виникає в нас нова. — Яка? — А що буде з нами? Куди йде наша цивілізація? Чи також у

сліпий кут? Розвивалися, росли — і трах-бах! Катаклізми, потопи, всезнищення, нічого нема. Починай, нова раса після нас, спочатку!

Ганна зиркнула на Ладу і, не зморгнувши, на це каже:

— Ось Лада має свою теорію.

Богдан ненароком зміряв згори донизу цю ганнину приятельку, мовляв, ходять тут усякі із своїми «теоріями».

Але Лада поспішила заперечити:

— Вона не моя! Я тільки під вражінням від неї кілька днів. Глибокий ум мислителя вже сто років тому дав відповідь на ці ваші питання. Вихід не в занепаді, а в розвої людської раси. Людина неухильно розвивається, її здібності удосконалюються. Тоншають і розвиваються відчуття кольорів, музики. І не тільки сенсорні вдосконалення, а й моральні, інтелектуальні, емоційні. І вже зароджуються й нові здібності, такі як телепатія, автоматичне письмо, загострена інтуїція. Це вдосконалення людини повільне, воно триває сотні тисяч, а то й мільйони років. Але воно триває! Людина ліпшає і вже з'являються зразки нової людини, дуже рідко, раз на сто й тисячу років, — але з'являються. Автор називає їх... Їх стає більше, але ми цього ще не розуміємо...

Лада все це випалила одним духом, зібравши до купи те, що читала. Аж розчервонілася. Обидва, Богдан і Теодор, дивляться на Ладу здивовано. Ганна — захоплено.

Нарешті, отямився перший Богдан.

— Коротше, наша раса ще тільки в розвої, ще має виконати великі завдання. Розвивати зародки здібностей, творити нові здібності. Тоді... справді, безглуздя нема. Нема глухої стіни. Ще маємо мільйон років роботи...

— А ще коротше... Ми з вами творимо ось у цю хвилину нові міти. Людина вирізьблюється не в один геологічний

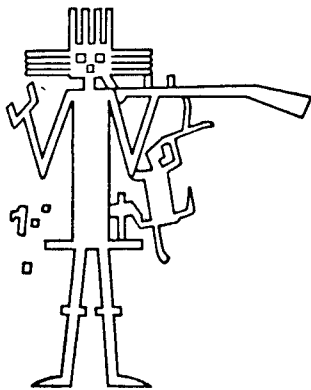
день, а протягом кількох змін людств, — підсумував Теодор.

На відзначення такої урочистої хвилини помовчали.

— А ми прийшли подивитися, як будемо жити в двадцять першому столітті, — безжурно перервала мовчанку Ганна. — Прочитали ми оце, що десь на якомусь острові на дні океану будується готель. Люди зможуть там жити та дивитися у вікно на пейзаж океанічного дна. Я подаю аплікацію!

— І вже не треба буде на ринку купувати тухлу рибу, а тільки висунув руку, — і є в руці якась камбала чи якого хоч гатунку найдорожча риба, — недоречно пожартував Богдан, отой дивак.

— А я собі заведу ручного дельфіна і гулятиму з ним по фантастичних підводних парках, — мрійливо додала Лада.

ІЛЮСТРАЦІЇ

На ОБКЛАДИНЦІ: Фрагмент композиції ч. 37 у заповіднику КАМ'ЯНА МОГИЛА на Мелітопільщині. (М. Рудинський. Кам'яна Могила. 1961. Таблиця ч. XXV. Далі: Рудинський).

Сторінка

5 Профіль визначної особи. Наскельна різьба. Фрагмент композиції ч. 20. (Рудинський, таб. XIV.)

6 (Там же. Фрагмент композиції ч. 25, таб. XVII.)

7 Загадковий настінний рисунок. Телл-Гассул, Передня Азія. 3.500 р. до Хр. (Zecharia Sitchin. The 12-th planet. 1978, p. 139. Далі: Sitchin.)

- 12 Шумерський бог Еа у своїй лябораторії продукує робота. Шумерська печатъ. (Sitchin, p. 396.)
- 13 Малюнок на мамутовій кістці. Межиріч, Україна. Пізній палеоліт. (Б.Б. Лобановський. На скелях і в глибині печер. 1971, ст. 51.)
- 18 Стилiзоване зображення жінки на трипільському посуді. (Краткие сообщения Института Археологии, ч. 105. 1965. ст. 36, рис. 20. Далі: КСИА.)
- 19 Мати-богиня з немовлям у пелені. Фрагмент різьби на композиції ч. 34а. (Рудинський, таб. XXII.)
- 23 Жіноче божество в оточенні звірів і птиць. Вишивка. (Зб. История и археология древнего Крыма. 1957, ст. 91.)
- 24 Вовк. Різьба на могильній плиті. Середня Азія. Середина П-го тисячоліття до Хр. (А.А. Формозов. Очерки по первобытному искусству. 1969, ст. 109. Далі: Формозов.)
- 29 Жертовник. Переносний вітвар скитської жриці. Південне Приуралля. VI століття до Хр. (КСИА, ч. 154, ст. 68, мал. 2.)
- 30 Мисливець і «куниця». Фрагмент композиції на плиті ч. 4. (Рудинський, таб. IV.)
- 34 Наскельне зображення лисиці. Казахстан. (М.К. Кадырбаев, А.Н. Марьяшев, Наскальные изображения хребта Каратау. 1977, ст. 175. Далі: Кадырбаев.)
- 35 Зображення дівчини. Фрагмент композиції на плиті ч. 19. (Рудинський, таб. XIII.)
- 44 Ще одне зображення дівчини. Фрагмент композиції на плиті ч. 4. (Рудинський, таб. IV.)
- 45 Небесна олениця з оленятком. Зображення на вазі з моголи Семибратньої. (Зб. Восточная Европа в эпоху камня и бронзы. 1976, ст. 60.)
- 49 Зображення дівчини, може русалки. Фрагмент композиції на плиті ч. 4. (Рудинський, таб. IV.)

- 50 Ритуальне дійство. Наскельне зображення в Азербайджані. (Формозов, ст. 43.)
- 52 Курильниця з доби бронзи. XI-е століття до Хр. Кубань. (А.Л. Нечитайло. Верхнее Прикубанье в бронзовом веке. 1978, ст. 110)
- 53 Баба із внуком. Фрагмент композиції на плиті ч. 46. (Рудинський, таб. XXVIII.)
- 59 Посуд із шнуровим орнаментом над Дніпром. XVI-XV ст. до Хр. (Зб. Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье. 1977, ст. 33.)
- 60 Горщик трипільської культури, знайдений на Одещині. Третє тисячоліття до н.е. (Зб. Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытно-общинного строя. 1980, ст. 68.)
- 66 Пасочка. Сучасний малюнок. З газет.
- 67 Качечки пливуть. Уламок посуду. Епоха бронзи. (Зб. Восточная Европа..., ст. 89.)
- 73 Богиня серед птиць. Сучасна грецька вишивка. (American Museum of Natural History.)
- 74 Наскельні зображення биків із солярними знаками. Казахстан, рання бронза. (Кадырбаев, ст. 61, 180.)
- 78 Культові зображення голови бика з Ольвії. V-е століття до Хр. (А.С. Русяева. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени, 1979, ст. 11.)
- 79 Грецький бог Аполлон. З грецької вази. (Зб. Greeks and Persians of Long Ago. 1933, ст. 75.)
- 85 Стилізоване зображення рогатого божества, бика. Камінна різьблена стела. Середня Азія. Друге тисячоліття до Хр. (Формозов, ст. 195.)
- 86 Трипільський горщик, розписаний зерном. (Археологія Української РСР, том 1, 1971, ст. 174.)
- 93 Посівальники із зіркою. Традиція нашого часу. (Із сучасних газет.)

- 94 «Цар» і «цариця». Композиція на плиті ч. 35. (Рудинський, таб. XXIV.)
- 102 Урочиста зустріч царя й цариці. Барельєф на скелі Ясілі-кая, біля геттської столиці Хатуси. Туреччина. (O.R. Gurney. The Hittites, 1952, ст. 143.)
- 103 Зображення коня. Фрагмент композиції на плиті ч. 37. (Рудинський, таб. XXVI.)
- 109 Зображення пастуха в каптурі й одночасно коней. Різьба на плиті. (Рудинський, таб. X.)
- 110 Наскельне зображення колісниць Киргізії з часів пізньої бронзи. (Зб. Неолит и бронзовый век Украины. 1976. ст. 137.)
- 113 Приборкування коней. Зображення скитів на амфорі з могили Чортомлик. (Зб. Проблемы археологии. Выпуск 2, 1978, ст. 135.)
- 114 Бляшка, що зображує воїна Фесалії, IV-е століття. (М.Ю. Брайчевський. Біля джерел слов'янської державности. 1964, ст. 288.)
- 117 Бляшка, знайдена на старокиївській горі. Голова в зубчастій короні. (М.Ю. Байчевський. Коли і як виник Київ. 1969, ст. 34.)
- 118 Монета царя Атея. (Д.С. Раевский. Очерки идеологии скифо-сарматских племен. 1977, ст. 168.)
- 126 Пташка. Наскельне зображення на плиті ч. 10. (Рудинський, ст. 49.)
- 127 Жінка серед коней. Фрагмент композиції на плиті ч. 28. (Рудинський, таб. XXI.)
- 133 Наскельне зображення косяка коней. Композиція на плиті ч. 21. (Рудинський, таб. XV.)
- 134 Обличчя видатної особи. Фрагмент композицій на плиті ч. 34а. (Рудинський, таб. XXII.)
- 140 Камінний наверхник скипетра у вигляді кінської голови.

- Середина IV-го тисячоліття до Хр. (В.Н. Даниленко. Энеолит України. 1974, ст. 94.)
- 141 Бабуся із внуком. Фрагмент композиції на плиті ч. 25. (Рудинський, таб. XVII.)
- 147 Орнаментована кам'яна сокира доби бронзи. (С.С. Березанська. Бронзовий вік на Україні. 1964, ст. 32.)
- 148 Мініатюрна посудинка, куплена в Китаї, у музеї, 1985-го року. Зберігається в архіві авторки.
- 154 Камінна стела із зображенням жіночого європеоїдного обличчя. Середня Азія. Початок II-го тисячоліття до Хр. (Формозов, ст. 199.)
- 155 Згідно з легендою Маорі бог Поурангауа прилетів із Гаваїке до Нової Зеландії на магичній птиці. (Erich Von Däniken. In Search of Ancient Gods. 1975. ст. 143.)
- 163 На висоті 300 футів у пустелі Таратакар, північна Чіле, можна бачити стилізоване зображення робота. (Däniken, ст. 77.)
- 164 Золота пектораль із Товстої могили на Україні. IV-е століття до Хр. (Путівник: The Metropolitan Museum of Art. From the Land of the Scythians.)
- 168 Хлопець, а за ним і дівчина, в профіль. Фрагмент композиції на плиті ч. 28. (Рудинський, таб. XXI.)
- 169 Коні. Олені. Орнамент на сучасній українській писанці.
- 170 Фрагменти композиції на плиті ч. 25. (Рудинський, таб. XVII.)

ЗМІСТ

Луна й відлуння	5
Магія і електроніка	7
Стрики-брики	13
Посварились за Діву	19
Про вовка помовка	24
Куниця — красна дівця	30
Та сама Параска... ..	35
Рита Поторока	45
Горю-горю, пень	50
Кутя	53
Десь тут була Подоляночка	60
Гел-гел-гел	67
Ярило	74
Волос і його рідня	79
Сійся, родися	86
Де Світьод, там і Святъоха	94
Геть!	103
Вйю!	110
Що таке «поле»?	114
«І чиї ми внуки?»	118
Славута	127
Буг, Бог, Біг, Бож... Буз	134
Перун і сокирка під лавкою	141
Сувенір із Китаю	148
Прогулянка алеями мільйоноліть	155
ІЛЮСТРАЦІЇ	164

ІНШІ КНИЖКИ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

- Діти Чумацького шляху** — роман у 4-ох томах
Мана — повість
Велике Цабе — повість
Багато неба — збірка нарисів
Хрещатий Яр — роман-хроніка
Епізод із життя Європи Критської — феєрія
Вічні вогні Алберти — репортаж
Жадоба — оповідання
Серед хмаросягів — новелі й оповідання
Скарга Майбутньому — роман
Благослови, Мати! — казка-есеї
Золотий плуг — роман
Чотири сонця — новелі й оповідання
Родинний альбом — есеї
Минуле пливе в Прийдешнє — розповідь про Трипілля
Внуки столітнього запорожця — українські новелі американського походження
Небесний змії — фантастична повість на тлі праісторії

